

*До 95-річчя
з дня народження*

Академік Аркадій Жуковський (1922–2014)

Руденко В. П., Пирогівська А. М.

Академік

Аркадій

Жуковський:

**український
географ,
картограф,
енциклопедист**

Чернівці
Чернівецький національний університет
Наші книги

2017

УДК 911.3:330.15(914.77)

ББК 65.9(УКР)04

Руденко В.П., Пирогівська А.М.

Р 83 Академік Аркадій Жуковський: український географ, картограф, енциклопедист: Монографія / В.П. Руденко, А.М. Пирогівська. – Чернівці: Чернівець. нац. ун-т, 2017. – 360 с.

Переклад видання: В.М. Грохольський

У монографії розкривається життєвий і творчий шлях, аналізується географічна, картографічна й енциклопедична спадщина видатного вченого, педагога, громадського діяча академіка Аркадія Іларіоновича Жуковського. Висвітлюється його внесок у розробку наукових основ суспільної географії, географії України, географічної картографії, крає- і країнознавства, історичної географії, історії вітчизняної географічної думки. Аналізуються його географо-педагогічна та енциклопедична діяльність. Друкується кілька рукописних і маловідомих опублікованих праць А.І. Жуковського з методики навчання географії та картографії.

Для географів, істориків, педагогів, краєзнавців, релігієзнавців, здобувачів вищої освіти, аспірантів, які вивчають минуле, сучасне і майбутнє науки, освіти, культури України.

Дане видання та його підготовка частково підтримані дотацією Канадського інституту українських студій Альбертського університету з Меморіального фонду ім. Теодоти та Івана Климів і з Вічного фонду ім. Анни і Нікандра Буковських.

*"Рекомендовано Вченою радою Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича"
(протокол №12 від 30.10.2017 р.)*

Рецензенти:

Я.Б. Олійник, доктор економічних наук, професор, академік НАПН України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

П.І. Штойко, доктор географічних наук, професор (Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського)

ISBN 978-966-482-044-5

ББК 69.5(УКР)04

© В.П. Руденко,
А.М. Пирогівська, 2017
© ЧНУ, 2017
© ТОВ «Видавництво
«Наші книги», 2017

ПЕРЕДМОВА

Ця книга адресована, насамперед, читачам з України. На Заході, безсумнівно, Аркадій Жуковський за всі довгі роки його самовідданої праці і боротьби був широко відомою особистістю, і не тільки в середовищі українських емігрантів. Його знали і підтримували іноземці в ЮНЕСКО, в освітніх, наукових, релігійних, дипломатичних колах. В Україні в радянські часи, особливо серед студентської молоді та викладацького складу ім'я вченого, освітянина, громадського діяча-патріота Аркадія Жуковського було недоступним і забороненим.

Зі здобуттям Україною незалежності з'явилися перші можливості ознайомитися з багатою творчою спадщиною вченого. Ідеться в першу чергу про його напрацювання у галузі історичних, культурологічних, теологічних наук. Разом з тим українська громадськість лише в останні роки все глибше і всесторонніше почала ознайомлюватися з географічними і картографічними напрацюваннями Аркадія Жуковського, розрізненими і розкиданими по численних важкодоступних, як правило, закордонних виданнях. З'ясовується, що географічні і картографічні розробки А. Жуковського охоплюють практично всі чинні галузі суспільної географії, історичної географії, географічного країнознавства, географічної та історичної картографії та нараховують сотні опублікованих праць. Вони відображають, перш за все, широкий світ наукових уподобань Аркадія Іларіоновича, його наукове кредо – розв'язувати насамперед ті теоретичні і прикладні проблеми минулого, сьогодення чи майбутнього, які наблизатимуть і утверджуватимуть становлення незалежної соборної демократичної Української держави.

Захоплення географією і картографією проявилися в Аркадія Жуковського ще в дитячі та юнацькі роки. Згадуючи своє навчання у державному ліцеї імені Арона Пумнула у Чернівцях, А. Жуковський у 1997 р. пише: «Клонюся перед світлою пам'яттю усіх тих, які спричинилися до виховання тисяч буковинської молоді, даючи їм солідну основу для дальшого життєвого змагу»¹. Закінчивши ліцей у 1940 р., майбутній академік вступає на філософський факультет Чернівецького університету на відділення географії та історії. Цей вибір, безсумнівно, став визначальним у професійному становленні А. Жуковського. Його подальші студії у високих школах Європи та самоосвіта реалізовували та поглиблювали тягу до географічних і картографічних знань та досліджень.

Ознайомити якнайширші кола громадськості України з творчим напрацюванням академіка Аркадія Жуковського як українського географа, картографа та енциклопедиста, проаналізувати їх значення та місце у розвитку вітчизняної науки й освіти – основна мета даної розвідки. Зміст і структура нашого дослідження зумовлюються спектром, результатами творчих пошуків Аркадія Жуковського у царині географічних, картографічних та енциклопедичних наук.

Перший розділ книги присвячений висвітленню географічних і картографічних стежин на життєвому шляху Аркадія Жуковського. У другому розділі аналізується творча спадщина вченого як українського географа: його внесок у розробку проблем географії України, географічні крає- та країнознавство, політико-географічні дослідження, географію релігій; характеризуються його історико-географічні студії; дається оцінка А. Жуковським

1 Жуковський А. Декілька думок з приводу 190-ої річниці від заснування Школи №1 м. Чернівців, колишнього Ліцею-гімназії «Арон Пумнул» (копія), 3 арк. / Архів УІТ, Острог. – Спр. Спогади. – Арк.3.

спадщини подвижників української географії. Третій розділ – це спроба розкрити географо-педагогічну діяльність академіка, основи навчання географії на викладах українознавства. У четвертому розділі подається оцінка картографічних праць дослідника, зокрема його соціально-економічних карт. У п'ятому розділі приділена увага енциклопедичним напрацюванням ученого. Додаються рукописні та маловідомі вибрані географічні та картографічні твори А. Жуковського, бібліографічний покажчик основних праць академіка як українського географа, картографа, енциклопедиста.

Підготовка даної книги стала можливою після передачі до Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича власної бібліотеки Аркадія Іларіоновича Жуковського, а також ретельних пошуків його наукових праць у бібліотеках та архівах Наукового товариства імені Шевченка в Європі (м. Сарсель, Франція), Українського Вільного Університету у Мюнхені (ФРН), у Національній бібліотеці ім. В. Вернадського, Національній бібліотеці ім. Ярослава Мудрого, Науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України, обговорень і особистих зустрічей з родиною та близькими колегами вченого, за що автори висловлюють їм щире подяку, як і працівникам названих установ.

Особливу вдячність висловлюємо дочці академіка Ірині Жуковській, ученому секретарю НТШ-Е Анні-Марії Довганюк, ректору УВУ проф. Марії Пришляк, керівництву Канадського інституту українських студій Альбертського університету, Меморіальному фонду ім. Теодоти та Івана Климів і Вічному фонду ім. Анни та Нікандра Буковських (Канада), Чернівецькому міському фонду ім. проф. Антона Синявського без допомоги, творчих порад, сприяння і матеріальної підтримки яких наші напрацювання не побачили б світ.

Автори розглядають свою працю лише як перший крок у вивченні багатої географічної, картографічної, енциклопедичної спадщини академіка Аркадія Жуковського, а тому із задоволенням сприймуть зауваження і пропозиції зацікавлених читачів щодо подальшого поліпшення структури, поглиблення змісту, як і самого аналізу та синтезу творчого напрацювання вченого.

І. ГЕОГРАФІЧНІ СТЕЖИНИ НА ЖИТТЄВОМУ ШЛЯХУ АРКАДІЯ ЖУКОВСЬКОГО

Аркадій Жуковський народився 12 січня 1922 року у Чернівцях у родині священика Іларіона Жуковського та його дружини Гізелі (у дівоцтві – Данилевич). Серед чотирьох у сім'ї дітей – Єфросинії, Ірини, Володимира, Аркадій був наймолодшим.

Як засвідчує власноруч написаний Аркадієм Жуковським 25 березня 1964 р. «Життєпис», він у 1928–1932 рр. навчався у Чернівцях у чотирьох класах народної школи (див рис. І.1)¹. У цьому ж буковинському місті у Першій державній гімназії – ліцеї «Арона Пумнула» здобув восьмирічну середню освіту (1932–1940 рр.), де 15 червня 1940 року склав іспит зрілості. У гімназійні роки відбулося формування національної свідомості молодого українця.

Тут же почалося закладання основ географічного світогляду майбутнього вченого, тих знань, ідей, поглядів, переконань, тих географічних цінностей, які складуть з часом його цілісне, системне світобачення та світосприйняття. Ось як описував цей процес навчання і виховання у колишньому ліцеї Арона Пумнула сам Аркадій Жуковський: «За мого періоду єдиним професором-українцем був Орест Драган, колишній сотник УГА, який викладав природознавство, був добрим педагогом і вимогливим до учнів. Крім своєї фаховості, він старався нахилити молодь до спартанського життя. За радянського періоду він зазнав переслідування за свою українськість, за участь в УГА і в листопадових подіях 1918 р., коли Буковина короткотривало пробувала встановити українську владу.

1. Жуковський А. Життєпис. 25 березня 1964 р. / Архів А. Жуковського в Українському вільному університеті (Мюнхен). – С. 10-11.

Життєпис

Аркадій Жуковський, син священника Іларія і Віри, помер. Дам-
ба, народився 12 січня 1922 р.

- Чотири класи народної школи вчився у Тернівцях в 1928-1932 р.
- Висхідну середню освіту здобув в Терній державній гімназії в Тернівцях в 1932-1940 рр. Тутим зрілостю зрісся 15 червня 1940 р. в Тернівцях (зрісся свідоцтва).
- В 1940 р. записався на філософський факультет Тернівського університету, де почав студіювати історію і географію. Через переселення до Кісеньки в грудні 1940 р. перервав студії.
- В 1941-1944 рр. студіював будівництво на Високій Ткачівській Школі в Бреславі, де здобув перший державний іспит (зрісся свідоцтва).
- В 1945-1949 рр. продовжив студії на Високій Ткачівській Школі в Бразу, де 1 квітня 1949 р. зрісся другим державним іспитом, зрісся дипломом працю про, залізничний міст 80 м довжини, і здобув диплом інженера (зрісся свідоцтва).
- Паралельно із технічними студіями два семестри прослухав українську літературу в проф. Гр. Лукницького і українську мо-
ву у викладача Івана Березовського на Бразькому університеті в 1947/48 р.
- В академічному роках 1949/50 і наступно 1950/51 слухав лекції з української мови у проф. І. Боризака в Тернівській Школі Свєдних Мов. В 1953/54 р. записався на філософський фа-
культет Паризького університету, де слухав лекції з історії.
- У 1951 р. по своєму працює як інженер-проектувальний фран-
цузький фірми SERIM в Парижі. Почавши з 1960 р. акванова-
ний в Бергсавій Школі Свєдних Мов в Парижі як репетитор з української мови, де має репетиторії по 8 років писався з української мови, де має репетиторії по 8 років писався з української мови, де має репетиторії по 8 років писався з української мови.
- з 1954 р. знімається лекс Наукового Товариства ім. Шевченка.
- з 1961 р. лекс Міжнародної Вільної Академії Наук у Парижі.

Список опублікованих праць:

- 1). Організація Студентської Центральної ПУСТА в Австрії " [О. Студентський
Прапор, 1948, т. 1, стор. 32-35.]
- 2). " Будівництво України " [Будівництво України " Р. 2, 1, 10, стор. 1-7: 7-14]
" Проблеми будівництва України " [Будівництво України " Р. 2, 1, 10, стор. 1-7: 7-14]
" До проблеми державного диригентизму " [Будівництво України " Р. 2, 1, 10, стор. 1-7: 7-14]
- 3). " Тридцять років ЦЕСУ-у " [Бюлетень ЦЕСУ-у, т. 5, 1953, стор. 3-11.]
- 4). Співредактор збірника " Букотина - її минуле і сучасне " Подиш,
1956 - 768 стор. Автор статей:
а) Бібліографія про Букотину - стор. 9-14
б) Історія Букотини - стор. 63-420
в) Українська преса (періодичні видання) на Букотині - стор. 616-658
(на смілку з Д. Кривосильським)
г) Українська студентська на Букотині - стор. 758-837
д) Підготовка історії Букотини - стор. 870-895 (разом з П. Битаром)

Рис. І.1. Власноруч написаний 25 березня 1964 р. «Життєпис» Аркадія Жуковського (Архів А. Жуковського в Українському вільному університеті (Мюнхен). – С. 10-11).

На мій погляд, теперішнє величання М. Емінеску має менші підстави, ніж та роль, що для гімназії відіграв Орест Драган...»².

У «Вписовому листку до Українського Вільного Університету» від 22 квітня та 17 листопада 1964 року Аркадій Жуковський відзначає, що в 1940 році він записався на «філософічний факультет Чернівецького університету, де почав студіювати географію та історію»³. Як відомо, заняття в університеті розпочалися 1 жовтня 1940 року⁴. Уже в грудні цього ж року, тобто менше ніж через три місяці, «через переселення до Німеччини» А. Жуковський змушений був перервати студії.

У 1941–1944 рр. він розпочав навчання на факультеті будівництва Високої технічної школи у Бреслау (Вроцлаві), де склав перший державний іспит. Вивчав мінералогію та геологію, геодезію, фотограмметрію, топографію, отримав знання та уміння з теорії та практики зображень, технічного креслення, графічних побудов, що заклали міцний фундамент у майбутньому становленні і розвитку Аркадія Жуковського як знаного картографа (див рис. І.2, І.3, І.4).

У 1945–1949 рр. майбутній інженер продовжив студії у Високій технічній школі м. Грац (Австрійська Республіка), де 1 квітня 1949 р. склав другий державний іспит та захистив дипломну роботу про «залізобетонний міст 80 м завдовжки». У період навчання у Граці А. Жуковський став одним із засновників, а пізніше (у 1955–1958 рр.) – головою Українського студентського товариства наці-

2. Старик В. Аркадій Жуковський: ескіз неофіційного портрета / В. Старик // Буковинський журнал. – 2015. – Ч. 1(95). – С. 273.

3. Вписовий листок до Українського вільного університету від 22 квітня 1964 року та 17 листопада 1964 року // Архів А. Жуковського в Українському вільному університеті – С. 15, 16.

4. Чернівецький державний університет / Ред. кол.: К.О. Червінський (голова). – Львів: Вища шк. Вид-во при Львів. держ. ун-ті, 1975. – С. 49.

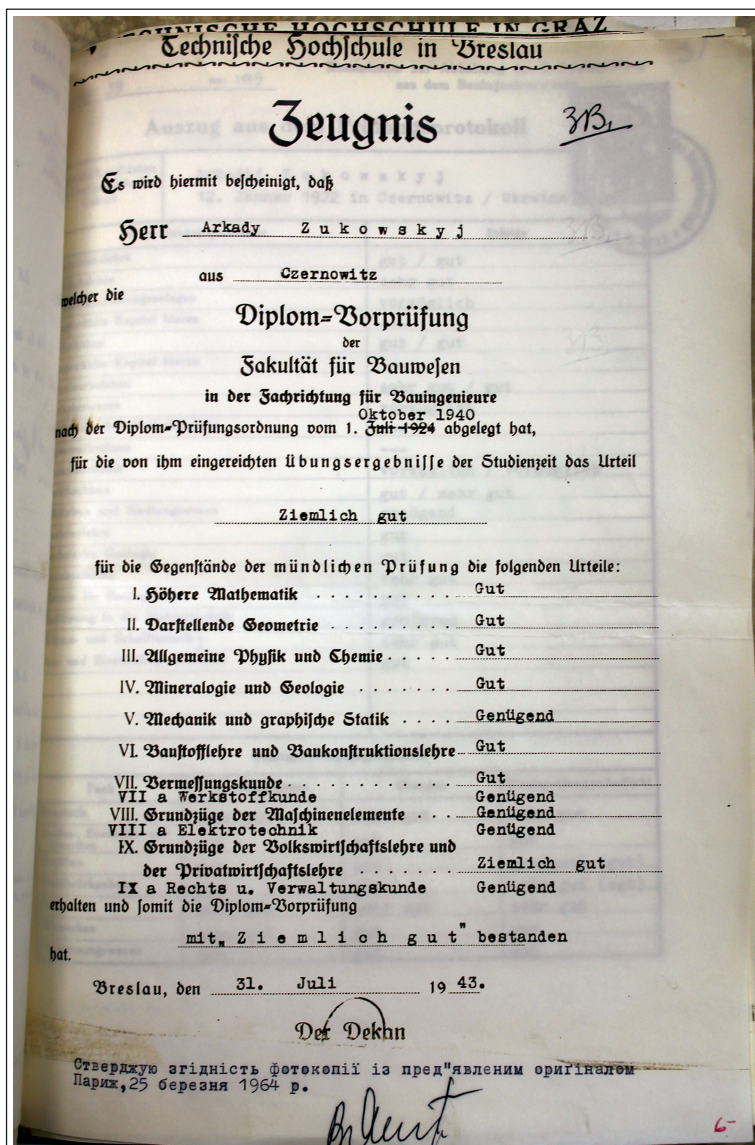

Рис. І.2. Посвідчення, видане Високою технічною школою у Бреслау про складання А. Жуковським першого (проміжного) державного іспиту 31 липня 1943 р.

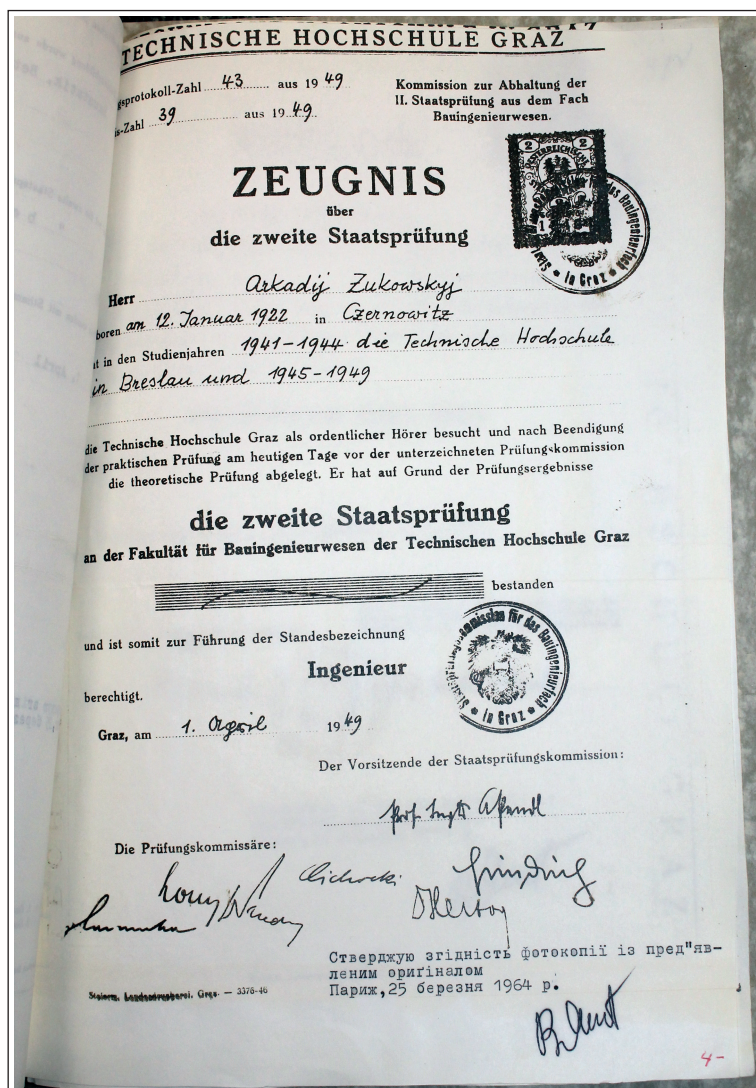

Рис. І.3. Посвідчення, видане Високою технічною школою Грацу про складання А. Жуковським другого державного іспиту 1 квітня 1949 р.

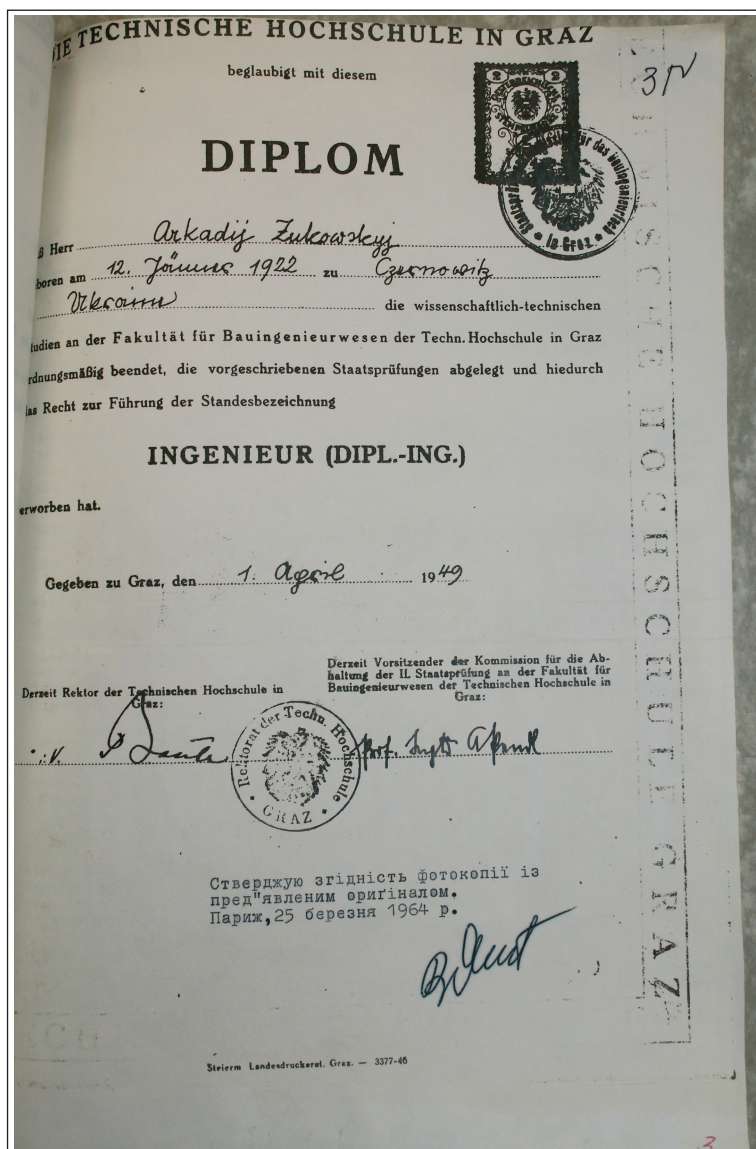

Рис. І.4. Диплом інженера, виданий А. Жуковському Високою технічною школою у м. Грац (Австрійська Республіка) 1 квітня 1949 р.

онального солідаризму «Зарево», був членом редколегії друкованого органу цього товариства – часопису «Розбудова держави»⁵.

У журналі з'являється низка конструктивних суспільно-географічних праць А. Жуковського щодо відбудови України (у цей час він як молодий науковець очолював комісію «Державного планування і відбудови України» «Зарева»)⁶. Основні висновки автора: розбудова України можлива лише в суверенній державі; економічне планування є «вмілим пристосуванням виробництва до суспільних потреб»; державна система повинна бути унітарною і централізованою; процес планування і розбудови держави здійснюватиме новозасноване міністерство відбудови, що поєднуватиме і реалізовуватиме завдання між центральними і місцевими установами; Україні потрібно скористатися широкою міжнародною допомогою.

З 1949 року А. Жуковський оселяється в Парижі. «Я їхав туди не тільки як інженер, а й збирався займатися громадсько-суспільними справами. Там були українські організації, про які я дізнався через «Українське слово». Два роки шукав праці. Мій батько, який перебував у Німеччині й сам не мав багато засобів до життя, вислав мені гроші. Потім мене взяли до французької будівельної фірми. Я

5. Корнійчук Л. В. До 90-річчя академіка Аркадія Жуковського / Л. В. Корнійчук, О.С. Кучерук // Укр. іст. журн. – 2012. – № 2. – С. 228.

6. Жуковський А. Відбудова України / А. Жуковський // Розбудова держави. Бюлетень «Зарева». – 1951. – Ч. 1 (4). – С. 2-4.

Жуковський А. Розбудова держави / А. Жуковський // Розбудова держави. Бюлетень «Зарева». – 1951. – Ч. 3. – С. 3-4.

Жуковський А. Новий шлях (дискусійна стаття) / А. Жуковський // Листок дружби. Інформаційний орган ОУСТНС «Зарева». – 1951. – Ч. 7. – С. 37-38.

Жуковський А. До питання державного планування / А. Жуковський // Розбудова держави. Бюлетень «Зарева». – 1952. – Ч. 4 (8). – С. 19-23.

Жуковський А. Проблеми відбудови України (закінчення) / А. Жуковський // Розбудова держави. Бюлетень «Зарева». – 1953. – Ч. 5 (9). – С. 1-6.

працював там десять років і одночасно почав цікавитися українознавством та історією», – згадував пізніше А. Жуковський (див. рис. І.5)⁷.

У Франції А. Жуковський з головою поринув у вир громадсько-політичного життя. Уже в 1959 році його обрано генеральним секретарем Українського академічного товариства в Парижі, у якому головував О. Шульгин. З 1959 р. він став дійсним членом ради Бібліотеки імені Симона Петлюри та її головою у 1983–1995 роках. Працюючи інженером у фірмі SERIM, з 1960 р. викладав як асистент українську мову в Державному інституті східних мов і цивілізацій Університету Нова Сорбонна в Парижі (до 1970 р.). З «Життєпису» довідуємося, що в цьому ж

Рис. І.5. Паризька квартира А. Жуковського на rue des Pyrénées, 57 (вулиці, що біля площі Нації)

інституті Паризького університету Аркадій Жуковський з 1970 р. і до 1988 р. викладав «географію і історію України»⁸.

У 1956 р. вийшла в світ фундаментальна книга «Буковина: її минуле і сучасне», в якій А. Жуковський був автором, співавтором та одним з редакторів (разом із Т. Бриндзаном та Д. Квітковським).

У 1969 р. в Українському Вільному Університеті (Мюнхен) під керівництвом Н. Полонської-Василенко А. Жуковський

7 Корнійчук Л.В. До 90-річчя академіка Аркадія Жуковського / Л.В. Корнійчук, О.С. Кучерук / Укр. іст. журн. – 2012. – № 2. – С. 229.

8. Життєпис (А. Жуковського) / Архів УВУ. Справа А. Жуковського. – С. 60.

здобуває науковий ступінь доктора філософії, захистивши дисертацію «Петро Могила і питання єдності церков» (див. рис. І.8). З цього часу він виконує обов'язки продекана філософічного факультету і доцента УВУ.

Викладаючи «Географію України» в Українському вільному університеті як і в Державному інституті східних мов і цивілізацій університету Нова Сорбонна у Парижі, А. Жуковський зосереджує

Рис. І.6. Квартира А. Жуковського (Париж, 57, rue des Puyénées)

Рис. І.7. Париж, 47, rue du Four. Тут часто бував А. Жуковський, спілкуючись у родинному колі

увагу слухачів на методологічних проблемах курсу та його основних складових – фізичній географії, географії населення, народному господарстві (економічній географії) (основних етапах розвитку народного господарства, сільському господарстві, промисловості, транспорті). Надзвичайно важливою є «районна географія» – історичні краї (райони), економічні райони, головні міста України

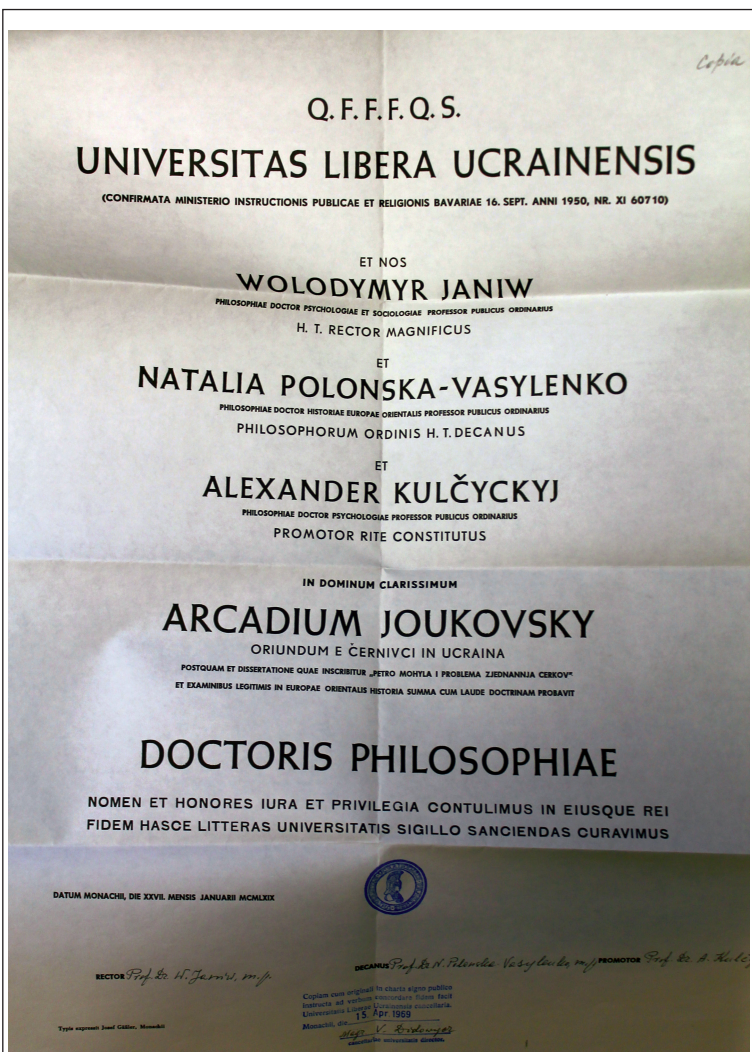

Рис. І.8. Диплом доктора філософії А. Жуковського, виданий 15 квітня 1969 р. Українським вільним університетом у Мюнхені

(див. рис. I.9). У 1969 році виходить надзвичайно цінна географо-методична праця А. Жуковського «Історія і географія на викладах українознавства»⁹.

Працюючи і навчаючись в університеті Париж III Нова Сорбонна, 25 лютого 1976 р. А. Жуковський захищає другу докторську дисертацію «Історія Київської (Могиллянської) академії 1615–1817 рр., культурного й освітнього осередку Східної Європи» (див. рис. I.10).

Активна наукова і громадська діяльність А. Жуковського була підтримана Науковим товариством імені Шевченка в Європі: у 1968 році його обирають науковим секретарем, у 1972 р. – дійсним членом, а у 1987 р. – головою організації (після смерті В. Кубійовича) (див. фото I.11).

З Сарселем, де розміщувався осідок Наукового товариства імені Шевченка в Європі, пов'язано більше 60 років активного наукового та громадського життя А. Жуковського. Спочатку як науковий секретар, а потім як голова НТШЄ він практично щодня їхав до Сарселю – офісу товариства, розташованого за 25 км на північ від Парижа. Уставав о 6 годині ранку і рухався за таким географічним маршрутом: від станції метро Maraîchers добирався до вокзалу – la gare du Nord, а далі автобусом до цього містечка, до свого робочого кабінету (див. рис. I.12, фото I.13, I.14, I.15).

«Енциклопедія українознавства» – найбільший здобуток НТШЄ – творилася завдяки, насамперед, діяльності її головних редакторів – В. Кубійовича та А. Жуковського (на завершальному етапі). В. Кубійович відіграв надзвичайну роль у становленні А. Жуковського як українського

9. Жуковський А. Історія і географія на викладах українознавства / А. Жуковський // Педагогічні проблеми та дидактичні поради (Матеріали вишкільного курсу для учителів Суботніх шкіл). – Мюнхен: Український вільний університет, 1969. – Серія: Скрипти. – Ч. 34. – С. 69-75.

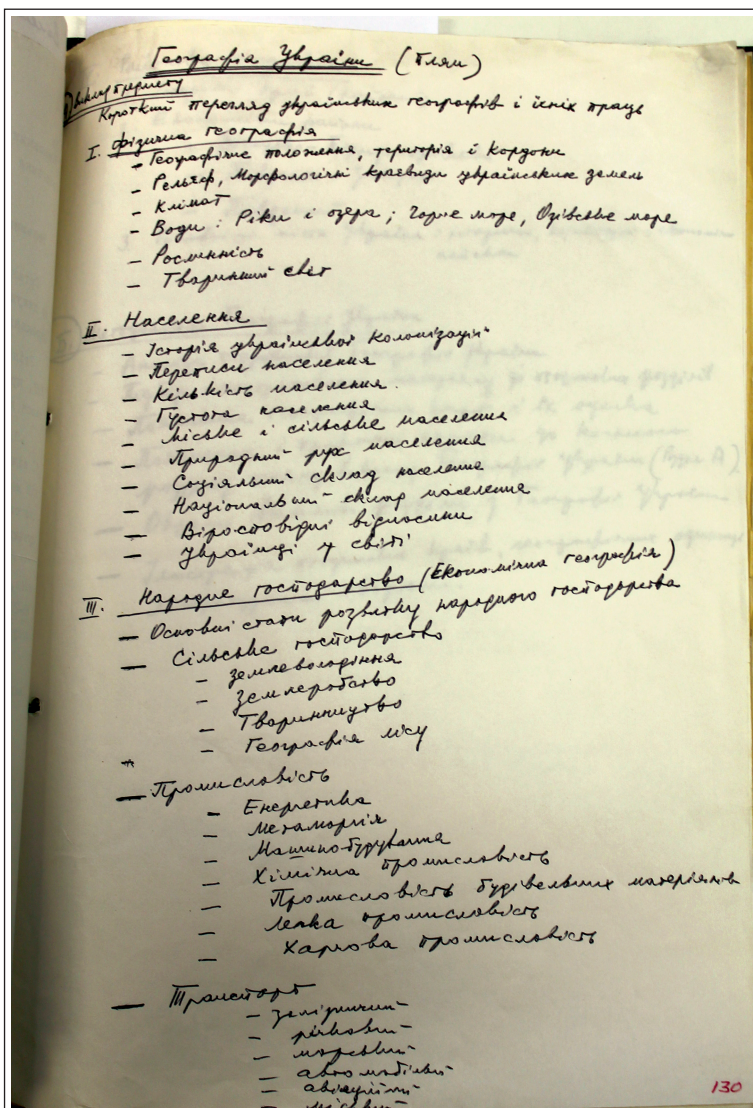

Рис. І.9. План-схема (фрагмент) викладання предмета «Географія України» доктором А. Жуковським для слухачів філософського факультету Українського вільного університету у Мюнхені (Архів А. Жуковського в УВУ. – С. 130)

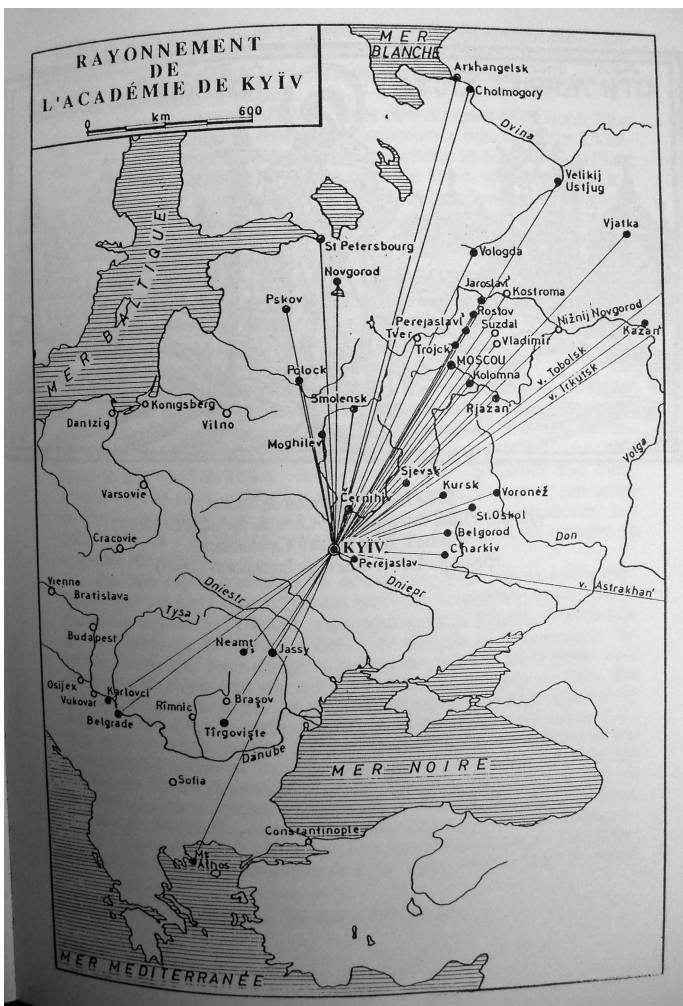

Рис. І.10. Освітній вплив випускників Київської (Могилянської) академії в Європі (Картосхема з дисертації А. Жуковського «Історія Київської (Могилянської) академії 1615–1817 рр., культурного й освітнього осередку Східної Європи» / Бібліотека Наукового товариства імені Шевченка в Європі. – Сарсель (рукопис))

Фото І.11 осередку НТШ в Сарселі (25.09.16 р. фото А.М. Довганюк)

географа, картографа, енциклопедиста. Уже після їх першого знайомства у 1943 р. у Львові, а потім у 1953 р., коли вони вдруге зустрілися уже у французькому Сарселі, В. Кубійович своїм прикладом надихав і заохочував молодого Аркадія до праці в географії та картографії. Результатом цієї діяльності стали численні географічні та картографічні праці А. Жуковського в «Енциклопедії українознавства» та в «Encyclopedia of Ukraine», окремі географічні та картографічні видання.

А. Жуковський був активним учасником наукових конференцій, колоквіумів, з'їздів, VII, VIII, IX Міжнародних конгресів славістів.

Національна академія наук України за значний внесок у розвиток світового українознавства у 1992 році обрала А. Жуковського до свого складу як іноземного члена (див. фото І.16). Цього ж року він став і дійсним членом УВАН у США. У 1995 р. вченого відзначено премією Фонду Тараса Шевченка за вагомий внесок у національне відродження України. У 1996 р. його вшановано почесним дипломом доктора богослов'я Київської духовної академії.

17 січня 1997 р. колишній студент Чернівецького університету імені Ю. Федьковича за напрямом «географія»

Рис. І.12. Від Парижа (57, rue des Pyrénées) – до Сарселю (Наукове товариство ім. Шевченка в Європі, 29, rue des Bauves, 95200 Sarcelles, France)

Фото. І.13. Щоденна «географічна мандрівка» А. Жуковського Сарселем до осідку НТШЄ (на фото – Sarcelles, Boulevard du Général de Gaulle)

Фото. І.14. Сарсель. Дорогою на роботу в НТШЕ
(Rue Pierre Brossolette)

Фото. І.15. Дорогою з
роботи із НТШЕ (Rue
Pierre Brossolette)

та «історія» А. Жуковський став почесним доктором своєї Alma mater, а вже 18 січня 1997 р. – почесним громадянином Чернівців (див. фото І.17).

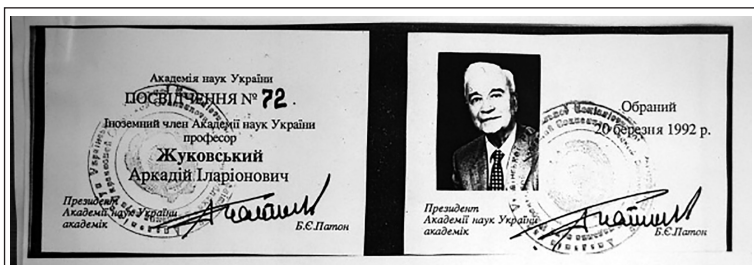

Фото І.16. Посвідчення №72 від 20.03.1992 р. про обрання А. Жуковського іноземним членом Академії наук України, підписане Президентом АНУ академіком Б. Є. Патоном

Фото І.17.

Після церемонії вручення Диплома почесного Доктора Аркадій Жуковський схвилювано промовив: «Для мене, блудного сина, який покинув свою Батьківщину і повернувся сюди, це радість і велика честь. Я ніколи не сподівався, що мені, малій людині, яка була тут народже-

на й охрещена в церкві святої Параскеви, недалеко від будинку, де я жив зі своїми батьками, буде присвоєне звання почесний доктор Чернівецького університету, яке важить для мене набагато більше, аніж відзнаки Сорбоннського чи Мюнхенського університетів. Через важкі обставини я покинув рідну землю і пішов на вигнання, яке було нелегким. Але я завжди міцно тримав ниточку, яка єднала мене з моєю Буковиною. Мені було дуже прикро чути злі слова про буковинців, тому, опинившись у Парижі, я поставив собі за мету довідатися все про минуле Буковини. Закінчивши роботу над історією Буковини, я продовжив свою працю над історією України. У моїх писаннях і думках Буковина завжди є вагомою складовою України. Працюючи для України, я працюю і для Буковини, бо хоча я й жив на чужині, все одно я завжди працював для України.

Тому я вам надзвичайно вдячний за таку високу для мене нагороду, і якщо Бог мені допоможе, то буду й далі працювати для нашої держави і на благо Буковини, України і всього українського народу!»¹⁰

За вагомий внесок у розвиток наукових досліджень у ділянці українознавства, сприяння встановленню дружніх українсько-французьких відносин Указом Президента України від 7 лютого 1997 р. А. Жуковського нагороджено орденом «За заслуги» III ступеня, а 2002 р. – II ступеня. У 2009 р. А. Жуковського обрано почесним головою Наукового товариства імені Шевченка в Європі.

Чи не однією з останніх прижиттєвих опублікованих праць академіка А. Жуковського стала його підсумкова стаття в Енциклопедичному віснику України за 2009 рік – «Енциклопедія українознавства»¹¹. І це не випадково,

10. Старик В. Аркадій Жуковський: ескіз неофіційного портрета / В. Старик // Буковинський журнал. – 2015. – Ч. 1(95). – С. 272.

11. Жуковський А. «Енциклопедія українознавства» / А. Жуковський // Енциклопедичний вісник України. Збірник наукових праць / [гол. ред. М. Железняк]. – К: Інститут енциклопедичних досліджень України, 2009.

адже її творенню присвячене чи не все життя ученого. Очоливши у 1986 році нову редакцію «Енциклопедії українознавства», А. Жуковський з колегами завершив підготовку і видрукував 10 том ЕУ2 та її 11 том з трьох частин. «Появу Енциклопедії вважають, як підкреслює А. Жуковський, – найбільшим досягненням української еміграції після Другої світової війни.... Іноді порушувалося питання про те, чи є ЕУ науковою працею, і хоча ніхто зі співробітників Енциклопедії на це не претендував, проте при написанні статей для ЕУ часто доводилося працювати майже на незораному полі, написання багатьох гасел було складнішим, а продукт ціннішим від багатьох наукових досліджень. Часто редакція ЕУ наражалася на критику з боку тих, хто волів ідеалізувати в патріотичному сенсі українську дійсність, але відповідальні за долю книги про Україну на такі концесії не могли йти, бо це знизило б науково-об’єктивний рівень твору. Більшість українців поділяли і боронили позиції, відстоювані редакцією ЕУ»¹². У цьому – весь Аркадій Жуковський – об’єктивний, науково-неупереджений, відповідальний і, водночас, до самозабуття залюблений в Україну...

Аркадій Жуковський створив міцну, дружню сім’ю. У 1954 році на українській вечірці він познайомився з народженою у Франції українкою Терезою, мама якої була з Галичини. У 1958 році Аркадій з Терезою одружилися і в мирі та злагоді прожили разом 40 років. «Кажуть, що за кожним великим чоловіком завжди стоїть жінка, – згадує їхня донька Ірина Жуковська. – У випадку тата це була мама. Дуже уважна і любляча жінка, сповнена радості життя. Вона була особистістю, яка випромінювала красу, елегантність, доброту. Вона була дуже душевною і розуміла сенс людських стосунків. Мама народилася в Пари-

– Ч. 1. – С.14-22.

12. Там само. – С. 17.

жі, проте тато зумів передати їй свою любов до України. Мама обожнювала і батька, і роботу, якою він займався»¹³.

Дружина Тереза в усьому підтримувала свого чоловіка, була його вірною помічницею і порадицею (див. фото І.18).

У 1960 році у подружжя Жуковських народилася донька Ірина, яка виховувалася в українських традиціях. Аркадій був люблячим, але принциповим батьком. Вечорами розповідав своїй маленькій Ірусі грецькі та римські міфи. На вихідні відводив до недільної школи при греко-католицькій церкві. Тут же родина святкувала в українській общині Різдво, готувала виставу. На Великдень діти читали вірші, виступали перед батьками.

Фото. І.18. Тереза й Аркадій Жуковські

Ірина Жуковська стала економістом (за профілем «бізнес-фінанси»). Працює індивідуально як консультант у галузі фінансового аудиту, допомагає фірмам. Своїм батькам подарувала двох онуків – старшому – Тібу тепер 25 років, молодшій – Кароліні – 19 (див. фото І.19).

«Між мною і батьком, – згадує Ірина Жуковська, – був дуже тісний зв'язок ... Це людина, яка весь час працювала. Для нього не було дня без праці... Він був щирою

13. Фешук Наталія. Донька видатного чернівчанина Ірина Жуковська: «Тато був єдиною людиною, з якою я розмовляла в Парижі українською...» // «Чернівці» (газета). – 2014. – 1 лист.

людиною. Й енергійною... Тато вдома завжди був переді мною з книгою в руці, або за написанням тексту, або з підготовкою до конференції. Трудоголік – ще той! І хоч насправді він був простою людиною, я повинна визнати, що завжди ним захоплювалася»¹⁴.

Фото. І.19. Ірен Жуковська з дітьми, лютий 2017 року

У січні 2017 року, коли Аркадію Жуковському мало би виповнитися 95 років, його донька Ірен написала зворушливі спогади про батька, в яких, зокрема, відзначає: «Батько дуже цинив наші недільні обіди, коли я приходила чи то сама, чи з дітьми Тібу та Кароліною. Однак це не повинно було затягуватися, оскільки «дідусь повинен працювати». Він нам казав: «Найважливіше в житті – це працювати». Його робочий стіл завжди був завалений книгами і списа-

14 Фещук Наталія. Донька видатного чернівчанина Ірина Жуковська: «Тато був єдиною людиною, з якою я розмовляла в Парижі українською...» // «Чернівці» (газета). – 2014. – 1 лист.

ними від руки аркушами, навіть на підлозі лежали книги. Я повинна була пояснити дітям, що їхній дідусь не був таким, як інші дідусі, що він їх дуже любить, але він повинен виконувати свою важливу місію для його Батьківщини, України. І діти це розуміли. Те, що мій батько дуже цінив у своїх внуках, – це те, що вони відмінно спілкувалися трьома мовами, вільно володіючи французькою, англійською та німецькою. І він додавав: «Коли-небудь ви вивчите й українську...»¹⁵.

Ірина Жуковська наголошує, що її батько сповідував такий стиль життя, коли все повинно було робитися швидко: чи то в ресторані, коли сім'я збиралася разом, чи то в чергах у супермаркетах, де робилися покупки і де він голосно обурювався на інших клієнтів, які стояли перед ним і не поспішали. Батько «завжди повторював, що це втрата дорогоцінного часу, який він міг присвятити роботі і дослідженням про Україну. Робота для України – це була справжня одержимість для нього»¹⁶.

* * *

До останніх днів свого життя Аркадій Жуковський жив Україною, жив для України. Як великий українець, він робив усе, щоб українську науку, культуру, українську спадщину передати світовій аудиторії. Тихим вечором 2 жовтня 2014 р. Аркадій Жуковський відійшов у вічність... 14 жовтня цього ж року його прийняла на спочинок рідна буковинська земля.

Згідно із заповітом ученого, вся його приватна бібліотека, рукописи, листи та багато цінних особистих речей А. Жуковського (понад 3200 одиниць книгозбереження) наприкінці 2014 року прибули до Наукової бібліотеки

15. Жуковська Ірина. Спогади про батька / Ірина Жуковська // Збруч: Інтернет-газета. – 2017. – 13 березня / <https://zbruc.eu/node/63471>.

16. Там само.

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Науковці Чернівців та й усієї України отримали такий багатющий інтелектуальний скарб, що буде належно поцінований і досліджений на благо розвитку вітчизняної та світової освіти, науки, культури загалом.

ІІ. АРКАДІЙ ЖУКОВСЬКИЙ ЯК УКРАЇНСЬКИЙ ГЕОГРАФ

На загальних зборах Академії наук України 20 березня 1992 р. Аркадія Жуковського обрано іноземним членом АН України як «історика, картографа і географа (*розрядка наша. – В.Р. та А.П.*), що зробив великий внесок у розвиток українознавства у Франції та в Європі в цілому»¹. Безперечно, у цьому визнанні та визначенні окреслені чи не найвагоміші підсумки великого, багатогранного, навдивовижу наповненого ідеями, думками і почуттями життя видатного українського вченого, педагога, громадянина своєї Вітчизни.

1. РОЗРОБКА ПРОБЛЕМ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

Проблеми географічного вивчення України завжди були в центрі уваги Аркадія Жуковського. Зауважимо, що вченим досліджувалася практично вся предметна область суспільної географії України, її основні напрямки – компонентні, комплексні та інтегральні. При цьому суспільно-географічні вивчення природи, населення та господарства країни здійснювалися ним на різних рівнях і масштабах. Локальний та регіональний рівні географічного аналізу та синтезу А. Жуковського розкриті нами у краєзнавчому розділі. Тут же переважно зупинимось на його працях, що характеризують загальноукраїнські географічні проблеми.

Географія населення України

А. Жуковського в Географії України, насамперед, ці-

1. Поповнення з-за кордону. Іноземними членами АН України обрано велику групу зарубіжних учених // Урядовий кур'єр. – 1992. – Квітень. – №14. – С. 7.

кавили проблеми географії населення. Підтвердженням цього може бути ціла низка його праць². Серед них однією з центральних розвідок є «Українці», підготовлена спільно з В. Кубійовичем, Б. Струмінським і В. Наулком³. Автори вивчають українців – «одну з галузів східного слов'янства, основне і корінне населення України з питоменною етнічно-антропологічною характеристикою» за таким планом: 1) визначення поняття «українці»; 2) назва; 3) демографічно-статистичні дані; 4) етногенеза; 5) етнографічні особливості; 6) національна свідомість; 7) проміжні групи; 8) література.

Узявши за основу панівне у Східній Європі етнічне поняття національності, під «українцями» автори «розуміють людей, що говорять українською мовою як рідною (об'єктивний критерій), навіть якщо вони не мають активної національної свідомості, або тих, що самі себе визначають українцями (суб'єктивний критерій), навіть якщо вони втратили українську мову»⁴.

2. Кубійович В. Українці / В. Кубійович, Б. Струмінський, А. Жуковський, В. Наулко // *Енциклопедія українознавства: Словникова частина – доповнення* / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Молоде Життя, 1995. – Т. II/11. – С. 231-239.

Україна і Франція: нариси багатомістової історії відносин / [ред. А. Жуковський, А. Зленко, В. Манжол]. – Львів: Світло і тінь, 2001. – 224 с.

Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часі Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансїстрія, 1941 – 1944 / А. Жуковський // *Український історик*. – 1987. – № 1-4 (93-96). – С. 83-96.

Жуковський А. Українці православні і ювілей тисячоліття Хрещення / А. Жуковський // *Українська католицька церква назустріч ювілеєві тисячоліття: матеріали IV Конгресу Мирян Українського Патріархального Світового Об'єднання УПСО (Рим, 14-16 лютого 1982 р.)* / [ред. В. Маркусь]. – Рим: [б. в.], 1983. – С. 159-169 та ін.

3. Кубійович В. Українці / В. Кубійович, Б. Струмінський, А. Жуковський, В. Наулко // *Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення* / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II/11. – С. 231-239.

4. Там само. – С. 231.

Як бачимо, на перше місце при визначенні належності людини до української общини вчені ставлять її відношення до української мови.

Правда, при цьому ними відзначається, що застосування територіально-політичного критерію стосовно трактування поняття української національності, як і відносно інших національних меншин, в Україні мало місце. Так, зокрема у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року констатовано, що «громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України».

Найстаршою національною назвою «українців» є русини (русь, русичі чи руси; по-латинському *Russi, Rutheni, Ruteni*). Ця назва у X–XII століттях стосувалася лише українців, але згодом «поширилася і на північно-східних слов'ян (була «вкрадена», за М. Костомаровим)»⁵. Цікаво відзначити, що північно-східною групою слов'ян була взята лише прикметникова назва «русские», – тобто «підвладні Руси».

У другій половині XVI і у XVII століттях українців росіяни називали «черкасами» (можливо, через наявність поблизу Черкас численних козацьких осель).

У XVII–XVIII століттях за української козацько-гетьманської держави, як зауважують А. Жуковський зі співавторами, за українцями прищепилась назва «малоросіяни» (від назви Мала Русь, що була відновлена у XVII ст. українськими книжниками за традиціями патріяршої канцелярії у Константинополі).

Під впливом М. Костомарова та Т. Шевченка прищепилась назва «українці» – від України, що вперше була згадана у 1187 р. у Київському літописі.

А. Жуковський та його співавтори зазначають, що ще на початку XIX ст. ця назва мала відношення лише до

5. Там само. – С. 231.

«слобожан». У польських джерелах XIX ст. українцями називали мешканців Київщини. І лише у першій чверті XX ст. нова назва поширилася у Галичині і на Буковині, на Закарпатті лише у 1930-х роках, на Пряшівщині в кінці 1940-х років. При цьому давня назва «малоросіяни» чи «малороси» стосувалася національно малосвідомих українців, що вважали себе спадкоємцями «триєдиної Руси».

У підрозділі «Демографічно-статистичні дані» (с. 232-234) А. Жуковський зі співавторами подають маловідому, але надзвичайно цінну інформацію про чисельність українців у світі загалом та у межах УРСР зокрема. Відзначається, що оскільки в більшості країн світу переписи населення за національною належністю не проводяться, то дані про українців еміграції-діаспори є наближеними і оцінені вони на основі відомостей церковних та громадських організацій. Що ж стосується показників радянської статистики, то, на думку А. Жуковського і його співавторів, чисельність українців занижена через те, що в умовах тоталітарного і шовіністичного російського тиску, насамперед поза УРСР, самовизначення національних меншин, у тому числі українців, було вкрай утрудненим. У зв'язку з вищевикладеним варто подати демографічно-статистичні дані про чисельність українців у світі В. Кубійовича, Б. Струмінського, А. Жуковського, В. Наулка (див. цитовану працю, с. 232-233):

Українці у світі в XVIII–XX ст. (у млн)

Рік	На основній укр. території; згодом у межах УСРСР	Поза Україною включно з заокеан- ською територією (дані ЕУ)	Разом	За сов. джер- лами
1719	4,91	0,83	5,74 ¹⁾	-
1772 – 82	5,81	–	5,81 ²⁾	-
1795	8,70	1,74	10,44 ¹⁾	-
1842	13,12	–	13,12 ³⁾	-
1858	12,78	3,24	16,02 ¹⁾	-
1880	24,80	1,20	26,00 ⁴⁾	-
1897 – 1900	21,00	5,39	26,39 ¹⁾	-
1914	35,90	4,30	40,20 ⁴⁾	-
1926 – 31	27,57	9,50	37,07 ¹⁾	-
1933	38,20	6,30	44,50 ⁴⁾	-
1939	29,60	6,00	35,60 ¹⁾	-
1959	32,16	11,00	43,16 ⁵⁾	38,30 ¹⁾
1970	35,28	12,00	47,28 ⁵⁾	43,00 ¹⁾
1979	36,49	13,00	49,49 ⁵⁾	44,08 ¹⁾
1989	37,40	14,46	51,86 ⁵⁾	46,14 ⁶⁾

¹⁾ Брук С., Кабузан В. Численность и расселение украинского населения в мире. – «Советская этнография», 5, 1981; Наулко В. Етнічний склад населення України. – Радянська школа, 3, 1990.

²⁾ Heym J. Versuch einer vollständigen geographisch-topographischen Enzyklopädie des Russischen Reichs. – Геттінген 1796; крім того, етнічні дані з Галичини, Буковини і Закарпаття.

³⁾ Šafarik P. Slovensky narodopis. 4 вид. Прага 1955.

⁴⁾ Ukraine: A Concise Encyclopaedia . Vol. I. Торонто 1963.

⁵⁾ Оцінка ЕУ.

⁶⁾ Наулко В., Чорна Н. Динаміка чисельності і розміщення українців у світі (XVIII–XX ст.). – Нар. творчість та етнографія, 5, 1990 р.

Українці у світі на 1989 р.

	Сов. статистика	Оцінка ЕУ
УСРСР	37 500 000	37 400 000
РСФСР	4 400 000	8 000 000
Білорусь	290 000	800 000
Казахстан	900 000	900 000

	Сов. статистика	Оцінка ЕУ
Киргизстан	108 000	300 000
Узбекистан	154 000	154 000
Молдавія	600 000	561 000
Грузія	52 000	52 000
Латвія	92 000	92 000
Литва	45 000	45 000
Естонія	48 000	48 000
Туркменістан	36 000	37 000
Таджикистан	41 000	36 000
Азербайджан	32 000	26 000
Вірменія	8 000	9 000
СССР	44 306 000	48 460 000
Польща	300 000	400 000
Румунія	55 000	160 000
Чехословаччина	47 000	150 000
Югославія	45 000	45 000
Болгарія	2 000	2 000
Угорщина	3 000	3 000
Сателіти	452 000	760 000
Німеччина	20 000	20 000
Великобританія	30 000	30 000
Франція	30 000	30 000
Австрія	5 000	5 000
Бельгія	3 000	3 000
Інші	5 000	5 000
Зах. Європа	93 000	93 000
ЗДА	500 000	1 350 000
Канада	530 000	750 000

	Сов. статистика	Оцінка ЕУ
Бразилія	50 000	200 000
Аргентина	100 000	200 000
Парагвай	10 000	8 000
Уругвай	8 000	6 000
Венесуела	2 000	2 000
Америка	1 200 000	2 516 000
Австралія	20 000	35 000
Разом	46 071 000 ^{*)}	51 864 000

^{*)} 46 136 000, дані В. Наулка.

З наведених таблиць чітко видно, що періоди першої та другої світових воєн, голодоморів 1921–1923 рр. і 1932–1933 рр. призвели до людського скорочення українського населення. Починаючи з середини 1980-х рр. природний приріст українців став одним з найнижчих серед східноєвропейських народів. І все ж українці за чисельністю були шостими серед найбільших народів Європи після росіян, німців, італійців, французів і англійців станом на 1975 р. Однак, як самокритично стверджують А. Жуковський зі співавторами, «вага українців на відтинку політико-культурному не відповідає їх числовій вазі. Тільки відродження української державности може змінити цю аномалію»⁶.

Україн важливим підрозділом праці вчених, яка розглядається, є «Етногенеза». За їх твердженням, прабатьківщиною слов'ян на переломі християнської ери, найвірогідніше, були землі від Одри й Висли до середнього Подніпров'я. Ішлося в тому числі і про лісові та лісосте-

6. Кубійович В. Українці / В. Кубійович, Б. Струмінський, А. Жуковський, В. Наулко // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Молоде Життя, 1995. – Т. II/11. – С. 234.

пові регіони північно-західної України, а саме: Волинь, Полісся, Правобережжя, Поділля. Отже, очевидно, А. Жуковський зі співавторами сповідували дніпро-одерську теорію походження східних слов'ян Петра Третьякова, Бориса Рибаківа, Михайла Артамонова, Вітольда Генселя, що знайшла свій подальший розвиток у дослідженнях українських археологів Володимира Барана, Дениса Козака та Ростислава Терпиловського.

Безпосередніми предками українців були на західній Волині та Холмщині – волиняни, на східній Волині та у середньому Поліссі – деревляни, на Київщині – поляни, на північному Лівобережжі – сіверяни. Роль уличів на південному Поділлі, тиверців у південній Басарабії та білих хорватів на Прикарпатті у формуванні українського народу, на думку вчених, досліджена менше. Достеменно ж відомо, що закарпатські і мармароські українці заселяли Закарпаття уже в XIII ст.; лемки – в XIII–XV ст. Степові і слобідські витворилися через повторну колонізацію цих країв у XVI – початку XIX ст., українці ж на Дніпровім Низу були постійно з XX століття.

Щодо «певних мовних спільностей українців з білорусинами та росіянами» – А. Жуковський з В. Кубійовичем, Б. Струмінським та В. Наулкою відстоювали тезу переважної більшості українських дослідників: «дійсно існував один народ від Карпат по Біле море, але проукраїнський, від якого потім відділилися російська і білоруська групи, оформившись в окремі народи»⁷.

А. Жуковський зі співавторами виразно розкривають етнографічні особливості українців у відповідному підрозділі свого дослідження. Це перш за все обґрунтування

7. Кубійович В. Українці / В. Кубійович, Б. Струмінський, А. Жуковський, В. Наулко // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II/11. – С. 235.

історико-етногеографічних регіонів України: Середньої Наддніпрянщини, Поділля, Полтавщини, Слобожанщини, Полісся, Волині, Прикарпаття, Закарпаття, Південної України.

Відзначається, що найпоширенішими в Україні є багатодвірні поселення вуличного та безсистемно-вуличного типу, тоді як у Карпатах ці поселення – безсистемні. Двори – відкриті, в Карпатах і в деяких районах Полісся – замкнені, типу гражди.

На Східній Україні колядують з зіркою, на Західній Україні – з вертепом (шопкою).

У лісостепових і степових районах України святкують обжинки, у Карпатах – повернення з високогірних пасовиськ – полонин і т.ін.

Завершують своє дослідження А. Жуковський зі співавторами аналізом розвитку національної свідомості українців. Так, за часів княжої доби національна свідомість русинів була династично-державницькою і церковно-релігійною. Занепад Галицько-Волинської держави та її поділ спричинив у XIV ст. в українців формування почуття своєї етнічної окремішності, вираженої у східному обряді та церковно-слов'янсько-руській мові. У добу Козацько-Гетьманської держави творилася «малоросійська» чи «козакоруська» національна свідомість.

«Переломовою для національної свідомості українських мас, – підсумовують автори, – була доба української державности 1917–1920. Деякі зросійщені українські елементи відродилися тоді як свідомі українці... Після довголітнього затиску національних почувань і проявів українців під советським режимом, при кінці 1980-х рр. набрало значного поширення національне самоусвідомлення, яке не обмежувалося тереном культури, а сягало політичних прагнень, включно з державною суверенністю і самостійністю України»⁸.

8. Кубійович В. Українці / В. Кубійович, Б. Струмінський, А. Жуков-
40

Історико-географічні проблеми країни

Як визначний історик, Аркадій Жуковський у своїх дослідженнях чимало уваги приділяв вивченню історико-географічних проблем України. «Історія, – стверджує вчений, – охоплює різні аспекти: політичні, соціально-економічні, культурні, релігійно-церковні; вона розглядає соціальні верстви, стани, класи, спеціальну увагу присвячує провідній верстві та народотворчим і державним процесам»⁹.

У написаній спільно з О. Субтельним «Історії України», франкомовній «Histoire de L'Ukraine» та фундаментальній праці «Україна в 1917–1980 роках (Хронологічна таблиця)», А. Жуковський розкриває, по суті, основи історичної географії України, власне, за О. Г. Топчієвим «суспільно-історичний процес розвитку людства», що формує методологічні засади суспільної географії загалом¹⁰.

Проблеми історичної економічної, соціальної та політичної географії України і, насамперед, Буковини, порушені та розглянуті А. Жуковським, уже частково нами розкривались при аналізі його «Історії Буковини». Перш за все йдеться про такі періоди, як: «Праісторія і рання

ський, В. Наулко // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II/11. – С. 237-238.

9. Жуковський А. Історія України / А. Жуковський, О. Субтельний // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович, Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II/11. – С. 31.

10. Joukovsky A. Histoire de L'Ukraine / A. Joukovsky. – Paris: Editions du Dauphin, 1994. – 289 p.

Жуковський А. Україна в 1917–1980 роках (Хронологічна таблиця) / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. С. 3308-3325.

Топчієв О. Г. Основи суспільної географії / О. Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2001. – С. 15-66.

історія (200 000 р. до Хр . – IX ст. по Хр.)», «Княжа доба (IX ст. – 1340)», «Україна за лит.-поль. і поль.-коз. доби (поч. XIV ст. – 1648)».

Детальніше зупинимось на історико-географічних особливостях періодів «Державного відродження України (Укр. Держава 1917–1920)», «Україна між двома світовими війнами (1918–1939)», «Україна під час другої світової війни (1939–1945)», «Україна після другої світової війни (1945–1991)», «Україна – суверенна і самостійна держава».

А. Жуковський відзначає, що становлення третьої української держави (після княжої та козацької) стало наслідком подій першої світової війни, ослаблення окупаційної влади, розкладу Російської імперії через потрясіння соціального характеру, прагнення поневолених народів до волі та незалежності.

17 березня 1917 р. була створена Українська Центральна Рада як всеукраїнський загальногромадський і координаційний центр на чолі з М. Грушевським. УЦР скликала Всеукраїнський Національний Конгрес 17-21 квітня 1917 р. за участю 900 делегатів від політичних, культурних і профспілкових організацій всієї України. Конгрес вимагав федеративного, демократичного ладу в Росії, автономії України, визначення її території та переобрав УЦР у складі 150 членів.

Проте Тимчасовий Уряд, більшовики та більшість чужинецьких організацій ставилися вороже до українських домагань.

I, II, III та IV Універсали Центральної Ради – послідовні і відповідальні кроки до незалежності України. Наприкінці січня 1918 р. Центральна Рада ухвалила аграрний закон про націоналізацію землі, про 8-годинний робочий день, пізніше – про грошову систему, про громадянство, про новий адміністративний поділ України на «землі» і т.ін.

Підписання Берестейського миру, звільнення німець-

ко-австрійськими військами України від більшовиків, гетьманський переворот 21.04.1918 р. завершили після 13 місяців першу форму української державності у вигляді УЦР. Україна за цей час стала самостійною, однак УЦР, як пише А. Жуковський, «виявилася неспроможною чинити ефективний опір ідеологічній пропаганді й військовим діям більшовиків»¹¹.

Українська держава П. Скоропадського, окрім внутрішньої опозиції, зіткнулася з непереборними труднощами – наявністю двох влад: української і німецької. Німецька влада поводи́ла себе як господар країни. Незважаючи на чималі досягнення гетьманського режиму – дипломатичні зносини з державами почвiрного союзу, відкриття університету у Кам'янці-Подільському, заснування Українського Державного Театру, Національного Музею, Національної Капели, Державної Драматичної Школи у Києві, Української Академії Наук, автономія православної церкви в Україні, через найреакційнішу гетьманську політику щодо селянства, розформування більшості українських військових одиниць, недолугу грамоту від 14.11.1918 р. про федерацію з майбутньою невеличезькою Росією і т.ін., П. Скоропадський 14.12.1918 р. зрікся влади, передавши її своєму урядові, а той, – Директорії УНР.

Доба Директорії УНР – третя фаза української державності – це відновлення законів УНР, зокрема поміщицька земля передана селянам без викупу; об'єднання УНР і Західно-Української Народної Республіки; постійна оборона від наступаючих ворожих військових сил (більшовицькі війська – північ і схід; польський фронт – північний захід; Денікін – з Донщини; французько-грецький

11. Жуковський А. Історія України / А. Жуковський, О. Субтельний // Енциклопедія Українознавства : Словникова частини – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович, Париж – Нью-Йорк: Молоде Життя, 1995. – Т. II/11. – С. 71.

десант – на відтинку Одеса – Миколаїв; румунська армія – з-за Дністра).

21 листопада 1920 р. Армія УНР після важких боїв з більшовиками перейшла Збруч, де її вояки були інтерновані в таборах. 18 березня 1921 р. Польща уклала з РСФСР і УСССР Ризький мирний договір, яким визнавала УСССР.

Росія ж визнавала за Польщею приєднані до неї західноукраїнські землі.

«Україна між двома світовими війнами (1918–1939)» – період, багатий на події, що «визначили даліше спрямування буття українського народу». Проте, як указує А. Жуковський, потрібно вести мову про чотири окупованих «України»: українські землі під большевиками, під Польщею, під Румунією, під Чехо-Словаччиною.

Большевики, йдучи на поступки в економічній сфері, не допускали їх у політичній ділянці. Спочатку – короткочасна «українізація», потім – розкуркулення і примусова колективізація, – геноцид – голодомор 1932–1933 рр., – наступ на українську науку і культуру, – і, на завершення, – «німецько-советський пакт про ненапад і таємна угода про розподіл території у Східній Європі (23 серпня 1939 р.), що прискорили початок другої світової війни», – резюмує А. Жуковський¹².

Українські землі й українці під Польщею пережили період повоєнної стабілізації (до 14 березня 1923 р.), далі настав період реорганізації політичних формацій (1923–1930 рр.), прийшли 1930-ті рр.: боротьба між політикою «нормалізації» і революційною дією. «Однак політика «нормалізації» не принесла, – підсумовує вчений, – значної зміни польського ставлення до українців. З 1938 р.

12. Жуковський А. Історія України / А. Жуковський, О. Субтельний // Енциклопедія українознавства: словникова частини – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович, Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II/11. – С. 85.

почалися погроми українського населення й установ польськими шовіністичними колами»¹³.

Особливості історико-географічного розвитку українських земель під Румунією детально розкриті А. Жуковським у його фундаментальній праці «Історія Буковини»¹⁴.

Що стосується українських земель під Чехо-Словаччиною, то, як нагадує вчений, Закарпаття добровільно увійшло до складу цієї країни і формально краю було забезпечено внутрішню автономію. У 1930-х роках набрав сили український табір. Українська «Учительська Громада» опікувалася шкільництвом краю.

А. Жуковський відзначає, що після Мюнхенського договору Прага дозволила створити на Закарпатті автономний уряд, який домагався у федеративному зв'язку з чехами і словаками побудови карпато-української держави. Віденський арбітраж 2.11.1938 р. дозволив приєднати до Угорщини південну частину Закарпаття (Ужгород, Мукачеве і Берегове). Столицею Карпатської України став Хуст. На виборах до сейму Карпатської України Українське Національне Об'єднання 18.02.1939 р. отримало більше 86 % голосів. Проте, за згоди А. Гітлера, незважаючи на запеклий опір Карпатської Січі, угорці окупували Закарпаття.

«Україна під час другої світової війни (1939–1945)» (восьмий розділ монографії А. Жуковського та О. Субтельного) зазнала «величезних втрат: близько 4,5 мільйона загиблих і 2 мільйони вивезених на роботи в Німеччину»¹⁵.

13. Там само. С. – 87.

14. Жуковский А. История Буковины / А. Жуковский. – Чернівці: Час, 1991. – Ч.1. – 120 с.

Жуковский А. История Буковины / А. Жуковский. – Чернівці: Час, 1994. – Ч.2. – 224 с.

15. Жуковский А. История Украины / А. Жуковский, О. Субтельный // Энциклопедия украиноведения: словникова частини – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович, Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II/11. – С. 95.

Окупована німцями України була перетворена на німецьку колонію, яка стала джерелом постачання продовольства і робочої сили.

Український народ чинив відчайдушний збройний опір. «Поліська Січ», Українська Повстанська Армія, радянські партизанські загони завдавали непоправних втрат окупантам. Під тиском Червоної Армії з другої половини 1943 р. і до кінця жовтня 1944 р. уся територія України була очищена від німецьких військ та військ її сателітів.

Матеріальні втрати України, за даними United Nations Relief and Rehabilitation Administration, становили 100 мільярдів доларів¹⁶.

Висвітлюючи історико-географічні особливості розвитку «України після другої світової війни (1945–1991)» (розділ IX), А. Жуковський зазначає: «повоєнний період історії України характерний тим, що всі українські землі, за незначним винятком, перебувають під однією, советською окупацією»¹⁷.

Упродовж 1945–1991 рр., за А. Жуковським, чітко окреслилися такі основні етапи в розвитку громадянського суспільства в Україні:

- 1) повоєнний сталінський режим (1945–1953 рр.);
- 2) спроби ревізії антиукраїнської большевицької політики (післясталінський період 1953–1959 рр.). Поступова десталінізація;
- 3) виступ нової генерації. Постанови дисиденства. Організація руху опору (1960-ті рр.);
- 4) радикалізація національного питання в Україні (1970-ті рр.);
- 5) посилений наступ проти національного руху в Україні (1980-ті рр.);
- 6) у пошуках виходу (з березня 1985 р.);

16. Там само. – С. 96.

17. Там само. – С. 96-111.

7) розвал советської імперії¹⁸.

На чому ж зосереджує, насамперед, увагу вчений у своєму історико-політико-географічному аналізі?

- Населення України зменшилося після другої світової війни на 10,5 млн. осіб (з них 4 – 5 – 7 млн. загинуло, решта були депортовані на примусову працю або заслані до радянських таборів);

- до 1950 р. в Україні було пущено в дію 2000 промислових підприємств, серед них: перший агрегат гідроелектростанції в Запоріжжі; перша черга заводу «Запоріжсталь», Дарницький шовковий комбінат, Харківський тракторний завод, газопровід Дашава–Київ та ін. У 1950 р. Україна виплавляла майже 48 % всесоюзного чавуну, 31 % – сталі, виробляла 33 % – прокату, 72 % – цукру, 53 % залізної руди, 30 % – вугілля;

- Україна стала членом ООН, 12.05. 1954 р. – членом ЮНЕСКО і Міжнародної Організації Праці;

- піддано критиці за націоналістичні ухили Ю. Яновського, А. Малишка, О. Довженка, М. Рильського, О. Кундзича, О. Дорошкевича, В. Сосюру, О. Корнійчука, Є. Кирилюка, О. Білецького, Л. Первомайського і багатьох інших; ліквідовано Греко-Католицьку Церкву та ув'язнено українських католицьких владик на чолі з митрополитом Й. Сліпим;

- рух «шістдесятників» за справжні українські культурні цінності, національну свободу та людську гідність (Л. Костенко, В. Симоненко, І. Драч, М. Вінграновський, Є. Гуцало, І. Дзюба, І. Світличний, Є. Сверстюк, В. Мороз, В. Чорновіл, М. Осадчий, А. Горська і багато інших);

- створено Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінкських угод (Українську гельсінкську

18. Жуковський А. Історія України / А. Жуковський, О. Субтельний // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович, Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II/11. – С. 96-111.

групу) (М. Руденко, О. Бердник, П. Григоренко, І. Кандиба, Л. Лук'яненко, О. Мешко, О. Тихий, Н. Строката, М. Маринович та ін.). Важливо і цікаво навести хоча б фрагмент – кінцівку з Хронологічної таблиці « Україна в 1917–1980 роках» А. Жуковського, який засвідчує майстерність її автора у стислому, лаконічному відображенні найголовніших історико-географічних і політико-географічних проблем розвитку республіки:

«1978 рік

22.3.	Укр. гельсінкська група почала видавати самвидавний «Інформаційний бюлетень».
20.4.	Верховна Рада УССР схвалила нову Конституцію УССР.
20.7	Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УССР перетворено на Комітет державної безпеки УССР.
12.10	Надія Світлична прибула з Києва до Риму; згодом виїхала до ЗДА.
11.11	Директива колегії Мін-ва освіти УССР «Удосконалювати вивчення рос. мови в загальноосвітніх школах республіки» (посилення русифікації).
23 – 26.11	III Світовий конгрес вільних українців у Нью-Йорку, на якому вперше виступили новоприбулі укр. дисиденти: П. Григоренко, Л. Плющ, Н. Світлична. Гол. Секретаріату СКВУ обрано М. *Плавюка і В. Базарка.
1979 рік	
17.1.	За всесоюзним переписом на Україні нараховується 49 755 000 меш.; в тому ч. 36 489 000 українців.

18.1	Відзначення 325-річчя Переяславської угоди в ССРСР.
19.3	Лист папи Івана Павла II до кардинала Йосифа Сліпого в справі 1000-річчя хрещення Руси-України.
28.4	Звільнені з сов. табору В. Мороз і пастор Г. Вінс прибули до Нью-Йорку.
18.5	Загадкове вбивство композитора В. Івасюка б. Львова.
25.5	Відзначення на еміграції 100-річчя з дня народження С. Петлюри.
29.5	Ташкентська конференція накреслила нові русифікаційні заходи нерос. народів.
Березень – жовтень	Нові арешти укр. діячів на Україні: О. Бердника (6. 3), Ю. Бадзя (23.4), П. і В. Січків (5.7), Ю. Литвина (6. 8), М. Горбала (23. 10), В. Стрільцова (25. 10) й ін.; посилення репресій проти крим. татар.
Літо 1979	Звернення Укр. Нац. Визвольного Руху до Орг-ції Об'єднаних Націй у справі деколонізації України.
30.11	Звільнення й приїзд до Відня укр. політ. в'язнів С. Караванського і Н. Строкатої.
1980 рік	
Січень	Закордонне Представництво Укр. гельсінкської групи (ЗП УГГ) почало видавати «Вісник репресій в Україні» (ред. Н. Світлична).
23 – 27.3	Домовлення між Президією Секретаріату СКВУ і членами Закордонного Представництва Укр. гельсінкської групи про взаємну підтримку.

24 – 27.3	Синод Укр. Кат. Церкви в Римі обрав митр. Мирослава Любачівського наступником митр. і кардинала Й. Сліпого.
Квітень – червень	П. Григоренко, гол. ЗП УГГ відвідав осередки Зах. Європи у зв'язку з підготовкою Мадридської конференції.
Червень	Арешт чл.-основника Укр. гельсінкської групи – Оксани Мешко ¹⁹ ».

- А потім – Чорнобильська катастрофа та її фатальні та далекосяжні наслідки для населення й економіки України. Криза в СРСР у всіх сферах життя. Падіння рівня життя населення;

- Курс М. Горбачова на «перебудову», «демократизацію», «гласність». Створення Народного Руху України з програмою політичного, економічного, культурного розвитку;

- Прийняття Верховною Радою України Акту проголошення незалежності України та створення української держави – України: «територія України є неподільною і недоторканою. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України». Референдум 1.12.1991 р., що 90,32% голосами громадян підтвердив Акт про незалежність України.

Завершує свій історико-політико-географічний виклад А. Жуковський так: «Під час відзначення першої річниці незалежності України на урочистому засіданні Верховної Ради України 22.8.1992 президент Укр. Нар. Респ. М. Плавюк передав президентові України Л. Кравчукові грамоту і заяву про складання повноважень і припинення

19. Жуковський А. Україна в 1917–1980 роках (Хронологічна таблиця) / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3324-3325.

діяльності Держ. Центру УНР в екзилі. У заяві президента УНР стверджується, що «проголошена 24.8 і утверджена 1.12. 1991 народом України Укр. Держава продовжує держ.-нац. традиції УНР і є правонаступницею Укр. Нар. Респ.»²⁰.

Географія будівельної індустрії

Маючи фах інженера-будівельника, здобутого у високих школах Бреслау та Грацу та багаторічний досвід практичної роботи у будівельних фірмах SERIM та ОТН у Парижі (1950–1964 рр.), А. Жуковський жваво цікавився проблемами розвитку будівельної індустрії загалом, та її географії, зокрема²¹.

Під будівельною індустрією розуміється галузь народного господарства, що забезпечує зведення та реконструкцію житлових, громадських і виробничих будівель і споруд, створює базу для розвитку всіх галузей народного господарства²².

А. Жуковський з В. Сівком розкривають історико-географічний процес будівництва споруд – жител. Ще за доби палеоліту на Українських землях зустрічаються неглибоко вкопані в землю курені, що були обставлені великими кістками мамонтів і вкриті шкірами. За часів трипільської культури вздовж малих річок залишилися селища, в яких

20. Жуковський А. Історія України / А. Жуковський, О. Субтельний // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович, Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II/11. – С. 111.

21. Жуковський А. Будівництво / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Т. II / 1. – С. 181-187.

Жуковський А.І. Будівництво / А. Жуковський, В.Й. Сівко // Енциклопедія сучасної України. – К., 2004. – Т.3. – С. 536-538.

22. Жуковський А.І. Будівництво / А. Жуковський, В.Й. Сівко // Енциклопедія сучасної України. – К., 2004. – Т.3. – С. 536.

житла мали стовпову прямокутну структуру. На Наддніпрянщині за доби енеоліту та бронзи на високих берегових кручах будувалися житла з пруття та глини.

Уже за княжої доби (XI–XII ст.) інтенсивно велося будівництво княжих палат, кам'яних і дерев'яних будинків бояр, церков. Міста цього часу мали радіально-променевий план (Київ, Львів, Чернігів).

У XVII–XVIII ст. у степових районах України переважали валькові, саманні хати (з глини з пологою та соломою), в лісостепових – турлучні (дерев'яний зруб чи плетення з обмазуванням глиною), у лісових районах домінували дерев'яні хати.

Цікаво, що станом на 1924 р. 50% досліджених в Україні хат були з дерева («в зруб» і «в сохи»), 33 % – з глини, 6 % – із каменю²³.

Перед першою світовою війною в Україні швидко розбудовувалися морські порти – Одеса, Миколаїв, Маріуполь, Херсон. У 1921–1929 рр. основна увага була звернена на будівництво промислових об'єктів, шкіл, спортивних стадіонів у Києві, Харкові, Дніпропетровську, Одесі, Сталіному. Під час другої світової війни німцями знищено близько 50 % довоєнного житлового фонду. У 1945–1954 рр. споруджено було понад 30 млн. м² житлової площі у містах і селищах України.

Управління підгалуззями будівельної індустрії в УРСР здійснювали: Міністерство міського і сільського будівництва, Міністерство комунального господарства, Міністерство промисловості будівельних матеріалів, Державний комітет Ради Міністрів у справах будівництва і архітектури, «Діпроцивільпромбуд», «Діпромист». У будівництві в Україні було зайнято понад 500 тис. осіб.

Основними корпораціями, що здійснюють будівни-

23. Жуковський А.І. Будівництво / А. Жуковський, В.Й. Сівко // Енциклопедія сучасної України. – К., 2004. – Т.3. – С. 537.

цтво в Україні, є: «Укрбудматеріали», «Укрмонтажспецбуд», «Укрбуд», «Украгробуд», «Укрцемент». «Укрбудматеріали» має в своєму розпорядженні 112 тис. працівників, «Укрбуд – 80 тис. працівників. Основними елементами територіальної структури є найбільші комбінати – Броварський, Чернігівський та Вінницький домобудівельні, Броварський – залізобетонних конструкцій, Білоцерківський завод «Буддеталь».

Як відзначають А. Жуковський та В. Сівко, найбільшими центрами цементної промисловості України є Миколаїв, Амвросіївка, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг (кожен з яких має виробничі потужності більше 1 млн. т.). Шліфування натурального каменю найрозвиненіше в Західній Україні та в Криму.

Автори дослідження загострюють увагу на: 1) нових технологіях виробничого процесу: бітумно-емульсійні, композиції для покрівель (розробники М. Ярмоленко, О. Павлюк та ін.); 2) широкому застосуванні нових будівельних конструкцій – полегшених металевих і залізобетонних; 3) застосуванні у виробництві будівельних матеріалів домішок зі спеціальними властивостями для підвищення корозійної стійкості матеріалу, морозостійкості і т.ін.²⁴

Важливе місце у свої розвідці А. Жуковський та В. Сівко надають розвитку наукової, у тому числі і географічної, бази будівельної індустрії України. Відзначаються такі наукові установи та навчальні заклади, як: Укр. НДПКІ будівельних матеріалів і виробів, Київський університет будівництва й архітектури, НДІ будівельного виробництва, Харківський технічний університет будівництва й архітектури, НДІ будівельних конструкцій, Придніпровська, Одеська та Донбаська (м. Маріуполь) акаде-

24. Жуковський А.І. Будівництво / А. Жуковський, В.Й. Сівко // Енциклопедія сучасної України. – К., 2004. – Т.3. – С. 538.

мії будівництва й архітектури. Для забезпечення високого науково-технічного рівня, популяризації наукових і практичних досягнень у галузі будівельної індустрії у 1993 р. засновано Академію будівництва України²⁵.

2. ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЄ- ТА КРАЇНОЗНАВСТВО

Захоплення Аркадія Жуковського географією і картографією чи не найповніше проявилися у його крає- та країнознавчих дослідженнях. Опубліковані ним праці охоплюють десятки країв і країн світу, які були йому близькі чи то в силу суміжності з його малою батьківщиною – рідною Буковиною, проживання на еміграції, чи у зв'язку з внутрішньо притаманним А. Жуковському бажанням досконало вивчити історико-географічне минуле та сьогодення тих чи інших регіонів Землі.

Суспільно-географічне та історико-географічне вивчення окремих країв і країн, ознайомлення з результатами таких розвідок якнайширших мас українців і чужинців було чи не найголовнішим світоглядним кредо академіка Аркадія Жуковського впродовж усього його життя. Це про нього і про таких, як він, патріотів один з творців відновленого НТШ писав: «У сьогоднішніх трагічних для нашої нації часах український вчений повинен в першу чергу займатися не цими проблемами, які йому особисто любі і милі, а цими, які сьогодні зв'язані з потребами нації. Серед соток проблем повинен український вчений присвятити свій труд в першу чергу цим, на розв'язку яких жде нація й сучасне життя»²⁶.

Серед багатьох краєзнавчих і країнознавчих праць особливо близькими для А. Жуковського були ті, які народжувалися як результат особистого сприйняття і до-

25. Там само. – С. 538.

26. Сьогочасне й минуле. – Ч.1. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1948. – С. 9.

свіду, як підсумок безпосередніх спостережень, пізнання та творчого аналізу. Це, безперечно, «Буковина», «Бесарабія», «Молдавія», «Румунія», «Покуття», «Мармарощина», «Росія й Україна. 1917», «Українці в Румунії», «Румуни на Україні», «Туреччина й Україна», «Париж», «Франція й Україна»²⁷.

Названі праці наскрізь проникнуті українознавчим матеріалом, вони «спираються на ті вічні ідеали, які лягли в основу нашого світогляду й нашої культури, підхід її базується на ідеалістично-християнських засадах і державницьких традиціях, і тому має саме науковий, об'єктивно цінний характер, подаючи найважливіші відомості з різних ділянок українознавства»²⁸.

Характерною особливістю крас- та країнознавчих

27. Жуковський А. Буковина. Історія. Церква. / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства. словникова частина. – Том 1. – С. 187-191.

Жуковський А. Басарабія. Історія / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства. словникова частина. – Том 1. – С. 96-99.

Жуковський А. Молдавія / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства. словникова частина. – Том 5. – С. 1637-1640.

Жуковський А. Молдавська ССР / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства. словникова частина. – Том 5. – С. 1640.

Жуковський А. Покуття. Історія / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства. словникова частина. – Том 6. – С. 2153-2155.

Жуковський А. Мармарощина / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства. словникова частина. – Том 4. – С. 1476-1477.

Жуковський А. Росія й Україна / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства. словникова частина. – Том 7. – С. 2600-2609.

Жуковський А. Румуни на Україні / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства. словникова частина. – Том 7. – С. 2634-2635.

Жуковський А., Оглиблин О. Туреччина й Україна / А. Жуковський, О. Оглиблин // Енциклопедія українознавства. словникова частина. – Том 9. – С. 3279-3283.

Жуковський А. Париж / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства. словникова частина. – Том 5. – С. 1947-1949.

Жуковський А. Франція й Україна / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства. словникова частина. – Том 9. – С. 3530-3540.

28. Переднє слово // Енциклопедія українознавства. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – С. 5-6.

суспільно-географічних праць А. Жуковського є розкриття місця і ролі українців загалом, а серед них – найвизначніших особистостей – у суспільному творенні, у суспільному розвитку. Це, по-перше. Другою рисою напрацювань вченого є яскраво виражена соціально-географічна складова. Центральними для розгляду є освіта і культура, церковно-релігійне, громадське життя, їх територіальні відмінності та особливості. Не менш виразною у творчому доробку А. Жуковського є третя риса – історико-географічний підхід до оцінки певного суспільного явища, пізнання еволюційних змін, динаміки та перспектив розвитку суспільно-географічного об'єкта.

Економіко- та соціально-географічний доробок Аркадія Жуковського у праці «Буковина – її минуле і сучасне / за редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.»

Серед багатьох наукових праць, присвячених Буковинському краю, однією з найвагоміших та унікальних є праця «Буковина – її минуле і сучасне», підготовлена за редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана та А. Жуковського і видана в Парижі у видавництві «Зелена Буковина» у 1956 р.²⁹ У творенні цієї справжньої «енциклопедії Буковини», що нараховує 965 сторінок тексту та додані етнографічну та фізичну карти, у тій чи іншій мірі взяли

29. Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.

Жуковський А.І. Буковина / А.І. Жуковский // Энциклопедия современной Украины. – К. – Т.3. – С. 562-563.

Kubijovyc V. Bukovyna / V. Kubijovyc, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – Vol. 1. – P. 316-320.

участь як співавтори 63 працівники редакції «Буковина», «переважно буковинці, які знали цей край та його населення з власного досвіду»³⁰. Проте, поза всяким сумнівом, найвагоміший внесок у розробку цієї вже вкрай рідкісної монографії належить 30-34-річному Аркадієві Жуковському (1922–2014 рр.), авторство якого зазначене у більш як ½ загального обсягу підготовлених розділів – статей книги.

А. Жуковський є автором та співавтором «Вступу (джерела та бібліографія)» (с. 9-14), розділів і підрозділів «Назва Буковина» (с. 15-19), «Історія Буковини» (с. 63-420), «Українська преса і періодичні видання» (с. 616-658), «Організація молоді», «Українське студентство» (с. 758-828), «Повітова історія Буковини» (с. 870-895), «Післяслово» (с. 927)³¹.

У «Вступі», що узагальнює історико-економіко-географічні напрацювання попередників, А. Жуковським детально висвітлюється джерельна база пропонованого дослідження. Аналізуються, зокрема, літописи княжої України («Повість временних літ», Київський літопис, Галицько-Волинський літопис та ін.), хроніки молдавського періоду літописання, відомості про австрійський період розвитку Буковини. Підкреслюється роль серед усіх австрійських дослідників з буковинознавства Р.Ф. Кайндля – дійсного члена НТШ. На особливу увагу заслуговують видання «*Herzogthum Bukowina – Land and Bevölkerung*» (1905), австрійські переписи населення за вірою і мовою для кожної громади – села 1880, 1890, 1900 і 1910 рр., що публікувалися центральною Статистичною Комісією у

30. Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С.6.

31. Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.

Відні та Краєвим статистичним урядом для Буковини у Чернівцях³².

Істотний внесок у вивчення географії Буковини зробили українські дослідники Григорій Купчанко («Некоторые историко-географические сведения о Буковине» (1875 р.)), проф. С. Смаль-Стоцький, проф. Мирон Кордуба, проф. Євген Козак, проф. Василь Сімович, Г. Піддубний («Буковина – її минуле і сучасне» (1928 р.)), проф. Володимир Кубійович («Пастушество Буковини» (1937 р.)) та ін.

Серед румунських дослідників географії Буковини А. Жуковський об'єктивними і ґрунтовними вважав праці М.Б. Шафрана та С. Чобану, а серед радянських учених – Д. Гапія³³.

У підрозділі «Назва Буковина» А. Жуковський (спільно із З. Лукіяновичем) стверджують: «Зовсім природній той факт, що народ, який перед тим заселявав дану територію, або довгий час на ній перебував, давав їй назву, як і інші географічні назви: її горам, рікам, озерам, місцевостям і т.п... В одному слові скупчене все минуле; воно символізує творчість цілих поколінь, що перебували на означеному просторі»³⁴. Назва «Буковина» походить від слова «бук» (дерево), буковина, що характеризує буковий ліс, який вкриває значну частину краю між Серетом і Прутом і росте масивами на північ від села Глибока.

Майже 2/5 усього обсягу праці «Буковина – її минуле і сучасне» займає один із центральних розділів книги «Історія Буковини». Ретельне ознайомлення з його змістом дозволяє нам чітко простежити роль і місце географічного фактору в суспільному розвитку Буковини, на якому акцентує увагу Аркадій Жуковський.

32. Там само. – С. 11.

33. Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С.13.

34. Там само. – С. 15.

Так, уже в «Ранній історії Буковини», зокрема у «Дослов'янський період» А. Жуковський, посилаючись на «Географію» Страбона, пише, що ще й тепер «живуть в кибитках так звані номади (гети), які займаються скотарством і годуються молоком, сиром і здебільшого кумисом»³⁵. А. Жуковський переконливо доводить, що автохтоном Буковини є лише слов'янське, а ніяке інше населення. Українські племена (зокрема тиверці) були у VII–IX ст. осілими й займалися переважно хліборобством і скотарством. Розвиненими у них були також гончарство та ткацтво, обробка деревини, кості та металу. Торговельні шляхи пов'язували Буковину зі Скандинавією та Візантією, з арабським світом і Західною Європою³⁶.

Характеризуючи особливості історичної економічної географії княжої доби (885–1340 рр.), А. Жуковський стверджує, що земля, яку згодом названо Буковиною, входила до складу першої української держави. Обмін товарами здійснювався шляхом Дністра і Пруту до «Руського моря». Основними продуктами, що вивозилися були боброві, овечі і ведмежі шкури, східне коріння, готовий одяг. Не зважаючи на часті міжусобиці князів і бояр, серед українського населення постійно жило почуття єдності і пов'язаності, що зміцнювалося однією церквою, однією мовою, культурою, звичаями і національними почуттями³⁷.

Оцінюючи та порівнюючи в політико-географічному плані розвиток литовсько-української і молдавсько-української держав, А. Жуковський робить висновок про те, що «доки в цих двох державних формаціях брали участь українці, доти розвивалася там торгівля і, разом з нею,

35. Там само. – С. 79.

36. Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С.92.

37. Там само. – С. 113.

панував добробут громадян; з виключенням українських впливів підупала торгівля і міщанський стан, а з ними починалося зuboжіння населення й вилюднення»³⁸. Далі дослідник констатує духовний ренесанс української культури в обох цих державах, де тогочасна українська літературна мова була офіційною як у державних установах, так і в церковних. Витіснення ж українців з усіх державних установ у другій половині XVI ст. призвело до перетворення Молдавії та Литви-Польщі в шляхетсько-деспотичні держави³⁹.

Підсумовуючи економіко- та соціально-географічні зміни у суспільному житті Буковини за 144-річний австрійський період, А. Жуковський відзначає: відсоткове зменшення українців у зв'язку з заселенням німців, поляків, угорців, румунів; великий розвиток у культурно-освітній сфері; поліпшення загального положення виробництва в краї, але нерівномірний розподіл продукції і, як наслідок, – зростаючі злидні упосліджених верств населення, що змушене було емігрувати; на політичній ділянці – Буковина здобула широку місцеву автономію, з якої українці змогли скористатися лише наприкінці австрійського періоду.

Революційні події на Буковині кінця жовтня – початку листопада 1918 р. низкою незаперечних доказів засвідчили, що широкі свідомі кола буковинців підтримали ідею єдності української нації та соборності українських земель⁴⁰.

Оцінюючи економіко- та соціально-географічний розвиток Буковини за румунський період, А. Жуковський з боєм пише, що він «не залишив за собою ні тривких

38. Там само. – С. 201.

39. Там само. – С. 202.

40. Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С.316-317.

монументів, ані добрих спогадів серед населення... Для українців це був період національного насилля, змагання з нерівним і брутальним ворогом... Тільки вітальність українського народу і висока національна свідомість дали йому змогу стійко перетримати румунську окупацію.

На зміну румунському періодові прийшов ще тяжчий – советський період»⁴¹.

Друга світова війна і другий советський період від 1944 року, на думку А. Жуковського, спричинили у політичному, культурному, соціальному та економічному житті Буковини ще гірший стан, ніж за румунського періоду. Адже советизація Буковини є намаганням відірвати її цілком від культурної Європи і прилучити політично і духовно до московсько-азійського світу⁴².

Настільки актуальний сьогодні висновок ученого з уже далекого 1956 року!

Значний внесок у розвиток суспільної географії Буковини здійснений А. Жуковським у розділі «Культура і освіта», де спільно з Д. Квітковським ними досліджені «Українська преса і періодичні видання». І хоча переважно аналізуються видання, що виходили у Чернівцях, не обділені увагою часописи, періодика Вижниці, Вашківців, Відня (наприклад, тижневик «Буковина», що виходив там у 1915–1917 рр.), Глибокої, Мариничів. З трьох періодів розвитку української преси – австрійського, румунського і советського – останній, як вважають А. Жуковський та Д. Квітковський, став кінцем легальної української національної преси на Буковині⁴³.

Значний інтерес А. Жуковський проявляв до організації молоді на Буковині, зокрема до українського студент-

41. Там само. – С. 390.

42. Там само. – С. 416.

43. Буковина – її минуле і сучасне / За редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 658.

ства краю та його зв'язків зі студентськими організаціями поза Буковиною («Громадою» в Ясах, «Зорею» та «Буковиною» в Бухаресті, «Черемошем» у Празі) (див. розділ Е. Організації, с. 758-828).

Економіко- та соціально-географічні напрацювання А. Жуковського та його співавтора Т. Бриндзана надзвичайно чітко сформульовані у завершальному розділі монографії – «Буковинські місцевості й еміграція» (с. 870-895), у якому йдеться про: 1. Заставнеччину, 2. Кіцманеччину, 3. Чернівеччину, 4. Серетщину, 5. Радовеччину, 6. Кимполунгщину, 7. Гурагуморщину, 8. Сучавщину, 9. Сторожинеччину, 10. Вашківщину, 11. Вижничщину. Типово суспільно-географічною є схема краєзнавчого опису буковинських місцевостей: яскраво подається їх географічне положення; детально аналізується чисельність, національний та релігійний склад населення; характеризується історико-географічний розвиток краю; промислово-торговельні осередки; основні населені пункти; організація життя українських громад. Надзвичайно цінним доповненням книги є етнографічна мапа Буковини, розроблена А. Жуковським⁴⁴ та, очевидно, при сприянні Д. Квітковського⁴⁵, що заслуговує на окреме дослідження.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі узагальнення:

1. Аркадій Жуковський, як один з ініціаторів і головних авторів праці «Буковина – її минуле і сучасне», постає перед нами і як провідний економіко- та соціо-географ, чий науковий внесок у дослідження Буковини важко переоцінити.

2. Виокремлюються головні сфери наукових географічних інтересів А. Жуковського – історична економічна та соціальна географія Буковини, географія населення,

44. Там само. – С. 7.

45. Там само. – С. 423.

географія культури й освіти, сакральна географія, політична географія, географічне краєзнавство, географічна картографія.

* * *

Одним з типових варіантів історико-географічного дослідження краю є праця Аркадія Жуковського, підготовлена спільно з Володимиром Кубійовичем, «Чернігівщина»⁴⁶.

Ось як географічно виразно, містко і водночас лаконічно розпочинається опис регіону: «Чернігівщина, іст.-геогр. край, півн.-сх. частина України і півн. частина Придніпровської низовини (лівобережне Полісся); півн. частина Коз.-Гетьманської держави (до 1770-х рр.). У XIX – першій чверті XX ст. територія Ч. приблизно покривалася з територією Чернігівської (Черн.) губ. На півд.-зах. Ч. межує здовж Дніпра з Київщиною і Київ. Поліссям, на півн. зах. з Білорусією, на півн. з Росією (Брянщиною), на півн. сх. з Сер. височиною і Слобожанщиною, на півд. з Полтавщиною; тут на півд.Ч. охоплює півн. смугу Лісостепу (50 км ширини), на півд. від лінії Бобровиця – Ніжен – Бахмач – Кролевець – Глухів (див. карту (рис. II.1)).

Територія у межах кол. Черн. губ. (без 4 півн.пов.) охоплює 38 330 км² і нараховує бл. 1,4 млн населення. Сучасна Черн. обл. займає приблизно кол. Ч. губ. без 4 півн. пов. (вони входять до складу Брянської обл. РСФСР) і без сх. частини (кол. пов. Конотіп, Кролевець, Глухів; вони входять до складу Сумської обл.), натомість з Прилуцьким р-ном, який колись входив до складу Полтавської губ. Черн. обл. має площу 31 900 км² і нараховує 1 459 000

46. Жуковский А. Чернігівщина / А. Жуковский, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II / 10 – С. 3724-3733.

меш. (1983)»⁴⁷.

Найважливішою складовою географічного краєзнавчого аналізу є розділ «Природа». Його характерні особливості:

1) чітке визначення належності частин краю до таксономічних одиниць фізико-географічного районування, що дає можливість узагальнити знання про ландшафтні комплекси, їх просторову диференціацію. Так, А. Жуковський і В. Кубійович відзначають, – 4/5 Чернігівщини лежить у лісовій смузі: це Чернігівське Полісся (інколи вирізняють ще Новгород-Сіверське Полісся). Як відомо, Чернігівське Полісся є областю Поліського краю, що входить до Зони мішаних (хвойно-широколистяних) лісів. У складі Чернігівського Полісся вичленовуються 8 фізико-географічних районів: Любецько-Чернігівський, Замглайсько-Седнівський, Добрянсько-Городнянський, Корюківсько-Щорський, Сосницько-Менський, Коропсько-Батуринський, Дніпровсько-Нижньодеснянський, Козелецько-Куликівський;

2) прискіплива увага до геоморфологічної своєрідності краю. А. Жуковський та В. Кубійович подають Чернігівщину як легкохвилясту рівнину, що має загальний похил з північного сходу на південний захід. Алювіальні мореново-зандрові та зандрові рівнини розчленовані долинами рік до 50 метрів. На вододілах і терасах є досить великі лесові острови з широкорозвиненою яружною ерозією. При цьому ще більш поширений ерозійний краєвид у лісостеповій смузі на південний схід Новгород-Сіверського Полісся через крейдове підніжжя і значну ерозію.

Чернігівщина, отже, за геоморфологічним районуванням належить до трьох підобластей: а) Чернігівсько-

47. Жуковський А. Чернігівщина / А. Жуковський, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II / 10. – С. 3724.

Новгород-Сіверської пластово-аккумулятивної рівнини на палеогенових і крейдових відкладах; б) Придніпровської пластово-аккумулятивної рівнини на палеогенових і неогенових відкладах; в) Полтавської пластово-аккумулятивної рівнини на палеогенових і неогенових відкладах⁴⁸;

48. Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. – С. 162.

3) господарська оцінка найважливіших корисних копалин, до яких у краї належать: нафта, торф, фосфорити, крейда, вапняки, каолін;

4) аналіз кліматичних ресурсів Чернігівщини, що повністю належить до Північної атлантико-континентальної кліматичної області. Саме тому клімат краю є «помірко-континентальний; температура липня від 18,4 °С до 19,9 °С., січня – від -6 °С до -8 °С.; період з температурою понад 10 °С – 150-160 днів на рік».

Не менш важливими для розвитку природних і суспільних комплексів є атмосферні опади. Середня кількість опадів на рік – 500-600 мм (більше половини їх припадає на літнє (квітень – жовтень) півріччя. 90-100 днів тримається сніговий покрив;

5) характеристика найважливіших водних об'єктів краю. Уздовж західних меж Чернігівщини, відзначають автори, протікає ріка Дніпро. Головною ж рікою регіону є Десна, що несе свої води з північного сходу на південний захід. Лівими притоками Десни є Сейм, Доч, Остер; правими – Убідь, Мена, Снов, Білоус. Найбільші торфові багна, що займають 4,5 % території Чернігівщини, – Замгай (4 330 га), Остерське (10 560 га), Сновське (9 400 га) та Смолянки (4 300 га)⁴⁹;

6) опис ґрунтового покриття краю. Переважаючими ґрунтами у поліській (північній) частині Чернігівщини є дерно-підзолисті, а також сірі і світло-сірі опідзолені та торф'яно-болотисті. У Лісостеповій зоні панують чорноземи;

7) логічним завершенням географо-краєзнавчої оцінки природного комплексу Чернігівщини є характеристика її лісових ресурсів. Зацікавлений читач дізнається від ав-

49. Жуковський А. Чернігівщина / А. Жуковський, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II / 10. – С. 3724.

торів, що у північній частині краю переважають мішані ліси: сосна, дуб, осика, береза, чорна вільха та тополя. У лісостеповій смузі – переважно дубові невеличкі ліси (див. дендрологічний парк «Тростянець»). Загалом же лісистість краю – близько 20%.

Наступним блоком широкого історико-географічного краєзнавчого аналізу Чернігівщини А. Жуковським і В. Кубійовичем є «Історія» (до XIV ст.; XIV–XVII ст.; XVIII ст.; кінця XVIII–XX ст.), що займає за обсягом майже половину даної наукової розвідки.

Для географів-краєзнавців особливо цікавим є процес заселення краю. Вчені перші сліди людності виявляють уже в середньому палеоліті (с. Чулатів поблизу Новгород-Сіверського), що значно розширюються з доби пізнього палеоліту, з трипільської культури та скитської доби.

З IX ст. на території Чернігівщини жили сіверяни, що увійшли до складу Київської держави, а в XI ст. утворилося Чернігівське Князівство з м. Черніговим (відомим з 907 р.) – значним політичним, економічним та культурним центром Русі. Учені відзначають бурхливе зростання у цей період міст краю – Любеча (з 882 р.), Новгород-Сіверського та Стародуба (1096 р.), Ніжена (1147 р.), Остерра (1098 р.), Прилук (1092 р.), Курська (1095 р.), Вира (1113 р.) та ін.⁵⁰ На Чернігівщині вироблялися скляні вироби, мистецькі вироби з використанням позолоти та інкрустації, емаль та інші.

Завоювання Чернігівщини татарами спричинило занепад краю.

У XIV–XVII століттях землі Чернігівщини почергово захоплюють Литва, Москва, Річ Посполита.

У XVIII столітті за Гетьманщини на Чернігівщи-

50. Жуковский А. Чернігівщина / А. Жуковский, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II / 10. – С. 3724.

ні значного розвитку досягла архітектура – відбудовані пам'ятки з княжої доби і створені нові – Михайлівська церква (1714–1931), Покровська церква (1757), Благовіщенський собор (1716), палац К. Розумовського у Батурині та ін.

У кінці XVIII–XX століттях Чернігівщина, як вважають автори, найвиразніше на Україні зберігала давні державницько-козацькі традиції й автономічні прагнення, бо українська старшина і визначні роди не пішли на співпрацю з російським урядом, не денаціоналізувалися, а поширювали самостійницькі ідеї Мазепи та Полуботка, доносили до чужинців правду про минуле України. До 1917 р. на Чернігівщині і далі існував окремий козацький стан, що мав свої привілеї та права⁵¹.

Історико-географічний краєзнавчий нарис, на думку А. Жуковського та В. Кубійовича, немислимий без оцінки ролі видатних особистостей, справжніх синів і дочок Вітчизни в суспільно-політичному, освітньому, релігійному, культурному житті краю. Саме тому вони називають культурно-церковних діячів Чернігівщини Л. Барановича, І. Галатовського, І. Максимовича; генерал-хорунжого М. Ханенка; губернських маршалів – українських патріотів І. Горленка, А. Полетику, В. Тарновського; провідника шляхетства Ніжина і Батурина Г. Долинського, військового канцеляриста П. Коропчевського, утаємничого у справі закордонної місії В. Капніста; композитора А. Рачинського; військового діяча М. Миклашевського; єпископа В. Шимацького; священика О. Пригара, автора «Особого или Топографического описания города... Новгорода-Северского – 1786 г.»; композитора М. Березовського; скульптора І. Мартоса; славіста О. Бодяньського; земських діячів О. Русова, І. Шрага, Ф. Уманця, П. Дорошенка, М. Савицького; українських письменників Л. Глібова,

51. Там само. – С. 3726.

Марка Вовчка, Панаса Мирного, Б. Грінченка, М. Коцюбинського, В. Самійленка; українських істориків О. Марковича, О. Ханенка, А. Верзилова; відомих мистців І. Рєпіна, М. Самокиша, В. і К. Маковських, І Рашевського, М. Врубеля, Л. Жемчужникова; акторку і громадську діячку М. Заньковецьку; кобзарів О. Вересая, Т. Пархоменка, А. Шут; письменників П. Тичину, С. Васильченка, В. Еллана-Блакитного, І. Кочергу; кінорежисера О. Довженка; композитора Г. Верьовку, економіста М. Птуху, історика О. Оглоблина та ін.

Чи не одним з найважливіших розділів географічного (антропогеографічного) краєзнавства є дослідження людності.

А. Жуковський та В. Кубійович стверджують, що за козацько-гетьманської держави Чернігівщина була густозаселеним краєм – 19 мешканців на 1 км². Основна причина цього – давнє заселення та відносно висока продуктивність ґрунтів. Так, розміщена у чорноземних ґрунтах територія Прилуцького полку мала густоту населення 28 мешканців на 1 км², тоді у межах Чернігівського полку з піщаними ґрунтами і баговиннями проживало лише 18 мешканців на 1 км².

Демографічний розвиток Чернігівщини характеризувався такими показниками: 1764 рік – 964 тис. осіб, 1782 рік – 1177 тис. осіб, 1858 р. – 1472 тис. осіб, 1914 р. – 3020 тис. осіб, 1921 рік – 2322 тис. осіб. Основною причиною значного збільшення населення став великий природний приріст (на початку ХХ ст. – 19 %). Однак брак промисловості, велике аграрне перенаселення спричинювали до масового переселення селян з Чернігівщини. Так лише з 1898 до 1913 р. виємігрувало за Урал близько 250 000 осіб. Значна частина чернігівців переселялася також на Південну Україну, Кубань, на схід Передкавказзя, у Надволжя. Чернігівка, Новочернігівка, Батуринаська – ці

та інші географічні назви поселень є слідами розселення чернігівців у Росії та Азії. У зв'язку з масовою еміграцією приріст населення на Чернігівщині був меншим, ніж на інших українських землях⁵².

А. Жуковський та В. Кубійович підраховали, що за 100 років (1819–1918 рр.) населення центральних українських земель зросло у 4 рази, а на Чернігівщині – лише в 2,5 рази. При цьому ж, звичайно, збільшувалася і густота населення краю: 1851 р. – 26,3 мешканців на 1 км², 1897 р. – 44,2, 1914 р. – 57,8 осіб на 1 км². Напередодні 1-ї світової війни у містах проживав лише кожен десятий чернігівець. Найбільшими містами краю були Ніжин – 32 тис. осіб, Чернігів – 27 тис. осіб, Стародуб – 26 тис. осіб, Конотіп – 23 тис. осіб, Глухів – 17 тис. осіб⁵³.

Війни, революція, голодомор, друга світова війна призвели до величезних втрат населення (понад 30%). З 1960 до 1981 р. продовжувалися деструктивні демографічні процеси на Чернігівщині, а саме: зниження народжуваності та зростання смертності населення. Цей показник – природного приросту був найменший в Україні (у 1974 р. – лише 2,0 особи на 1000 мешканців). Для Чернігівщини однією з найменших в Україні є її густота населення (близько 46,5 осіб на 1 км²).

Разом з тим, як зауважують А. Жуковський та В. Кубійович, Чернігівщина належить до областей з найбільшим відсотком українців. У 1897 р. за переписом вони становили 91,8 %, росіяни – 3,2 %, у 1926 р. відповідно – 92,3 %, 3,0 %; у 1959 р. – 94,6 % та 3,9 %; у 1970 р. – 93,6 % та 4,8 %⁵⁴.

Надзвичайно цікава оцінка проблем географії насе-

52. Жуковський А. Чернігівщина / А. Жуковський, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II / 10. – С. 3729.

53. Там само. – С. 3729.

54. Там само. – С. 3730.

лення Північної Чернігівщини, що з 1920 р. відійшла до РСФСР, а з 1944 р. є частиною Брянської області. Ідеться про 14,2 тис. км² та близько 0,9 млн. мешканців. За козацько-гетьманської держави ця територія належала до Стародубського полку. За ревізійним переписом 1899 р., близько 70% населення Північної Чернігівщини були українцями. За переписом 1926 р., українці становили 14%, росіяни – 80,6%, білоруси – 1,6%.

Отже, роблять висновок А. Жуковський та В. Кубійович, «територію Північної Чернігівщини можна вважати за мішаний українсько-білорусько-російський край. Тепер населення зазнає русифікації. За переписом 1959 р. у Брянській області жило 18 300 українців, за переписом 1970 – їх було 21 000 (у тому числі 9 000 вважало українську мову за свою рідну)»⁵⁵.

Завершальним розділом географо-краєзнавчого дослідження Чернігівщини є «Народне господарство». Цей розділ займає ¼ частину (за обсягом) краєзнавчої характеристики регіону (див. рис. II.1).

Учені констатують, що до 20-х років XX ст. Чернігівщина була відсталою сільськогосподарською країною з незначною промисловістю. Чернігівщина потерпала від аграрного перенаселення. Панівною системою сільського господарства було трипілля (близько 25 % ріллі було під толокою, посівна площа – 35 % всієї території). Урожайність зернових – 10-12 центнерів з 1 га у Лісостепу.

Серед галузей промисловості переважали харчова, ткацька та найбільша в Україні кустарна.

У зв'язку з індустріалізацією та новим сільськогосподарським устроєм Чернігівська область належить нині до індустріально-аграрних регіонів України. Частка промис-

55. Жуковський А. Чернігівщина / А. Жуковський, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II / 10. – С. 3730.

ловості у сукупній валовій продукції області на 1970 рік становила 66,4%. Виникли нові галузі індустрії – нафтохімічна, машинобудівна, приладобудування, текстильна. В області зосереджено 55% видобутку нафти в Україні.

Важливу роль в економіці краю відіграє інтенсивне сільське господарство. Спеціалізація рослинництва – зерно-картопляне, тваринництва – молочно-м'ясний напрям⁵⁶.

А. Жуковский та В. Кубійович розкривають галузеву структуру промислового комплексу Чернігівщини.

З 1970 р. 44,5% припадало на легку промисловість, 24,5 % – на харчову, 9,4 % – на машинобудування та металобробну промисловість, 8,4 % – на хімічну, 5,3 % – на паливну, 3,2 % – на деревообробну і паперову.

Не менше уваги приділяється вченими й аналізу елементів територіальної структури промислового виробництва.

Так, зокрема, вказується, що енергетичне господарство області базується на таких основних родовищах нафти – Гнідичівському, Монастирищенському, газу – Богданівському, Мільковському, на місцевих покладах торфу, на використанні електроенергії Чернігівської теплоелектроцентралі⁵⁷.

Основні підгалузі легкої промисловості – текстильна, трикотажна, швейна, переробки льону та конопель, шкіргалантерейна. Чи не найбільше в Україні текстильне підприємство – Чернігівський камвольно-суконний комбінат ім. 50-річчя Радянської України. Відзначаються також текстильні фабрики у Новгороді-Сіверському, Острі; швейні – у Чернігові, Прилуці, Ніжині і т.ін.

Харчова промисловість області представлена цукроварнями у Бобровиці, Линівці, Носівці, Новому Бикові;

56. Там само. – С. 3730-3731.

57. Там само. – С. 3731.

спиртовими заводами у Березнянському, Корюківському, Городнянському, Козелецькому районах, пивоварнями – у Чернігові та Ніжині; підприємствами м'ясної промисловості у Чернігові, Ніжині, Прилуці, Бахмачі⁵⁸.

Третьою за господарським значенням галуззю промисловості Чернігівщини, за оцінкою А. Жуковського та В. Кубійовича, є машинобудування та металообробка. Найбільшими підприємствами є Ніжинський, Прилуцький і Макошинський заводи сільськогосподарського машинобудування; Прилуцький завод протипожежного устаткування та будівельних машин; Чернігівський інструментальний та ремонтний заводи.

Хімічна промисловість – четверта за обсягом виробництва галузь промисловості краю – представлена Чернігівський об'єднанням «Хімволокно», виробництвом синтетичних смол і пластмас у Прилуці, лаків і фарб у Ніжені⁵⁹.

Усебічно розкриваються географо-красознавчі особливості сільського господарства краю. Дається порівняльна характеристика його розвитку у 1976 р., 1970 р. та 1913 р. Так у 1976 р. загальна посівна площа займала 50% всієї території області, у той час як у 1913 р. лише 35 %; під зерновими і бобовими знаходилось близько 45 % посівів у 1976 р., тоді коли у 1913 р. – 25 %. Серед технічних культур найбільша площа була під льоном-довгунцем (49,9 тис. га) та цукровим буряком (41,8 тис. га). У 1970–1975 рр. урожайність зернових по області становила 19,5 цн./га, у тому числі озимої пшениці – 23,6 цн./га.⁶⁰

У Чернігівській області у 1976 р. нараховувалось 1 305,5 тис. голів великої рогатої худоби (у тому числі

58. Там само. – С. 3731.

59. Жуковский А. Чернігівщина / А. Жуковский, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II / 10. – С. 3731.

60 Там само. – С. 3731.

505,1 тис. голів корів). Основна порода – симентальська. Вирощувалось 847,6 тис. голів свиней, основна порода – велика біла. Добре розвиненими були також вівчарство, птахівництво, рибальство та бджільництво.

Транспортна система Чернігівщини представлена насамперед залізницями (перші лінії – Київ – Вороніж (1867 р.) і Лібава – Ромни (1873 р.), загальною протяжністю 892 км. Основні залізничні сполучення – Київ – Ніжин – Бахмач (далі – на Москву), Гомель – Бахмач, Київ – Ніжин – Чернігів – Гомель (далі – на Ленінград), Чернігів – Новгород – Сіверський – Новозибків – Гомель.

7 500 км – загальна протяжність автомобільних шляхів краю, у тому числі – 3 600 км – з твердим покриттям. Основні автомагістралі – Київ – Чернігів – Ленінград, Київ – Ніжин – Москва, Чернігів – Прилуки – Черкаси. По Дніпру, Десні та Сожі розвинене судноплавство. Авіасполучення з'єднує Чернігів з найбільшими містами України та СРСР.

На завершення свого класичного географо-краєзнавчого нарису про Чернігівщину А. Жуковський та В. Кубійович подають понад тридцять літературних джерел про край, більшість з яких раритетні, маловідомі широкому загалу краєзнавців. Серед них варто назвати такі: Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание 1736 г. – Чернігів, 1851; Домонтович М. Статистическое описание Черниговской губернии. – П., 1865; Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. – Т.1 (Полк Стародубский). – К., 1888–1902; Русов А. Описание Черниговской губернии. – Т. I – II. – Чернігів, 1898–1899; Виноградський Ю. До історії колонізації середньої Чернігівщини / Історико-Географічний збірник. – Т.3, 1929. – Т. 4, 1931; Левенко-Симоненко В. Чернігівська область (Географічний нарис). – К., 1958; Оглоблин О. Люди Старої України. – Мюнхен, 1959; Чернігівська область (Економі-

ко-географічна характеристика). – К., 1975.

Отже, А. Жуковським та В. Кубійовичем у розглядуваній праці обґрунтована, чітко означена та реалізована типова схема географо-краєзнавчого дослідження регіону: його загальна характеристика, – природа (місце краю у географічній таксономічній фізико-географічній ієрархії України, геоморфологічна своєрідність, господарська оцінка корисних копалин, аналіз кліматичних ресурсів, водні об'єкти, ґрунтовий покрив, лісові ресурси), – історія – людність – народне господарство. Ця схема простежується практично в усіх географо-краєзнавчих нарисах як самого А. Жуковського, так і його співавторів.

Серед чималої низки географічних країнознавчих праць А. Жуковського цікавою і своєрідною є його розвідка «Німеччина»⁶¹. Вона написана ним уже в 73-річному зрілому віці і відображає його погляди на завершальному етапі його творчого життя.

Перш за все А. Жуковський подає зведену інформацію про територію, населення, політичний устрій цієї країни. Ним відзначається, що до 1914 р.

Німеччина, маючи 540 520 км², була найбільшою за площею державою Центральної Європи. Однак уже після Версальського миру територія країни зменшилася до 472 030 км², а після Потсдамських домовленостей 1945 року – до 356 270 км². З 1949 року Німеччина була розділена на Федеративну Республіку Німеччину з 248 680 км² (столиця Бонн), 61, 42 млн. мешканців (1984 р.) та Німецьку Демократичну Республіку – 108 330 км², Східний Берлін – столиця, 16,7 млн. мешканців.

61. Жуковський А. Німеччина / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / [Голов. ред. В. Кубійович] – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II / 11. – С. 142-153.

3 жовтня 1990 року дві республіки об'єдналися і у 1992 р. площа держави становила 357 000 км² з 80,57 млн. мешканців. Столиця – Берлін.

І хоча Німеччина не має з Україною спільного кордону, проте між обома країнами, починаючи з 9 століття, підтримувалися «жваві зв'язки»⁶².

Наступний і найширший блок країнознавчого аналізу А. Жуковський відводить історико-географічним, політичним, торговельно-господарським, культурним зв'язкам між Німеччиною та Україною-Руссю за такими етапами:

- 1) IX–XV ст.;
- 2) XVII ст. – 1917;
- 3) 1914–1919;
- 4) 1919–1939;
- 5) 1939–1945;
- 6) Після 1945.

Провідна думка А. Жуковського у глибоко опрацьованих матеріалах – найкращі представники обох націй на всіх етапах завжди шукали шляхи порозуміння між німецьким та українським народами.

Так, зокрема, відзначається, що з 1931 року за підтримки німецького міністерства освіти було засновано Український науковий інститут у Берліні (Ukrainisches Wissenschaftliches Institut), що досліджував взаємини між

Німеччиною та Україною. До 1938 р. Інститут функціонував при Берлінському університеті, його кураторами були ген. В. Гренер, проф. А. Пальме, проф. Геруллис. Інститут видавав «Abhandlungen», «Mitteilungen», «Ukrainische Kulturberichte» та книжкові видання. Серед німецьких українців особливо результативним був А. Шмідт, який напередодні другої світової війни у праці «Ukraine, Land

62. Жуковський А. Німеччина / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / [Голов. ред. В. Кубійович] – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II / 11. – С. 142.

der Zukunft» (1939) намагався довести німецькому суспільству важливість ідеї самостійності України в інтересах самої Німеччини. Проте Гітлер мав інші наміри щодо України, і праця А. Шмідта була вилучена з ужитку⁶³.

Після другої світової війни з 1946 року у Мюнхені відновив свою діяльність Український вільний університет (УВУ), що одержав визнання від баварського уряду як приватний навчальний заклад з правом надавати докторські дипломи. У 1962 р. постало Товариство сприяння українській науці (Arbeits – and Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften), яке піклується про надання допомоги від німецьких урядових установ українознавчим організаціям у Німеччині⁶⁴.

Велика увага А. Жуковським у його географічній країнознавчій праці «Німеччина» надається дослідженню проблем української діаспори.

Учений стверджує, що українці до 1914 р. перебували в Німеччині переважно навчаючись чи вдосконалюючи свої мистецькі знання та навички. Проте, вже в часи першої світової війни українці – члени Союзу Визволення України – активно допомагали полоненим українцям, що були перед тим у складі російської армії. Ідеться про табори Вецляр, Зальцведеля та Раштату – близько 200 тис. осіб. У 1918–1921 рр. у Берліні працювало українське посольство та місії УНР, Української Держави.

Між першою та другою світовими війнами головними осередками українського життя в Німеччині були: товариство «Українська громада» (з 1919 р.), «Українське національне об'єднання» (з 1933 р.), «Українське Слово» (1921–1926 рр.), «Українська накладня» (1919–1933 рр.).

63. Жуковський А. Німеччина / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / [Голов. ред. В. Кубійович] – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II / 11. – С. 148.

64. Там само. – С. 149.

При завершенні другої світової війни в Німеччині перебували близько 2,5-3 млн. українців. Найважче було полоненим радянської армії та оstarбайтерам. Значна частина цих українців була репатрійована. На початок 1946 р. у Німеччині залишилось близько 180 тис. українців (друга, після поляків, національна група переміщених осіб (Displaced Persons, D.P.))⁶⁵.

При активному сприянні адміністрації допомоги і відбудови об'єднаних націй та Міжнародної організації для втікачів з 1946 р. до 1950 р. значна частина українців переселилася до Сполучених Штатів Америки, Канади, Бразилії, Аргентини, Австралії та інших країн. У Німеччині станом на 1950 р., за оцінкою А. Жуковського, залишалось не більше 50 тис. українського люду, а на початку 50-х років – усього 20 тис. осіб. Після ліквідації таборів українці були у правах зрівняні з німецьким населенням (окрім політичних прав). Вони були «чужинцями без батьківщини», проте активно задіяні в німецьку економіку⁶⁶.

А. Жуковський подає таке розміщення українців у Німеччині станом на 1970 рік: 1) Баварія – 8700 осіб (44 %); 2) Баден – Вюртемберг – 3500 (18 %); 3) Гессен – 3300 (16 %); 4) Вестфалія – 1550 (7,3 %); 5) Нижня Саксонія – 1450 (7,2 %); 6) Гамбург, Бремен та Берлін – 1300 осіб разом (6 %).

Переважає більшість українців – 80 % зайняті у промисловості та на будівництві, близько 5 % – у сільському господарстві, 3 % – в українських громадських установах.

Глибоко і всесторонньо А. Жуковський досліджує географо-країнознавчі особливості духовного життя українців у Німеччині: релігійно-церковну організацію,

65. Жуковський А. Німеччина / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / [Голов. ред. В. Кубійович] – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II / 11. – С. 150.

66. Там само. – С. 151.

шкільництво, громадсько-культурне і політичне життя, видавничу діяльність і пресу.

Учений стверджує, що 2/3 українців Німеччини були католицького віросповідання, майже 1/3 – православного і близько 2% належали до інших релігій. Територіальну організацію релігійно-церковного життя українців у Німеччині складали: 39 католицьких, 38 православних, 17 євангельських громад. З 1945 р. у Мюнхені діяла Візитатура Української Католицької Церкви, що має 4 деканати з 13 тис. вірних. Функціонують УАПЦ (адміністратором якої на 1995 р. був архипресвітер П. Дубинський) та УАПЦ Соборноправна⁶⁷.

Українське шкільництво у Німеччині мало вагомі здобутки у 1945–1951 р.р., коли українці перебували у таборах Д.П. Діяли 35 гімназій, 87 народних шкіл, 72 дитячих садки, 5 високих шкіл: Український вільний університет, Український техніко-господарський інститут, Українська економічна висока школа, Богословсько-педагогічна академія УАПЦ і Українська Католицька духовна семінарія. У високих школах навчалося 1260 студентів під орудою 314 викладачів (див. фото П.2).

Від'їзд більшої частини українців з Німеччини призвів до того, що у 1970 р. у країні залишилося не більше 20 суботніх шкіл і ледве 3 дитячих садки.

У 1945–1951 рр. у Німеччині українцями провадилась активна культурна, громадська і політична діяльність. Діяла 41 організація з 58 тис. членів. Для координації діяльності у 1945 р. було створено Центральне представництво української еміграції Німеччини (ЦПУЕН). У 1980 р. – 3300 членів. Центром політичного життя українців став Мюнхен. Саме у цьому місті розгорнули свою діяльність

67. Жуковський А. Німеччина / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / [Голов. ред. В. Кубійович] – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II / 11. – С. 151.

українські видавництва «Сучасність», «Українське видавництво», «Логос», «Дніпрова хвиля», «Verlag Ukraine», «Молоде життя» (що видає Енциклопедію українознавства), «Християнський голос» та ін⁶⁸.

Фото П.2. Сучасна будівля Українського вільного університету у Мюнхені (Barellistraße 9a, 80638, München)

Дуже важливою є інформація А. Жуковського про українців, які працювали у німецьких університетах: О. Горбач (Франкфурт-на-Майні), Д. Чижевський (Гайдельберг), М. Антохій, А. Білінський, Ю. Блохин-Бойко, Г. Наконечна (Мюнхен), Б. Осадчук (Берлін), Д. Злепко (Бонн). В УВУ викладали: І. Мірчук, В. Орелецький, Ю. Панейко, В. Янів, Н. Полонська-Василенко, П. Зайцев, Б. Крупницький, Є. Гловінський, Ю. Студинський, О. Горбач, П. Феденко, Г. Васькович, А. Фіголь та інші (див. фото П.3).

68. Жуковський А. Німеччина / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / [Голов. ред. В. Кубійович] – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II / 11. – С. 152.

Фото П.З. Лекційна зала Українського вільного університету у Мюнхені

На завершення свого географо-країнознавчого аналізу Німеччини А. Жуковський подає широкий перелік літературних джерел, мало відомих в Україні. Серед них варто виокремити: Лоський І. Українці на студіях в Німеччині в XVI–XVII ст. / І. Лоський // ЗНТШ. – Т.СІІ. – Л., 1931; Antonowysch M. Deutsch – ukrainische Beziehungen / Handbuch der Ukraine. – Ляйпціг, 1941; Doroschenko D. Die Ukraine und das Reich.

Neun Jahrhunderte deutsch – ukrainischer Beziehungen im Spiegel der Deutschen Wissenschaft und literatur / D. Doroschenko. – Ляйпціг, 1941; Prokoptschuk G. Ukrainer in München und in der Bundesrepublik / G. Prokoptschuk. – Мюнхен, 1959; Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. – Т.І. – 1945–1951 / В. Маруняк. – Мюнхен, 1985; Леник В. Вчора, сьогодні, завтра. До історії Українського інтернату в Мюнхені / В. Леник. – Мюнхен, 1990⁶⁹.

Отже, як бачимо, географо-країнознавчий підхід А. Жуковського у 90-ті роки ХХ століття все більше і більше фокусувався на розгляді місця і ролі українців, української громади загалом в суспільному житті конкретної зарубіжної країни, що ним досліджувалася.

69. Там само. – С. 153.

Не менш цікаві країнознавчі праці А. Жуковського про Францію. Розглянемо, для прикладу, для ілюстрації вищесказаного структуру такої цікавої і розлогої статті А. Жуковського, як «Франція й Україна»⁷⁰. Коротко розкривши загальногеографічні відомості про територію, населення, столицю держави, А. Жуковський наголошує, що зі всіх західноєвропейських країн Україна найжвавіше підтримувала контакти з Францією, а праці французів (Боплана, Шевальє, Вольтера, Шерера, Тіссерана) про Україну часто були джерелом інформації для усієї Європи⁷¹.

Далі аналізуються історико-географічні зв'язки України та Франції за такими періодами: XI–XVIII ст.; 1800–1917 рр.; 1917–1920 рр.; після 1920 р. Оцінюється роль Анни – королеви Франції і дочки київського князя Ярослава Мудрого; навчання українців в університетах Франції та їх внесок в освітній процес в Україні (зокрема І. Ужевича і його «Граматыки словенської» латинською мовою та першої граматики «руської» книжної мови (1643–1645 рр.)). Характеризується праця французького географа-картографа Г. Левассера Боплана про Україну (1650 р.).

А. Жуковський аналізує з географічного погляду нотатки про подорож в Україну О. Бальзака, співпрацю М. Драгоманова з видатним французьким географом Е. Реклю.

У революційні 1917–1920 роки у геополітичному плані Франція намагалася сприяти відновленню «єдиної неділимої Росії». З сумом А. Жуковський пише про відвідання у 1933 р. України головою уряду Франції Е. Ерріо і його заперечування вістей про страшний голод у нашій Вітчизні.

Детально подаються автором інформаційні матеріали

70. Жуковский А. Франция и Украина / А. Жуковский // Энциклопедия украинизма: словникова частина. / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II / 9. – С. 3530-3540.

71. Там само. – С. 3530.

про українські еміграційні хвилі до Франції (перша – прихильників гетьмана І. Мазепи; друга – на початку ХХ ст. у зв'язку з революцією в Російській імперії; третя – після першої світової війни; четверта – за другої світової війни та після неї).

Надзвичайно цікаві у суспільно-географічному плані матеріали А. Жуковського про чисельність і розміщення українців у Франції. Найбільше українців було у 1930-х роках – близько 40 000 осіб, у 1964 р. – приблизно 5 000, у 1981 р. – 3035.

Особи українського походження концентруються насамперед у Парижі та центрі Франції; наступне зосередження – на півночі держави – Ліль, Рубе, Лянс та північному заході – Руан, Еври, Кан, Мондевіль. Далі йдуть: схід Франції – Тіонвіль, Альгранж, Вілерю, Нільванж, Верден, Страсбург, Мілюза; південний схід – Ліон, Сен-Етієн, Гренобль, Діжон; південний захід – Бордо, Лімож, Тулуза, Люрд. Найменше українців у західній і південній Франції⁷².

Аналізуючи церковно-релігійне життя українців Франції, А. Жуковський стверджує, що 2/3 їх – прихожани Української католицької церкви, решта – Української православної церкви. Протестантів та римо-католиків небагато. Розкриваються географічні особливості церковно-релігійного життя: православні українці створили свою першу парафію у Франції у Кнютанжі, а згодом – і у Везін-Шалеті, Нільванжі (схід Франції), Ліоні й Греноблі. Після другої світової війни православні об'єдналися навколо Української автокефальної православної церкви. Українські греко-католики мають дві парафії – у Парижі та Ліоні.

72. Жуковський А. Франція й Україна / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина. / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II / 9. – С.3536.

Великої уваги А. Жуковський надає особливостям територіальної організації шкільництва, освіти загалом та культурно-громадського життя українців у Франції. Йдеться про періодичне навчання школярів українською мовою по середах у Парижі, Ліоні, Везін-Шалеті. Навчання україністики проводиться у державному Інституті східних мов і цивілізацій при новій Сорбонні у Парижі, де студенти за три роки здобувають дипломи з української мови та культури⁷³.

У культурно-громадському житті найвідомішою українською організацією у Франції була «Громада Шаповала», що діяла з 20-х років до 1976 р. і мала розгалужену територіальну структуру – 22 філії. Після другої світової війни найчисельнішою було культурно-професійне «Об'єднання українських робітників у Франції» (ОУРФ), яким керували І. Попович, Ю. Заблоцький та В. Нестерчук.

Українське академічне товариство з 1946 р. опікується інтелектуальним життям у Франції (керівники – О. Шульгин та А. Вирста). З 1951 р. у Сарселі функціонує Наукове Товариство імені Шевченка в Європі і редакція «Енциклопедії українознавства» (голова В. Кубійович, секретар В. Янів). НТШ у Сарселі видає «Енциклопедію українознавства», неперіодично – «Вісті з Сарселю» та «Вісті НТШ у Європі»⁷⁴.

Надзвичайно цікаво А. Жуковський розкриває територіальні особливості організації українського книговидання, фольклору та мистецтва у Французькій Республіці. Так, зокрема, аналізується діяльність заснованого у 1978 р. у Парижі Комітету українського народного мистецтва під головуванням І. Чумака. Серед пов'язаних з Україною іс-

73. Жуковський А. Франція й Україна / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина. / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж–Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II / 9. – С. 3537.

74. Там само. – С. 3539.

торичних пам'ятників виділяються: церква св. Вінкентія у Санлісі, побудована Анною Ярославною; сквер Т. Шевченка і його пам'ятник у Парижі; могили С. Петлюри з родиною на цвинтарі Монпарнас; пам'ятник полеглим українцям (22 000), жертвам війни 1939–1945 рр. у Буле (Лотарінгія).

Викладений вище суспільно-географічний підхід, запропонована схема аналізу характерна для переважної більшості країно- та краєзнавчих суспільно-географічних праць Аркадія Жуковського. Підсумовуючи його напрацювання у названій галузі, можна відзначити, що:

1. Визначальною рисою усіх країно-, краєзнавчих суспільно-географічних праць А. Жуковського є розкриття місця і ролі українців загалом, а серед них – найвидатніших особистостей – у суспільному творенні, у суспільному розвитку.

2. Другою особливістю напрацювань ученого є яскраво виражена соціально-географічна складова. Аналізуються насамперед освіта і культура, церковно-релігійне, громадське життя, їх територіальні відміни.

3. Історико-географічний підхід до оцінки того чи іншого суспільного явища, пізнання еволюційних змін, динаміки та перспектив розвитку суспільно-географічного об'єкта – третя характерна ознака наукового напрацювання А. Жуковського.

3. ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аркадій Жуковський здійснив неоціненний внесок у теорію, методику та практику політико-географічних досліджень. Вивчення територіальної (геопросторової) організації та пізнання географічних закономірностей формування і розвитку політичної сфери життя суспільства, що відображають сутність політичної географії як науки,

складають основу багатьох його досліджень.

До найістотніших напрямів політико-географічного аналізу і синтезу А. Жуковського варто віднести:

- оцінка політико-географічного положення, формування території держав, столиць і адміністративно-територіального поділу країн;

- дослідження процесів формування та розвитку політичних кордонів, можливостей прикордонного співробітництва, транскордонних зв'язків, територіальних претензій і суперечок;

- пізнання просторових особливостей формування та розвитку суспільних інститутів, що реалізують різноманітні функції політичної влади (як державних, так і недержавних (політичні партії, профспілки, суспільні рухи, громадські об'єднання));

- вивчення географічних особливостей виборів, страйків, збройних виступів;

- оцінка впливу географічних чинників на стратегічні позиції держав у світовому просторі (геополітика);

- комплексна політико-географічна характеристика окремих регіонів та окремих країн світу.

Надзвичайно цікавою політико-географічною розвідкою А. Жуковського є його праця «Всеросійські Установчі Збори (Всероссийское Учредительное Собрание)»⁷⁵. Її цінність – у тому, що вона висвітлює крізь призму загальноукраїнських інтересів роль найвищої виборчої установи колишньої Російської імперії, що була покликана визначити після лютневої (березневої) революції 1917 року новий державний устрій та затвердити конституцію нової «федеративної Росії». Принаймні, так планував Тимчасовий

75. Жуковский А. Всероссийские Установчі Збори (Всероссийское Учредительное Собрание) / А. Жуковский / Энциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II/11. – С.15-16.

Уряд на початку лютневої революції. Створена у березні 1917 року особлива нарада спільно з юридичною нарадою підготували закон і положення про вибори на основі загального, безпосереднього, рівного і таємного голосування. Вибори були призначені на 25 листопада 1917 року.

А. Жуковський розкриває ставлення до виборів у Всеросійські Установчі Збори українських політичних кіл. 23.03.1917 р. Українська Центральна Рада у своїй першій відозві до українського народу підтримала рішення Тимчасового Уряду, заявивши, що «український народ повинен бути хазяїном своєї землі»⁷⁶. І Універсал (23.06.1917 р.) визнавав право Всеросійських Установчих Зборів видавати закони, що стосувалися й України як автономного утворення Російської держави з власними законами. II Універсал (16.07.1917 р.) відкидав самовільне здійснення автономії України до скликання Всеросійських Установчих Зборів. Цю ж позицію Центральної Ради підтверджував і III Універсал (20.11.1917 р.). Разом з тим паралельно просувалася і справа Українських Установчих Зборів.

А. Жуковський відзначає, що з усіх 79 виборчих округів Російської імперії інформацію про вибори отримано лише з 54 (близько 2/3). По всій території колишньої Російської Імперії першими були: російські соціалісти-революціонери (близько 46 % голосів), більшовики – 24,9 %, українські соціалісти-революціонери – 9,5 %. В Україні з 7,6 млн. виборців національні групи (неросійські партії) отримали 61,5 % голосів (у тому числі – 45,3 % українські соціалісти-революціонери (есери)). Російські соціалісти-революціонери мали 24,8 %, більшовики – 10 %, кадети – 3,7 %.

76. Жуковський А. Всеросійські Установчі Збори (Всероссийское Учредительное Собрание) / А. Жуковський / Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II/11. – С.15.

Зі 120 обраних на українських землях депутатів українських есерів було 71, російських есерів – 30, більшовиків – 11, що становило майже 93% всіх обранців⁷⁷.

А. Жуковський розкриває територіальні особливості виборчого процесу. Так, зокрема, на Київщині українські соціалісти-революціонери здобули 77 % усіх голосів виборців, на Волині – 71 %, Чернігівщині та Полтавщині – 60 %, Катеринославщині – 52 %, у Таврії – 33 %. Об'єднавшись з російськими есерами, українські есери на Харківщині мали лише 12 % голосів виборців, а на Херсонщині – 25 %.

Важливо, що 50 українських делегатів на нараді у Києві (24.12.1917 р.) прийняли рішення не брати участі у Всеросійських Установчих Зборах до відкриття Українських Установчих Зборів. Єдина ж сесія Всеросійських Установчих Зборів відбулася у Петрограді 18-19 січня 1918 року і була розігнана більшовиками як така, що не визнала декретів II Всеросійського З'їзду Рад про перехід усієї влади в Росії до Рад⁷⁸.

Логічним продовженням попереднього викладу є аналіз географічних особливостей визвольних змагань українського народу у 1917–1921 роках, ґрунтовно проведений А. Жуковським. Так, зокрема, вчений детально розкриває просторові характеристики боїв у часи українсько-радянської війни, яка з перервами тривала від 18 грудня 1917 р. (коли український уряд відкинув ультиматум більшовицького Раднаркому, підписаний В. Леніним та Л. Троцьким) до кінця листопада 1921 р. (Базар, Другий Зимовий похід).

Описується перший наступ більшовицької армії під

77. Жуковський А. Всеросійські Установчі Збори (Всероссийское Учредительное Собрание) / А. Жуковський / Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II/11. – С. 16.

78. Жуковський А.І. Визвольні змагання 1917 – 21 / А.І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2005. – Т. 4. – С. 394-399.

проводом В. Антонова-Овсієнка з Гомеля і Брянська, коли впродовж січня 1918 р. російські війська окупували Лівобережжя, розстріляли у бою під Крутами відділ національно свідомої студентської молоді та зайняли у лютому Київ, застосувавши тактику терору проти українського населення. «Єдиним порятунком від більшовицького наступу, – пише А. Жуковський, – став мир із державами Четвірного союзу та їх допомога у війні»⁷⁹. IV Універсалом УНР 22 січня 1918 р. проголошена самостійність і незалежність України. Це дозволило підписати Брестський мирний договір між УНР і Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією. 12 лютого 1918 р. уряд УНР попросив у німецького уряду військову допомогу, яка була надана, і до квітня вся територія України була звільнена.

Серйозні суперечності між українськими урядовцями і німецьким командуванням в кінцевому підсумку призвели до державного перевороту і проголошення генерала П. Скоропадського гетьманом України. А. Жуковський характеризує як негативні, так і позитивні прояви гетьманського урядування. Проте проголошення 14 листопада 1918 р. П. Скоропадським грамоти про федерацію з небільшовицькою Росією в майбутньому прискорило повстання проти гетьмана. 14 грудня 1918 р. П. Скоропадський зрікся своєї влади. 26 грудня 1918 р. були відновлені закони УНР.

Однак Директорія УНР зіткнулася з українськими загрозами: з півночі та сходу наступали більшовицькі війська, з північного заходу – польські, з південного сходу – білогвардійська Добровольча армія генерала А. Денікіна, а з південного заходу – румунські загони. Південь був захоплений французько-грецьким десантом, якій прагнув

79 Жуковський А.І. Визвольні змагання 1917 – 21 / А.І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2005. – Т.4. – С. 395.

відновити велику Росію.

Незначні українські військові сили змушені були відступати. Уже у червні 1919 р. уряд УНР переїхав до Кам'янка-Подільського. Об'єднавшись з Українською галицькою армією, армія УНР 30 серпня 1919 р. увійшла до Києва практично одночасно з підрозділами Добровольчої армії, а тому щоб не допустити з нею збройного конфлікту, змушена була відвести свої війська від столиці.

Уже наприкінці листопада 1919 р. Армія УНР була оточена на Волині більшовиками, поляками та денікінцями. Прийнято рішення: перейти до партизанських форм боротьби у тилу денікінців та більшовиків. 6 грудня 1919 р. частина військ УНР здійснила Перший Зимовий похід під орудою генералів М. Омеляновича-Павленка і Ю. Тютюнника.

А. Жуковський відзначає, що в листопаді 1919 р. почався третій наступ більшовиків на Україну. 16 грудня знову був зайнятий Київ, до середини лютого 1920 р. війська Денікіна були розгромлені.

Уряд УНР 22 квітня 1920 р. змушений був підписати з поляками важкий Варшавський договір. Українські дивізії на чолі з полковниками М. Безручком та О. Удовиченком, частинами, що повернулися із Зимового походу, та польськими військами 7 травня 1920 р. увійшли до Києва. Проте вже на початку червня більшовицька армія С. Будьонного відкинула польсько-українське військо аж до Варшави. 15 вересня 1920 р. більшовики зазнали поразки під Варшавою, в середині жовтня фронт проходив по лінії Шаргород – Бар – Літин.

«Тим часом, – констатує А. Жуковський, – польський уряд 12 жовтня уклав з більшовиками перемир'я, поставивши українські війська у складне становище... Після важких боїв 21 листопада 1920 Армія УНР відступила за Збруч. На тер. Польщі укр. вояків було інтерновано в

таборах»⁸⁰.

Восени 1921 р. з інтернованих у Польщі добровольців Армії УНР було організовано Волинську і Подільську повстанські групи на чолі з Ю. Тютюнником, що здійснила Другий Зимовий похід на Правобережжя. Частина учасників цього походу попала в полон і була розстріляна під Базаром.

А. Жуковський відзначає також особливості визвольних змагань на західноукраїнських землях – у Галичині, на Буковині та Закарпатті.

* * *

Одним із визначальних напрямів політико-географічних досліджень є аналіз етапів формування й оцінка сучасного стану політичної карти світу. Даний напрям постійно перебував у полі зору А. Жуковського. Свідченням цього є і його розвідка «Світові війни»⁸¹. Центром дослідження вченого, безперечно, є Україна. Як за першої, так і за другої світових війн «Україна була театром воєнних дій, вона зазнала великих людських і матеріальних втрат, – пише А. Жуковський. – За світових війн прискішено вироблялася українська національна свідомість, Україна творила (при кінці першої світової війни) чи пробувала творити (за другої світової війни) третю – після княжої і козацької, модерну українську державу. І хоча українська державність як після першої, так і після другої світової війни була втрачена, державницький чин за тих часів став основою, на якій формується після розвалу советської імперії сьгоднішня держава – Україна»⁸².

80 Жуковський А.І. Визвольні змагання 1917 – 21 / А.І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2005. – Т.4. – С. 397.

81 Жуковський А. Світові війни / А. Жуковський / Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II / 11. – С. 172-176.

82. Там само. – С. 172.

Перша світова війна спричинила до військових зіткнень між українцями, що перебували у військових формаціях Австро-Угорщини, і українцями Російської імперії, що воювали у складі російських військ на боці Антанти.

Окрім офіційного призову, західні українці (вперше після зруйнування Запорозької Січі у 1775 році) створили добровільну військову формацію Українських січових стрільців, що воювали у складі австрійської армії проти Росії, щоб визволити Україну «з московських кайданів». Їх головна політична ідея – побудувати самостійну українську державу на Наддніпрянщині. А Галичина, Буковина та Закарпаття були б автономною українською одиницею в Австро-Угорщині.

Українці, воюючи у складі російських військ, після перемоги над четвертинним союзом (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією) сподівалися отримати належні їм національні права. Але, російський уряд забороняв усі види та форми будь-якої діяльності українських організацій, партій, окремих українських діячів.

У горнилі першої світової війни загинули сотні тисяч українського народу.

Завершальними подіями першої світової війни після березневої революції 1917 р. у царській Росії стали:

- на центральних і східноукраїнських землях – становлення української держави;
- на західноукраїнських землях – воєнний стан аж до розпаду Австро-Угорщини; створення Української Національної Ради у Львові 18.10.1918 р.; перебрання 1.11.1918 р. державної влади та проголошення 9.11.1918 р. Західно-Української Народної Республіки⁸³.

83. Жуковський А. Світові війни / А. Жуковський / Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II / 11. – С. 173.

Напередодні другої світової війни після Мюнхенської угоди (29.09.1938 р.) з жовтня 1938 р. українське Закарпаття (Карпатська Україна) стало автономним. 15 березня 1939 р. була проголошена самостійність Карпатської України, що одразу ж за згоди Німеччини була окупована Угорщиною.

Аркадій Жуковський стверджує, що «конфлікт на Сході Європи, який згодом переріс у світовий, був приспіваний німецько-советським (Рібентроп-Молотов) пактом від 23 серпня 1939 року. З початком нападу Німеччини на Польщу 1.09.1939 були втягнені у воєнні дії західно-українські землі, а з червня 1941 і центральна та східна Україна стала тереном затяжних боїв, які прокочувалися спочатку у напрямі з заходу на схід, а згодом зі сходу на захід»⁸⁴.

Німці у колишній Польщі створили Генеральну Губернію (Лемківщина, Посяння, Холмщина, Підляшшя – близько 16 тис. км² з населенням в 1,2 млн. осіб). Українське громадсько-культурне життя координувалося Українським Центральним Комітетом на чолі з В. Кубійовичем.

На західноукраїнських землях з 17 вересня 1939 р. до 22 червня 1941 року союзними властями проведено офіційно українізацію у шкільництві й адміністрації. Разом з тим були заборонені українські політичні партії, громадські і культурні організації та установи, заарештовано та заслано багатьох українських політичних діячів. 28 червня 1940 р. від Румунії до УРСР включено Північну Буковину, Північну та Південну Бессарабію.

З 22 червня і до кінця 1941 р. німці захопили, окрім Криму, всю Україну. Вони запроваджували свій колоніальний режим і не визнавали українських національно-державницьких прагнень. Українські землі, пише А. Жуков-

84. Там само. – С. 173.

ський, німці поділили на такі адміністративні утворення: Галичину було приєднано до генеральної Губернії; Райх-комісаріат України охоплював центральноукраїнські землі; окремо виділялися території під німецьким військовим управлінням; Північна Буковина, Бессарабія та Трансністрія були окуповані румунами⁸⁵.

Німецький терор проти українців спричинив з їх боку збройний опір. За даними А. Жуковського, на початок 1944 року Українська Повстанська армія (що розгорнулася з Поліської Січі влітку 1942 р.) нараховувала понад 40 тис. учасників. Ще 100 тис. вояків за советськими джерелами були у складі советських партизанів⁸⁶.

З кінця 1944 р. всі українські землі було звільнено від німецьких, румунських та угорських окупантів.

А. Жуковський зазначає, що за другої світової війни Україна зазнала величезних втрат. Загинуло від 4,5 до 7 млн. людей, 2 млн. осіб вивезено на роботи до Німеччини. Загинуло близько 2 млн. євреїв, депортовано з Криму кримських татар.

В Україні було знищено 714 міст і містечок, 28 тис. сіл, зруйновано 2 млн. помешкань. Знищено 16 тис. промислових підприємств, 870 радгоспів, 28 тис. колгоспів. До Німеччини вивезено 12 млн. т сільськогосподарських продуктів. «За важких повоєнних років, – підсумовує вчений, – Україна мусіла довгий час відшкодовувати втрати, яких зазнала під час другої світової війни»⁸⁷.

* * *

85. Жуковский А. Світові війни / А. Жуковский / Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II / 11. – С. 174.

86. Там само. – С. 175.

87. Жуковский А. Світові війни / А. Жуковский // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II / 11. – С. 176.

Вагомим напрямом наукових пошуків у політичній географії є розгляд особливостей формування території держав, місця та значення їх столиць, адміністративно-територіального поділу країн. У цій ділянці політичної географії А. Жуковський має вагомі здобутки. Візьмемо хоча б його дослідження столиць держав. Серед них А. Жуковський ретельно з українознавчих позицій вивчав Париж, Відень, Стокгольм, Єрусалим, Москву та ін.

Глибоко та всесторонньо оцінюється вченим роль столиці держави у його праці «Москва», написаній у співавторстві з І. Шишовим⁸⁸. Автори відзначають: «Москва, головне місто Росії, СРСР і Російської Федерації. У минулому центр удільного Московського князівства (з другої половини XIII ст.), з 14 в. Великого Московського Князівства, з кінця XV – початку XVI ст. столиця централізованої Московської держави (1712–1918 столицею Рос. Імперії був Петербург), з 12.03.1918 р. Москва – столиця РСФСР, з 30.12.1922 – СРСР, а з грудня 1991 – Рос. Федерації»⁸⁹.

Далі вчені подають географічне положення Москви, що розташована у межиріччі Оки й Волги на річці Москва, на Східноєвропейській рівнині, у центрі європейської частини СРСР.

Москва згадується вперше як селище у 1147 році, засноване Юрієм Долгоруким.

Територія Москви – 878, 7 км². Дослідники розкривають динаміку чисельності населення Москви з 1784 р. до 1989 р. (тис. осіб): у 1784 р. у місті проживало 217, у 1871 р. – 602, 1897 р. – 1039, 1917 р. – 2017, 1926 р. – 2026, 1939 р. – 4599, 1959 р. – 6117, 1970 р. – 7172, 1979 р. – 8122,

88. Шишов І. Москва / І. Шишов, А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II / 11. – С. 129-137.

89. Там само. – С. 129.

у 1989 р. – 8967 тис. мешканців⁹⁰. Українців у Москві за переписом 1970 р., було 184,9 тис. осіб (з них 68,8 тис. українську мову вважали рідною). За переписом 1989 р. у Москві мешкало вже 252,7 тис. українців, а разом з Московською областю – 438, 1 тис. За неофіційними даними, як вважають І. Шишов та А. Жуковський, у Москві проживає близько 1 млн. українців, тобто практично кожен десятий її мешканець.

Подальший свій виклад учені прив'язують до таких періодів: 1) до 1648 р.; 2) 1648 – початок ХІХ ст.; 3) від початку ХІХ ст. до 1918 р.; 4) після 1918 р. Ідеться про українські культурно-освітні, церковні та політичні зв'язки з Московією.

Як стверджують І. Шишов та А. Жуковський, українські діячі уже після розпаду Київської Русі встановили з Московією досить тісні стосунки. Називаються: київський митрополит Петро (1306–26), що переніс до Москви митрополію; київський митрополит Кипрія́н, що став митрополитом московським; князь Д. Боброк-Волинський, що відзначився у Куликовській битві (1380); І. Федорович (Федоров), що заснував у Москві першу друкарню.

Дослідники відзначають, що в 1610 та 1618 роках гетьман П. Сагайдачний на чолі козацького війська спільно з поляками перемагали російські війська і захоплювали Москову⁹¹.

У другому періоді (1648 – початок ХІХ ст.) Москва до 1712 р. виступала як метрополія, від якої Україна політично була в залежності, проте у духовній сфері «наплив українців до столиці Росії виглядав на культурну інвазію».

Кінець ХVІІ – початок ХVІІІ ст. у взаємовідносинах

90. Шишов І. Москва / І. Шишов, А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. ІІ / 11. – С. 129.

91. Там само. – С. 130.

України з Москвою І. Шишов та А. Жуковський характеризують як період постійного приниження українських політичних діячів. За І. Брюховецького з 1665 р. започатковані подорожі українських гетьманів до Москви з чолобитними. І. Креховецький, П. Тетеря, гетьман П. Дорошенко були вивезені з України до Москви. Це ж спіткало і Генерального суддю І. Чарниша, генерального осавула М. Жураковського та багатьох інших.

Разом з тим чимало українців доклали багато зусиль для збагачення культурного життя Москви. Ідеться про: Є. Славинецького, що заснував першу в столиці греко-латинську школу і був її ректором; С. Полоцького, що став основоположником російської силабічної системи віршування та створив у Москві Слов'яно-Греко-Латинську Академію (1665 р.); Г. Домецького – ігумена Симоновського монастиря, автора богословських трактатів українською мовою; С. Яворського – блюстителя патріяршого престолу; професорів Р. Краснопольського, Й. Туробойського, О. Соколовського, Г. Госкевича (за даними С. Смирнова у 1701–63 р.р. з Київської Академії до Москви прибуло 95 проф., з яких 18 були ректорами і 23 – префектами)⁹².

Серед видатних українців, що збагатили суспільне життя Москви, І. Шишов та А. Жуковський називають також: М. Загоровського (автора «Топографического описания Харьковского наместничества» (1787 р.)); С. Гамалію – філософа-ідеаліста; медиків П. Погорецького, Г. Мокренця, Є. Мухіна, Й. Тихоновича; архітекторів І. Зарудного, М. Мосцепанова; скульптора І. Мартоса; художника А. Мокрицького, друга Т. Шевченка; композитора А. Веделя.

«Москва, – стверджують І. Шишов та А. Жуковський,

92. Шишов І. Москва / І. Шишов, А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II / 11. – С. 131.

– охоче запрошувала на службу українців, але рішуче боролася проти будь-якого їхнього впливу на росіян. Однак вплив був ґрунтовний і неминучий. Це сприяло тому, що наприкінці XVIII – на початку XIX ст. ставлення російської інтелігенції до українців потеплішало: модними стали українські народні пісні, легенди, українська тематика почала ширитися в російській літературі, що, правда, вводили її насамперед письменники українського походження»⁹³.

Третій період – від початку XIX ст. до 1918 р. – період української бездержавності, період занепаду та ліквідації Київської Академії (1817 р.), а також організації в Москві певних форм та осередків українського життя.

Низка визначних українців завершила навчання в Московському університеті: історик і славіст Ю. Венелін, автор «Истории Малороссии» у 5 тт., Г. Єсимонтовський, етнограф М. Максимович (його зб. «Малороссийские песни» М. Грушевський вважав початком наукового українознавства), україніст О. Бодянский. У Москві працювали: природознавець А. Прокопович-Антонський; А. Альфонський, згодом ректор Московського ун-ту; В. Маслов (Маслій) – перший біограф Т. Шевченка; природознавець В. Вернадський; А. Кримський; фольклорист М. Янчук; мистецтвознавець О. Новицький; М. Щепкін – визначний актор і приятель Т. Шевченка; оперна співачка М. Дейша-Сіоніцька та ін.

У середині та в кінці XIX ст. і на початку XX ст. у Москві активно діяла Українська студентська громада, з 1909 р. – «Українська музично-драматична громада». У 1912–1917 р.р. у Москві виходив щомісячно журнал «Украинская жизнь», в кінці травня 1917 р. було засновано «Українську Раду» на чолі з О. Саліковським⁹⁴.

93. Там само. – С. 132.

94. Шишов І. Москва / І. Шишов, А. Жуковський // Енциклопедія українознавства. – Т. 10. – С. 108–109.

Після 1918 року розпочався четвертий період українсько-російських взаємин у Москві.

Український уряд, який прагнув до нормалізації відносин з Росією, вислав до Москви своїх представників: генерального консула О. Кривцова, Надзвичайну дипломатичну місію УНР на чолі з С. Мазуренком (початок 1919 р.). Проте Советська Росія «збройно встановила на Україні свою владу у формі УССР, – з болем констатують І. Шишов та А. Жуковський. – Тепер Москва знову стала центром – метрополією імперії, в якій концентрувалося політичне, економічне, культурне життя не тільки Росії (РСФСР), але й усіх підбитих народів, включно з Україною... Різні державні представництва УССР у Москві від самого початку існування советської влади на Україні були на службі російської імперії й працювали на шкоду українському народові»⁹⁵.

І все ж на культурному відтинку у 20-ті – 40-ві роки ХХ ст. українська колонія у Москві працювала активно. Ідеться про: українську спілку письменників «Село і місто»; видавництво «Грань»; українських учених – шевченкознавця О. Дейча, франкознавця М. Пархоменка, музикознавця, етнографа К. Квітку, економіста П. Лященка, геолога В. Лучицького, ґрунтознавця К. Гедройця; співака І. Козловського та ін.

За другої світової війни у Москві працювали О. Довженко, О. Корнійчук, М. Рильський, В. Сосюра, Ю. Смолич, П. Тичина та ін. У 1960-х рр. у Москві українське життя пожавішало. А за перебудови, з 1988 року створено Українське товариство «Славутич» на чолі з космонавтом П. Поповичем. 23 – 25.10.1993 р. у Москві відбувся

їнознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II / 11. – С. 134-135.

95. Шишов І. Москва / І. Шишов, А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк, 1995. – Т. II / 11. – С. 135.

перший Конгрес українців Росії, що заснував Об'єднання українців у Росії (голова О. Руденко-Десняк), яких у цій країні, за приблизною оцінкою І. Шишова та А. Жуковського, проживає понад 10 млн. осіб⁹⁶.

* * *

Малодослідженим аспектом політичної географії як науки загалом і політичної географії України, зокрема, до вивчення якого А. Жуковський доклав чимало зусиль, є пізнання територіальної організації політичної діяльності, в результаті якої окремі особи чи суспільні спільноти, суспільні інститути реалізують свої політичні інтереси (організація, проведення та участь у громадських політичних рухах, референдумах, виборах, демонстраціях, страйках, збройних виступах тощо).

Свої ідеї та бачення у цій площині Аркадій Жуковський виклав у низці праць, серед яких узагальнюючою, комплексною є «Михайло Грушевський і журнал «Україна»⁹⁷.

Постать і діяння Михайла Сергійовича Грушевського – Голови Центральної Ради Української Народної Республіки (1917–1918 рр.), громадського і політичного діяча, багаторічного голови Наукового товариства ім. Шевченка у Львові (1897–1913 рр.), українського історика, академіка ВУАН завжди були для А. Жуковського життєвим дороговказом. У діяльності ж самого М. Грушевського журнал «Україна» відіграв особливу роль, перш за все «під час його появи за советського періоду». Ось як поетично і трагічно описує цей час А. Жуковський: М. Грушевський «був неначе процвітаючий острів серед неблаганної і загрожуючої дійсности. З «Україною» зв'язаний останній

96. Там само. – С. 136.

97. Жуковський А. Михайло Грушевський і журнал «Україна» / А. Жуковський // Український історик. – 1986. – Ч. 89/90. – С. 5-20.

період творчості провідного українського історика, тут появилися одні з останніх його розвідок, статей з різних ділянок українознавства. Це також остання його редакторська праця, як також і як організатора української науки»⁹⁸.

Як відомо, «Україна», з підзаголовком науковий трьохмісячник (а з 1925 р. – двохмісячник) українознавства, друкувався в Києві з 1914 р. до 1930 р. (з перервами 1915–1916 рр. та 1919–1923 рр.). Головним редактором журналу був Михайло Грушевський. Усього побачили світ 43 числа видання (7 – за першого періоду та 36 книг – за другого, советського періоду). Загальний обсяг – 8180 сторінок друку.

Як відзначає А. Жуковський, особливу увагу М. Грушевський як автор та редактор приділяв висвітленню ролі у політичному і культурному житті українського народу визначних діячів та історичним подіям. Так десятиліття смерті Івана Франка «Україна» відзначила своєю 20-ю книгою і друком заборонених советами віршів «Не пора» (1880 р.) та «Розвивайся ти високий дубе...» (1880 р.). К. Студинський підготував розлогі студії про «Івана Франка і товаришів в соціалістичному процесі 1878 р.», Михайло Возняк – «Іван Франко в добі радикалізму».

«Ідеологічному провіднику українських народовців», «батьку Нової України», «який проповідував окремішність української національності і її необмеженого права на свободний свій розвій» – Миколі Костомарову М. Грушевський присвятив 12 книгу «України». Своєю працею «Книга биття українського народу», як вважав М. Грушевський, Микола Костомаров «здобуває собі визначне місце серед предтеч Нової України», його твори формують з українців політичну націю⁹⁹.

98. Там само. – С. 5.

99. Жуковський А. Михайло Грушевський і журнал «Україна» / А. Жу-

Не менше місце у політичному розвої українського народу М. Грушевський відводить також Пантелеймонові Кулішеві у статті «Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчости» («Україна». – Книга 21. – Лютий 1927 р.). Як вважає М. Грушевський, основою поглядів Куліша є намагання погодити два українські світи: ліво-бережної старшини та правобережної черні». Саме тому більшовицький критик М. Свідзінський картав журнал «Україна» за те, що це видання взялося послідовно провадити ідею «безбуржуазности українського народу, який, мовляв, одноцільно й неподільно є речником єдиної української культури...»¹⁰⁰.

Визначним національним провідником та ідеологом розвитку української політичної нації був учитель М. Грушевського Володимир Антонович. У 20-ліття його смерті М. Грушевський відгукнувся статтею «З соціально-національних концепцій Антоновича» («Україна». – 1928. – Книга 30). М. Грушевський згадує, що російська культура і література не викликала в В. Антоновича ні особливого поважання, ні, тим менше, – симпатій. Їх уперше він пізнав як атрибути казьонної обрусительської школи, і вони «зісталися для нього на завсіди знярядом українського поневолення. Він вважав, що російська література, викохана великоросійською поміщицькою верствою, не здатна дати провідних ідей демократичному, мужицькому суспільству, як українське»¹⁰¹.

17-та книга журналу «Україна» присвячена Михайлові Драгоманову. У розвідці «Місія Драгоманова», М. Грушевський твердить, «що Драгоманов витягнув українство з манівців провінціалізму і опортунізму на широкі шляхи

ковський // Український історик. – 1986. – Ч. 89/90. – С. 9.

100. Свідзінський М. Критичний огляд журналу «Україна» за 1927 – 1929 р. / М. Свідзінський // Прапор марксизму. – 1929. – Ч.6. – С. 236-241.

101. Жуковський А. Михайло Грушевський і журнал «Україна» / А. Жуковський // Український історик. – 1986. – Ч. 89/90. – С. 10.

світового культурного руху»¹⁰².

Цінними матеріалами з політичної географії України, поданими у журналі «Україна», є:

- аналіз революційних рухів в Україні (наприклад, стаття О. Гермайзе про Коліївщину – книга 8, 1924 р.; «Революції в Східній Європі 1905 р.; століття «декабрського повстання», 1825–1925 рр.; «Десяті роковини Визволення України від царського панування», 1917 – 12 – 15 березня 1927 р. та ін.»);

- оцінка діяльності політичних організацій (Кирило-Методіївське Братство, книга 8);

- наукове обґрунтування шляхів боротьби за волю українського народу. Так, з нагоди двадцятиліття від заснування Українського Наукового товариства у Києві М. Грушевський у редакційній статті під заголовком «Велике діло» («Україна». Книга 32) відзначив «вікове змагання українського народу за політичну і культурну свободу». Пригадав він і перешкоди, які стояли на цьому шляху. Було потрібно видобути з «мертвої хватки» російського імперіалізму те, що її предки необережно положили «під кріпку і високу руку єдиного під сонцем православного государя» в 1650-х роках...»¹⁰³.

У цьому ж зв'язку М. Грушевський у 50-річчя Емського Указу виступив зі своєю програмною статтею «Ганебній пам'яті», з прикрістю у своєрідній алегоричній формі констатує, що «затоплений дзвін 1876 року видимо досі дзвонить, і його гук, в хвилях революційного затишку, бентежить слухи патріотів панрусизму». «Примара великоруського імперіалізму» намагається «забезпечити за великоруською культурою абсолютну гегемонію... щоб закріпити на вічні часи підрядне становище української

102. Там само. – С. 11.

103. Там само. – С. 13.

культури» та культури інших народів¹⁰⁴.

Завершуючи аналіз політико-географічних підходів у журналі «Україна», А. Жуковський відзначає, що його найхарактернішою особливістю є наголос на «потребу орієнтації українського культурного процесу на Західну Європу, на потребу органічних і безпосередніх зв'язків із Заходом... Журнал «Україна» був не тільки науковим журналом українознавства, він сповнював загальнонаціональну, а навіть політичну функцію»¹⁰⁵. Докладне вивчення наукової творчості, організація наукових установ при Академії та редагованих Грушевським публікацій за советського періоду, його відважний спротив большевицьким централістичним стремлінням, – резюмує А. Жуковський, – хоча б частково виправдовують рішення голови Української Центральної Ради повернутися до УРСР¹⁰⁶.

4. ГЕОГРАФІЯ РЕЛІГІЙ

Для Аркадія Жуковського, що народився, зростав і виховувався в родині православного священика, релігійні погляди, учення, думки, проблеми, зрештою, релігійний світогляд були внутрішньо близькими, самоусвідомленими, рідними, тими, що до глибини душі пронизували його повсякденне буття, визначали сенс його всього життя...

Дослідженню релігійних проблем присвячені десятки наукових монографій, статей, виступів А. Жуковського на міжнародних конгресах, з'їздах, конференціях. Варто лише нагадати, що дві його захищені докторські дисертації в університетах Мюнхена і Парижа присвячені внеску митрополита Петра Могили та Києво-Могилянської ака-

104. Жуковський А. Михайло Грушевський і журнал «Україна» / А. Жуковський // Український історик. – 1986. – Ч. 89/90. – С. 15-16.

105. Там само. – С. 20.

106. Там само. – С. 20.

демії в релігійне та духовне життя українського народу, Європи й освіти загалом.

Вивчаючи розвиток церкви в Україні, А. Жуковський, безсумнівно, не міг залишити поза своєю увагою і проблеми географії релігії. Його дослідженнями, зокрема, охоплені: геопросторові форми функціонування релігії, що виникають під час її взаємодії з природним і суспільним середовищем; закономірності територіальної організації релігії в просторі і часі в конкретних природних і соціально-економічних умовах; зміст, генезис, динаміка, морфологія, фактори і закони формування територіальної структури релігійної сфери; історія розвитку географічно-релігійних досліджень; проблеми структури сакральної географії та географії релігії, розробки наукових основ географії релігії України та ін.

В одній зі своїх узагальнюючих праць «Церква на Україні. Хронологічна таблиця». Аркадій Жуковський глибоко розкриває цілу низку історико-географічних проблем розвитку релігійної сфери в нашій країні¹⁰⁷. Зважаючи на системність підходу, його новизну і актуальність для розв'язання проблеми єдності церков в Україні, необхідно детальніше зупинитися на географічних питаннях, порушених А. Жуковським у названій розвідці.

Учений за період – до 1240 року і завершуючи 1983 роком – виділяє VIII етапів історико-географічного розвитку церкви в Україні.

На першому етапі – «Початки і доба Київської Русі (до 1240)», А. Жуковський відзначає, що християнство проникло на українські землі через місіонерів, торговельні зв'язки, військові походи на Візантію задовго до князя

107. Жуковський А. Церква на Україні. Хронологічна таблиця / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / [ред. В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. 10. – С. 3661-3669.

Володимира Великого. Учений реконструює територіальну структуру – організацію церковного життя на українських землях у ті далекі часи. Згадує про місіонерські походи апостола Андрія Первозваного в Криму, над Дніпром і на «Київських горах» в середині I ст. нашої ери та про мученицьку смерть папи Климента I в кримському Херсонесі. Характеризує літописну згадку про церкву св. Миколи у Києві, споруджену над могилою князя Аскольда, про церкву св. Іллі у Києві (IX–X ст.).

Після Хрещення Руси була заснована Київська митрополія, що мала до дотатарських часів 16 єпархій, 10 з яких функціонували на українських землях. Відзначаються єпархії у Києві, Чернігові, Білгороді і Володимирі Волинському. Оцінюється роль Десятинної церкви у Києві, собору святої Софії, Києво-Печерського монастиря, створення Галицької єпархії (єпископства) як основних територіальних центрів та осередків християнства в Русі-Україні.

Другий етап історико-географічного розвитку церкви в Україні – «Від занепаду Київської держави до поділу Київської митрополії (1240–1458 рр.)» – ознаменувався утратою Києвом свого значення як політичного і церковного центру. Колишня єдина «митрополія Київська і всея Руси» розподілилася на дві: Київську, що утримувала церковну організацію українсько-білоруського православ'я у Польсько-Литовській державі, і Московську митрополію в Московщині.

А. Жуковський констатує руйнацію територіальної структури церковного життя після татарської навали на Русь: було знищено близько 600 церков, 20 монастирів, ослаблено централізуючу роль Київського митрополита¹⁰⁸. Знаменними подіями цього етапу, на думку вченого,

108. Жуковський А. Церква на Україні. Хронологічна таблиця / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / [ред.

була участь митрополита Ісидора (1436–41) у Флорентійському соборі, де він підписав акт об'єднання грецької і римської церков (Флорентійська унія) та грамота короля Володислава III Руській Церкві, що зрівнювала її у правах з католицькою церквою.

Ослаблення церковної дисципліни та занепад авторитету Церкви через обмеження церковної свободи світською владою, відхід від української Церкви впливових, вищих і заможних родин, що почали заміщуватися міщанством і братствами, і, як наслідок, – схиляння до унії з Римом – найхарактерніші особливості третього етапу історико-географічного розвитку церкви в Україні – «Церква у Литовсько-Польській державі до Берестейської унії» (1458–1596 рр.). На цьому етапі А. Жуковський відзначає з'яву таких нових елементів територіальної структури церковної сфери, як: початки Мукачівської єпархії на Закарпатті (перший єпископ Іван), що підлягала напряму царгородському патріархові; відновлення Галицької єпархії з центром у Львові, що стала продовженням Галицької митрополії; заснування шкіл Єзуїтів в Україні.

Дуже важливою подією культурного розвитку України став друк церковно-слов'янською мовою Острозької Біблії друкарем І. Федоровичем у 1581 році.

Четвертий етап ознаменувався «розподілом Церкви на Православну і з'єднану з Римом (Уніятську). 1595–1685 рр.»¹⁰⁹. Цей період характеризувався гострою боротьбою між противниками і прихильниками такого поділу. На арену висуваються талановиті богослови та ієрархи: з боку православних справжній реформатор Церкви митрополит П. Могила, серед уніатів – митрополит Й. Велямин

В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. 10. – С. 3661. 109. Жуковський А. Церква на Україні. Хронологічна таблиця / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / [ред. В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. 10. – С. 3663.

Рутський. Множиться територіальна організація релігійної сфери – у 1615 р. засновується Київське Богоявленське Братство і при ньому школа, що стає згодом колегією та Києво-Могилянською Академією (1701 р.).

На п'ятому етапі історико-географічного розвитку церкви в Україні, названому А. Жуковським – «Церква з 1686 до кінця XVIII ст.» відбулось поступове підпорядкування Української Православної Церкви Російській Церкві. Серед геопросторових форм функціонування релігії цього часу А. Жуковський відзначає: єпархії, що перейшли на унію, – Перемиську (1662), Львівську (1700), Луцьку (1702, 1712), Львівського Успенського Братства (1708), Почаївського монастиря (1712); Чернігівську єпархію, безпосередньо підпорядковану Московській патріархії; 195 василіанських монастирів Литовської і Руської конгрегації, об'єднаних в один «Руський Чин св. Василя В.»; собор святого Юра у Львові (будівництво в 1744 – 1764 рр.); осідок Мукачівської єпархії в Ужгороді; Чернівецьку православну єпархію; Греко-католицьку духовну генеральну семінарію у Львові (з 1783 р.); церковно-релігійний фонд Буковини¹¹⁰.

Надзвичайно важким в історико-географічному розвитку церкви був шостий етап – «Церква від кінця XVIII ст. до 1917». Його основні ознаки, за твердженням А. Жуковського: по-перше, подальша русифікація та насильницька ліквідація уніатської церкви на українських землях у Російській Імперії; по-друге, набуття ознак української національної Церкви у процесі розвою Греко-Католицької церкви на українських землях Австро-Угорщини.

Так, зокрема, на підтвердження своїх висновків А. Жуковський приводить такі факти. Київські митрополити і

110. Жуковський А. Церква на Україні. Хронологічна таблиця / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / [ред. В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. 10. – С. 3661.

більшість єпископів 7 єпархій на українських землях царської Росії були здебільшого росіянами. У 1839 р. в Російській Імперії була ліквідована унія. А в Австро-Угорщині територіальну структуру релігійної сфери на українських землях поповнили:

1) новостворена (з 1873 р.) Буковинська митрополія на чолі з митрополитом Євгенієм Гакманом; 2) заснований у 1875 р. богословський факультет Чернівецького університету; 3) Станиславівська єпархія Греко-Католицької церкви; 4) Львівський Синод галицької провінції (з 1891 р.); 5) Холмська православна єпархія (з 1907 р.)¹¹¹.

Буремним в історико-географічному розвитку української церкви став сьомий етап, названий А. Жуковським як «Церква в 1917–39 рр.».

Відновлення української державності і, як наслідок, – українізація православного руху; декрет УНР про автокефалію Української Церкви; організація Української Автокефальної Православної Церкви у 1921 р.; а з кінця 1920-х років – знищення советською владою всіх цих здобутків є найбільш знаковими подіями вказаного періоду.

Територіальна організація релігійної сфери в Україні на цьому етапі нараховувала близько 1200 парафій. Православна Церква в Польщі, що охоплювала західноукраїнські землі, отримала у 1924 р. автокефалію з Царгороду на чолі з митрополитом Діонісієм Валединським. У той же час такі центри православ'я, як Києво-Печерська Лавра була перетворена на державний заповідник, а Михайлівський Золотоверхий монастир був знищений советською владою. Софійський собор оголошений музеєм-заповідником.

З 1939 року, на думку Аркадія Жуковського, розпочався восьмий етап історико-географічного розвитку Церкви

111 Жуковський А. Церква на Україні. Хронологічна таблиця / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / [ред. В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. 10. – С. 3665.

в Україні – «Церква під час і після другої світової війни. 1939–1983»¹¹².

Під час німецької окупації України були відновлені УАПЦ та УГКЦ. З приходом совєтської влади вони були ліквідовані. «Огнища українського церковно-релігійного життя створилися в діаспорі та в Римі» – пише Аркадій Жуковський¹¹³.

Серед закордонних географічних центрів і осередків українського релігійного життя вчений називає такі найважливіші:

- Гіршберг (Німеччина) та Кулемборг (Нідерланди) з Греко-Католицькою Духовною Семінарією;

- Вінніпег (Канада) з Православною Колегією св. Андрія;

- Ашаффенбург (Зах. Німеччина) з осередком УАПЦ;

- Чікаго (США) з осередком УАПЦ (Соборноправної, архієп. Григорій Огічук);

- Чотири екзархати для канадських українських католиків у Вінниці, Едмонтоні, Торонто та Саскатуні;

- Люрська (Франція), а з 1956 року – Римська Українська Папська Мала Семінарія;

- Філядельфійський та Стемфордський екзархати у США;

- Вінніпезька (Канада) та Філядельфійська (США) Укр. Кат. Митрополії (1956–58 рр.);

- Екзархати для українців-католиків у Великобританії (1957), Австралії (1958), Німеччині (1959), Франції (1960), Бразилії (1962), Аргентині (1968);

- Український Католицький Університет св. Климентія в Римі (з 25.11. 1963 р.);

- Пітсбурзька митрополія для закарпатців у США (з 1969 р.);

112. Там само. – С. 3666.

113. Там само. – С. 3667.

- Релігійно-культурний центр у Бавнд Бруку (організатор архієпископ Мстислав Скрипник – з 1971 р.);
- Духовна семінарія св. Софії у Бавнд Бруку (з 1972 р.)¹¹⁴.

Безперечно, духовна, релігійна сфери у своєму невинному розвитку завжди опиралися на постаті визначних ієрархів Церкви. Подвижницькій праці багатьох із них Аркадій Жуковський присвятив чимало своїх наукових досліджень. Ідеться, перш за все, про митрополитів Петра Могили, Андрея Шептицького.

«Петро Могила й питання єдності церков»

Таку назву має дисертація Аркадія Жуковського, за яку у січні 1969 р. він здобув науковий ступінь доктора від Філософічного факультету Українського вільного університету. Аркадію Жуковському – уродженцю Буковини, сину православного священика, постать Петра Могили – в юності молдовського воєводи́ча, молодого магната, що у 30 років узяв на себе тягар керівництва найбільшою твердиною Православної Церкви, була дуже близькою. Звідси – його невтомні пошуки, глибоке проникнення в тему і, як результат, – дисертація і наступна його одноіменна монографія, що має, за словами Наталії Полонської-Василенко, «виняткове значення»¹¹⁵.

Монографія А. Жуковського складається зі вступу, трьох розділів та висновків. У першому розділі – «Велика й суперечлива постать Петра Могили (Спроба оцінки

114 Жуковський А. Церква на Україні. Хронологічна таблиця / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / [ред. В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. 10. – С. 3667-3668.

115. Полонська-Василенко Наталія. Передмова / Наталія Полонська-Василенко / Жуковський Аркадій. Петро Могила й питання єдності церков. – Париж, 1969. – С.9.

Могилознавства)» з'ясовується історіографія праць, присвячених Петру Могилі різними мовами. Аркадій Жуковський об'єктивно і неупереджено розкриває весь спектр дуже протилежних оцінок дослідників, що характеризують діяльність митрополита.

Біографія Петра Могили, що розкривається у другому розділі, висвітлюється на базі опрацювання численної літератури, зокрема румунських джерел. Аркадій Жуковський приходить до висновку, що не західноєвропейська освіта, а саме Львівське, а потім Київське братство стали основою формування широкого наукового та релігійного світогляду молодого воєводи. Йов Борецький, Ісає Трофимович-Козловський, Сильвестр Косов та інші видатні діячі його часу дали можливість Петру Могилі, як указує Наталія Полонська-Василенко, підняти «Києво-Печерську Лавру, а разом і православну Церкву на таку височінь, про яку вже забули люди»¹¹⁶.

З погляду географії релігії в Україні велич Петра Могили характеризується його діяльністю в галузі культури – реставрація церков, повернення церков, що їх забрали уніати, територіальна організація Церкви, братств.

Так, зокрема, домігшись прийняття «Пунктів заспокоєння релігії грецької», П. Могила силою відібрав від уніатів Києво-Софійський Собор, церкви Св. Миколая Десятинного, Св. Симеона і Св. Василя в Києві, монастир св. Спаса в Перемишлі, церкви в Луцьку та на Холмщині. Це дозволило зміцнити територіальну організацію православної церкви, створило внутрішню спаяність самими православними, головне – здобути для Могили прихильне наставлення козацтва, відзначав А. Жуковський¹¹⁷.

116. Там само. – С. 8.

117. Полонська-Василенко Наталія. Передмова / Наталія Полонська-Василенко / Жуковський Аркадій. Петро Могила й питання єдності церков. – Париж, 1969. – С. 100.

Не менше уваги приділяв Петро Могила і відновленню та відбудові храмів. Ідеться про:

1) Києво-Софійський Собор, митрополичу катедру, споруджену Ярославом Мудрим, яку Могила вважав «єдиною народу нашого православного оздобою, головою і маткою всіх церков»¹¹⁸;

2) Десятинну Церкву, збудовану Володимиром Великим;

3) Василівську, або Трьохсвятительську Церкву;

4) Церкву Спаса на Берестові;

5) Михайлівську Церкву у Києво-Видубицькому монастирі.

Петро Могила все своє життя підтримував та розвивав братства, цінив їх заслуги для збереження православної віри в часи найтяжчих переслідувань. Спрямовував діяльність Львівського братства, а з Київським, Віленським і Луцькими братствами перебував у найприязніших відносинах.

Не менша заслуга митрополита в розвитку культури – розбудові шкільництва, друкарства, книговидання та літературної діяльності.

Відчуваючи завершення свого життя, 22 грудня 1646 р. (ст. ст.) Петро Могила склав духовний заповіт, у якому зазначав: «Оскільки нічого над смерть певнішого людини нема, а година в Божих таємницях самого Бога перебуває... будучи хворобою навіщений від Господа Бога й не бажаючи заставити в якомусь непорядку дім мій, від Господа Бога мені в зверхність доручений, всі мої наміри віддавши на всемогутню волю Божу, учиняю короткий волі моєї, коли так Господь Бог визначив, такий останній Заповіт»¹¹⁹.

118. Там само. – С. 101-102.

119. Полонська-Василенко Наталія. Передмова / Наталія Полонська-Василенко / Жуковський Аркадій. Петро Могила й питання єдності церков.

У цьому Заповіті, що є «величною програмою закінченої роботи й мистецьким планом закріплення проробленого на наступні необмежені часи» (Сильвестр Гаєвський), виділяються два аспекти: духовний, який відзеркалює кредо віровизнання П. Могили і подає побажання для розвитку найважливіших ділянок на майбутнє, і матеріальний (останнє бажання Митрополита щодо розподілу свого маєтку на добротинні цілі).

У третьому розділі своєї монографії – «Ідея церковної єдності в творчості Петра Могили», Аркадій Жуковський так формулює його основну тезу: «Незважаючи на свою відданість православній справі, він (Петро Могила) не був засліплений конфесійним фанатизмом, його всестороння освіта та широкий світогляд ідей дозволили йому цінити все, що було добре в інших ісповіданнях»... «Він розумів, що поодинокі віроісповідання і вірність їм не сміють затьмарювати саму основну засаду християнства – любов до ближнього, не повинні стояти на перешкоді до зближення вірних Христової Церкви різних віроісповідань»¹²⁰. Петро Могила глибоко усвідомлював, що реалізація його державницької концепції єдності українського народу неможлива без зближення, а в майбутньому і з'єднання християнських церков України. Він бачив, як внутрішню духовну ворожнечу і міжусобну боротьбу в українському суспільстві намагалася підсилити і використати чужинецькі політичні сили. Ішлося про Польщу, Московщину, Туреччину, які залучали Константинополь і Ватикан до досягнення власних політичних цілей – утримання у своїй рабській залежності українського народу, загострюючи суперечності між православними і уніатами. «Тому потреба порозуміння і внутрішньої релігійної єдності, – вказує А. Жуковський у більш пізній праці, – була імперативною

– Париж, 1969. – С.116-117.

120. Там само. – С. 121.

саме для українців. Цю потребу відчували провідні духовні одиниці українського народу»¹²¹.

Ідея єдності, замирення та зближення церков ґрунтувалася на самій Христовій науці, на Євангельських писаннях, де промовляється – «щоб було одно стадо і один пастир». Розглядаючи пропозиції латино-уніатів про з'єднання, митрополит Петро Могила стверджує: «Ми самі цього бажаємо. Свята Східня Церква щодня просить Господа, щоб Він шляхами, Йому відомими, довів розділені церкви до того єднання, яке існувало між ними майже впродовж тисячоліття»¹²².

Потрібно було перейти до практичних кроків.

Оцінюючи внесок Петра Могили в замирення і зближення Християнських церков в Україні з культурно- і політико-географічних позицій, А. Жуковський акцентує увагу на таких моментах:

По-перше, потрібно вести мову саме про єднання, унію, а не про злиття церков. Православні і католики є «рівнорядні», рівні з рідними, ніяких почуттів меншовартості.

По-друге, розбіжності між католиками і православними не є істотними, а скоріше за все формальними, які можуть і повинні бути погодженими богословами. Визнання примату папи – суть примирення християнських церков. Якщо цю позицію визнати, всі інші вдасться розв'язати без особливих труднощів. Західна церква, визнаючи в Петрі голову апостолів, утверджує ідею єдності верховного пастиря і пастви. З цим погоджуються і православні, які разом з тим – за соборність (роздільність) патріархів.

По-третє. Здійснення порозуміння між церквами по-

121. Жуковський А. Спроба єдності церков у XVII ст. (Православна перспектива) / А. Жуковський / Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України (Доповіді й матеріали з чужомовними резюме). – Мюнхен: УВУ, 1988 / 1989. – С. 219.

122. Там само. – С. 218.

винно базуватися на підтримці найактивніших верств українського народу, на загальноприйнятому в Україні соборному способі розв'язання проблем¹²³.

Четверте. Митрополит Петро Могила, поступаючись у загальноінтернаціональних християнських догмах, з за-взяттям обороняв православний український обряд, який має в церкві національний характер.

Отже, релігійна концепція П. Могили базувалась на автокефальності української церкви, її безпосередньому зв'язку з Константинополем і посередньому зв'язку з Римом.

Проте, як справедливо зауважує А. Жуковський, така «концепція була на той час досить революційною і натрапляла на опір як українського суспільства, так і зовнішніх чинників. Не маючи змоги її проводити в цілості, Могила намагався хоч частково злагіднити ставлення православної церкви до католицької... Впродовж довгого періоду часу ця ідея зближення церков залишалася забутою, а розпочате діло Петра Могили зазнавало найрізномірніших пояснень і осудів»¹²⁴.

З тих пір минуло майже 370 років, а ідея єдності українських церков, як ніколи раніше, стала чи не найактуальнішою проблемою сьогодення, справою утвердження, розвитку і майбуття Української соборної держави.

Митрополит Андрей Шептицький

Одним із найяскравіших поборників єдності українських церков, що присвятив її реалізації все своє свідоме життя, був визначний церковний, культурний і громад-

123. Жуковський А. Спроба єдності церков у XVII ст. (Православна перспектива) / А. Жуковський / Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України (Доповіді й матеріали з чужомовними резюме). – Мюнхен: УВУ, 1988 / 1989. – С. 220.

124. Там само. – С. 208-235.

ський діяч митрополит Андрей Шептицький. У своєму листі до української інтелігенції у 1909 р. він писав: «Ціль моєї праці – зібрати всіх нас під стягом Христа. Наука Христова, якою я перейнятий сто раз більше з власного переконання, ніж з уряду, – це мій прапор і дороговказ. Хай умру сьогодні і в вічності не знайду щастя, щоб тільки ви, мої браття, були щасливі»¹²⁵.

Унійна проблема на українському, або загальнослов'янському відтинку для Андрея Шептицького, як стверджував Аркадій Жуковський, зводилась до відношення, співпраці, до пізнішої єдності між греко-католицькою і православною Церквами (див. рис. П.3)¹²⁶. Праця «для з'єдинення Церков», на глибоке переконання Митрополита Андрея, є нашим моральним обов'язком любові до Бога, християнської любові до ближнього, найважливішим конституційним елементом християнського патріотизму.

Аналізуючи роль митрополита Андрея Шептицького у приверненні слов'янського Сходу до лона Вселенської Церкви, Аркадій Жуковський значну увагу приділяє вивченню конкретних кроків визначного ієрарха Церкви щодо «з'єдинення Церков». Ідеться тут також про здійснення Андреем Шептицьким своїх унійних планів через розбудову територіальної організації церковного життя.

Так, ставши архієпископом Львівським, після революції 1905 р. в Росії він зміг з гідністю виконувати і поновлення єпископа Кам'янець-Подільського (єпархія, яка з 1807 р. належала до Галицького митрополита, хоча її територія була в межах Російської імперії). У цей час у Росії встановлено свободу совісті.

125. Жуковський Аркадій. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я / Аркадій Жуковський // Науковий збірник Українського вільного університету: Серія : Наукові збірники. – Мюнхен: УВУ, 1992. – Т.15. – С. 37.

126. Там само. – С. 37-48.

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ І ПРАВОСЛАВ'Я

„Ціль моєї праці — зібрати всіх вас під стягом Христа. Наука Христова, якою я перейнятий сто раз більше з власного переконання, ніж з уряду, — це мій прапор і дороговказ. Хай умру сьогодні і в вічності не знайду щастя, щоб тільки ви, мої браття, були щасливі.“

(Лист митр. Андрея Шептицького до української інтелігенції з 1909 р.)

У многогранній діяльності визначного церковного, культурного і громадського діяча митрополита Андрея Шептицького центральне місце займала проблема єдності Церков, і зв'язана з нею екуменічна акція, яка проявлялася на протязі усього його свідомого життя. На українському, або загальнослов'янському відтинку для Митрополита унійна проблема зводилась до відношення, співпраці, еventуально до пізнішої єдності між греко-католицькою і православною Церквами, що саме й є змістом нашої теми.

Справа об'єднання православних віруючих — українців, росіян і білорусів — з Апостольською Столицею була головною спонукою навернення Романа Шептицького з римо-католицизму до Унії, він не переставав працювати для реалізації цієї цілі до кінця свого трудовитого життя. „Всі ми мусимо, — писав він у своєму посланні в 1940 р., — вважати працю для з'єднання Церков за наш моральний обов'язок любови до Бога, що проявляється в християнській любові до ближнього, але також за один з найважливіших конституційних елементів нашого християнського патріотизму.“¹ Під час совєтської окупації Галичини Митрополит Андрей звертався до Папи, щоб він його вибрав і призначив на смерть „за віру і єдність Церкви“. Очевидно, що Папа не дав свого благословення на мученицьку смерть визначного ієрарха Церкви.

Ідея привернення слов'янського Сходу в лоно Вселенської Церкви зродилася у майбутнього Митрополита Андрея ще в молодечому віці, вона конкретизувалася у зустрічі з життям. У 1887 р. Шептицький відвідав Київ, побачив його святині, там він познайомився з українською громадою, був гостем професора Володимира Антоновича, який, як і він, порвав був з польщиною й пристав до українського народу. Напевне, ця зустріч залишила глибокі сліди в душі молодого Шептиць-

Рис. П.4. Фрагмент праці А. Жуковського «Митрополит А. Жуковський і православ'я» / Жуковський А. // Науковий збірник Українського вільного університету: Серія: Наукові збірники. — Мюнхен: УВУ, 1992. — Т. 15. — С. 37-48.

У 1907 р. та в 1912 р. Андрей Шептицький відвідує Київ, Вільно, Мінськ, Москву, Петербург, де плекає ідею з'єднання Церков слов'янських народів, католицького і православного віровизнань.

У 1914–1917 р.р. під час свого арешту і заслання в царську Росію, митрополит Андрей Шептицький номінував о. Леоніда Фьодорова на свого екзарха на всю Росію, а для Білорусі й України призначив двох нових екзархів: для Наддніпрянщини – о. Володимира Громницького, генеральним вікарієм – о. Михайла Цегельського¹²⁷.

У період між двома світовими війнами Митрополит Андрей 2 серпня 1938 р. виступив у своєму пастирському листі з гострим засудженням брутальної акції польського уряду, коли на Холмщині і Підляшші з 389 православних церков поляки 149 церков перетворили на римо-католицькі костели, а 189 православних церков спалили чи зруйнували¹²⁸.

Важливою подією у розбудові територіальної структури та зближення католицької і православної Церков стало творення Андреем Шептицьким 9 жовтня 1939 р. чотирьох екзархатів, що охоплювали територію усього Советського Союзу: екзархат Волині і Холмщини (єпископ Микола Чернецький); екзархат Білорусі (о. Антоній Неманцевіч); екзархат Великої Росії і Сибіру (о. ігумен Климентій Шептицький); екзархат Великої України (Наддніпрянщини) (архиєпископ Йосип Сліпий)¹²⁹. Це стало наслідком повновастей, наданих Андрею Шептицькому Папою Пієм X та його наслідниками Бенедиктом XV і Пієм XI. Проте діяльність названих екзархатів за обста-

127 Жуковський Аркадій. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я / Аркадій Жуковський // Науковий збірник Українського вільного університету: Серія: Наукові Збірники. – Мюнхен: УВУ, 1992. – Т.15. – С. 39.

128 Там само. – С. 40.

129. Там само. – С. 41.

вин другої світової війни не могла розвинутись. Ці задуми були понад сили і спроможності кадрів, що мав у своєму розпорядженні Митрополит Андрей.

Якою ж бачилась реалізація унійної справи в Україні очима Андрея Шептицького в останні роки його подвижницького життя? В уяві Митрополита Андрея у Києві постає український патріархат, що визнає примат Папи, але патріархат є цілком самостійним, він уособлює своєрідну українську автокефалію, зберігає чинні звичаї і обряди Православної Церкви. Тобто Андрей Шептицький повністю підтримував проект єдності Церков, запропонований триста років тому великим українським митрополитом Петром Могилою. Сама ж злука греко-католиків з українськими православними, на думку Андрея Шептицького, мала б наступити значно пізніше, коли здійсниться бажання до єдності з обох сторін через помирнення між віроісповіданнями, взаємні наближення і самопізнання.

Важка праця Великого Митрополита Андрея Шептицького, підсумовує Аркадій Жуковський, не пішла марно, а «може послужити дороговказом і для застанови над розв'язанням не менш складних відносин між двома традиційними українськими віроісповіданнями в сучасній Україні»¹³⁰.

Українська Православна Церква і Вселенська Константинопольська Патріархія

Надзвичайно актуальні нині і такі важливі для вже найближчого майбутнього України проблеми територіальної організації церковного життя, підняті А. Жуковським

130. Жуковський Аркадій. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я / Аркадій Жуковський // Науковий збірник Українського вільного університету: Серія: Наукові збірники. – Мюнхен: УВУ, 1992. – Т.15. – С. 48.

у його праці «Українська Православна Церква і Вселенська Константинопольська Патріархія»¹³¹.

Українська Православна Церква, на думку вченого, охоплює різні Православні Церкви, що включають українських вірних, духовенство та частково ієрархів православного віровизнання на українських землях чи в розсіянні.

Провідна теза А. Жуковського – Київська Митрополія як основа Української Православної Церкви – впродовж майже 700 років (з 988 до 1686 року) знаходилася в прямій юрисдикції Вселенських Константинопольських Патріархів. Вона мала широку автономію, а з 1453 р. (після зайняття турками Константинополя) залежність УПЦ від Вселенського Патріарха була лише номінальною. Проте константинопольські патріархи надавали велику підтримку УПЦ особливо після Берестейської Унії та в часи Петра Могили, який користуючись з широких прав автономії підняв УПЦ «до передової й унапрямоючої Церкви у православному світі»¹³².

У той же час «примусове підпорядкування Української Православної Церкви Московській Патріархії 1686 р., – на глибоке переконання А. Жуковського, – спричинило занепад українського церковного життя й ослаблення побожності народу, а сама Церква стала знаряддям Російської імперії»¹³³.

Учений, аналізуючи питання ставлення Української Православної Церкви до Константинопольської Патріархії у XX столітті, відзначає, що хоча ці контакти і були кількакратні, однак вони характеризувалися як «про-

131 Жуковський А. Українська Православна Церква і Вселенська Константинопольська Патріархія / А. Жуковський // Рідна нива: Календар. – 1990. – С. 122-136.

132 Жуковський А. Українська Православна Церква і Вселенська Константинопольська Патріархія / А. Жуковський // Рідна нива: Календар. – 1990. – С. 124.

133. Там само. – С. 124.

спектні спроби», а не «властиві зв'язки, як це мало місце на протязі 700-річної традиції, почавши від самої християнізації»¹³⁴. І все ж А. Жуковський у XX столітті обґрунтовує виділення таких шести періодів-формацій у взаємодії УПЦ з Вселенською Патріархією: 1) Період української державности 1917–1921 рр., 2) УАПЦ під советською контролею, 1921–1930 рр., 3) Період Автокефальної Православної Церкви в Польщі, 1924–1939., 4) УАПЦ під час другої світової війни в Райхскомісаріяті України, 1941–1944., 5) Період після 1944 р. в Україні, де діє Російська Православна Церква зі своїм Екзархатом і 6) Православні Церкви в діаспорі у формі УАПЦ, УПЦ-США, УГПЦ – Канади і деякі інші, менш репрезентативні деномінації¹³⁵.

Які ж територіальні форми мали ці контакти? У добу української державності, 1917–1921 рр. в церковні справи змушена була втручатися українська державна влада, щоб не допустити до опанування УПЦ російською редакцією. Головний наголос робився на згуртуванні церковних православних братств, на самих мирян-оборонців православної віри на місцях.

Уряд УНР, зокрема його міністерство віросповідання на чолі з проф. Іваном Огієнком, у 1921 р. вислало до Константинопольської Патріархії «Прохання до Патріярха Царгородського благословити Автокефальну Українську Церкву»¹³⁶. У тексті самого «Прохання» зазначалося: «В часи найбільшої скрути і небезпеки для нашої Святої Церкви Української – в кінці XVI та початку XVII віків, коли наші владики... порвали єднання з світлим Царгородським Патріяршим Престолом і пішли до Риму, а обо-

134. Там само. – С. 124.

135. Там само. – С. 125.

136. Жуковський А. Українська Православна Церква і Вселенська Константинопольська Патріархія / А. Жуковський // Рідна нива: Календар. – 1990. – С. 127.

ронцями православної віри залишилися самі миряни, згуртовані в церковні православні братства, – тоді богомудрі патріархи – Ієремія II, Кирило Лукаріс та інші рішуче стали на боці цих братств і допомагали їм одстоювати від ворогів святу віру Християнську»¹³⁷. Автори послання просять Царгородського Патріярха благословити Автокефальну Українську Православну Церкву.

На другому етапі (періоді – 1921–1930 рр.), як пише А. Жуковський, – «церковне життя (в Україні) зазнало своєрідну еволюцію і навіть розвитку»¹³⁸. У який спосіб розв’язувалися проблеми розбудови територіальної структури УПЦ? 5 травня 1920 р. Всеукраїнська Православна Церковна Рада проголосила автокефалію Української Православної Церкви. Після цього у жовтні 1921 р. на Покровському Соборі у Києві було прийнято рішення розвинути українську церковну територіальну ієрархію «шляхом хіротонії єпископів пресвітерами «покладанням рук», без участі єпископів». Такий акт хіротонії єпископату, стверджує А. Жуковський, за сучасними правами, не є канонічними, проте він був вимушений відмовою російських архиєреїв висвятити українських єпископів¹³⁹.

Третій період – період Автокефальної Православної Церкви в Польщі, 1924–1939 роки – цінний тим, що було вказано шлях, ідучи яким можна досягнути автокефалії і для УПЦ. Так, Вселенська Патріярхія своїм законом «Томосом» від 13 листопада 1924 р., затверджуючи на автокефальний і незалежний устрій Православної Церкви в Польщі, визнала, що прилучення Київської Митрополії до Московської Патріярхії в 1686 р. відбулося всупереч діючим канонічним правилам та що Московська Церква

137. Там само. – С. 127.

138. Там само. – С. 128.

139. Жуковський А. Українська Православна Церква і Вселенська Константинопольська Патріярхія / А. Жуковський // Рідна Нива: Календар. – 1990. – С. 128.

не дотримала всього того, що «було встановлено відносно повної церковної автономії Київського митрополита, який носив титул Екзарха Вселенського Престолу»¹⁴⁰. Висновок А. Жуковського: канонічні мотиви Вселенської Патріархії відносно частини колишньої Київської Митрополії можна застосувати і до цілої колишньої Київської Митрополії, значить Української Православної Церкви, що є Церквою – Дочкою Церкви – Матері – Вселенської Патріархії¹⁴¹.

Важливість цього періоду ще й у тому, що за посередництвом Православної Автокефальної Церкви в Польщі були підготовлені національносвідомі українські церковні кадри, що стали з 1941 р. на службу УПЦ на Наддніпрянщині.

Так, уже у четвертому періоді під час другої світової війни, 1941–1944 рр. митрополит Діонисій Валединський призначив архієпископа Луцького Полікарпа Сікорського «Тимчасовим адміністратором Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України». Також з благословення митрополита Діонисія архієпископами Полікарпом і Олександром (Іноземцев) у Пінську та архієреями у Києві та Луцьку згідно з канонами Православної Церкви впродовж 1942 р. було висвячено 13 єпископів для УПЦ, що сприяли відродженню церковного життя по всій Україні. Творці відродженої УПЦ стверджували: «Українська Автокефальна Православна Церква має єднання зі всіма Православними Церквами через його Блаженство, Блаженнішого митрополита Діонисія, що до Українського Помісного Собору являється Місцєблюстителем Київського Митрополичого Престолу»¹⁴².

У п'ятому періоді – після 1944 р. – сучасна офіційна

140. Там само. – С. 130.

141. Там само. – С. 131.

142. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – Нью-Йорк – Бавнд Брук, 1966. – Т. IV, 2. – С. 242.

Православна Церква в Україні не мала жодних безпосередніх зв'язків з Вселенською Патріархією. Усі контакти здійснюються лише через московську патріархію.

Проте ієрархи Української Автокефальної Православної Церкви, що були змушені покинути Україну і працювати в еміграції, встановлювали молитовне єднання з Вселенською Патріархією.

Як вважає А. Жуковський, нині сформувалися у діаспорі три основні територіальні структури українських православних Церков: 1) УАПЦ як символ національної української православної Церкви з центром у Європі; 2) Українська Православна Церква в США; 3) Українська Греко-Православна Церква в Канаді. «Вагомим аргументом, – наголошує вчений, – для визнання української автокефалії було б фактичне, а не тільки молитовне об'єднання трьох основних українських Церков»¹⁴³.

Завершуючи свій ґрунтовний аналіз сучасного стану і перспектив розвитку українського православ'я, А. Жуковський підсумовує: «У великій грі, яка тепер відбувається між Вселенською і Московською Патріархією, Українська Церква може розіграти важливу роллю... Відповідальні мужі за долю УПЦ повинні змагати за визнання її автокефальності іншими Православними Церквами, а насамперед домагатися визнання з боку Вселенської Константинопольської Патріархії, колишньої Церкви-Матері Київської Митрополії, значить Української Православної Церкви»¹⁴⁴.

5. ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

Знайомлячись з працями А. Жуковського історичного характеру, неодмінно простежуємо в них чітко виражений

143. Там само. – С. 134.

144. Там само. – С. 134, 136.

історико-географічний зміст.

Відомо, що одним із корифеїв світової географічної науки Альфредом Геттнером (1859–1941) стверджувалось, що час є географічним елементом при розгляді природної динаміки явищ, а тому час набуває особливого географічного інтересу, коли йдеться про генезу явищ, процесів. Саме на цій особливості взаємодії часу та простору наголошує у своєму вже класичному розумінні сутності історичної географії С. Л. Рудницький: до її складу вчений відносив, по-перше, історичне дослідження природи краю (а тому вичленовувалися історична геоморфологія, історична гідрологія, історична біогеографія тощо), а по-друге, наголос робився на історичній антропогеографії (історичній демогеографії, історичній етногеографії, історичній селитьбі, історичній картографії, історико-політичній географії та інших складових)¹⁴⁵. Безсумнівно, Аркадій Жуковський був глибоко обізнаний з історико-географічними напрацюваннями академіка Степана Рудницького, а тому і втілював його наукові ідеї у власних напрацюваннях. Однією з найцікавіших, але ще недостатньо досліджених історико-географічних розвідок Аркадія Жуковського є «збірна праця» «Буковина – її минуле і сучасне (під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського)». – Париж – Філядельфія – Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.¹⁴⁶

Сучасне розуміння сутності історичної географії, окрім власне природничої історичної географії та суспільної історичної географії, на думку І. Ковальчука, перед-

145. Рудницький С. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання / С. Рудницький / Новітня українська суспільна географія. Хрестоматія / Упор. та автор біографічних статей проф. О. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. – С. 106-117.

146. Буковина – її минуле і сучасне (під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського). – Париж – Філядельфія – Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.

бачає ще й інтегральну історичну географію, що охоплює історичну географію природно-господарських або природно-суспільних комплексів, об'єктів та систем¹⁴⁷.

Історико-географічний аналіз заселення та розвитку Буковини А. Жуковський здійснює через характеристику таких основних періодів:

1) Рання історія Буковини (дослов'янський період – від IX ст. перед Хр. – до IV ст. по Хр. і слов'янський – від IV ст. по Хр. до IX ст. по Хр.);

2) Княжа доба;

3) Молдавський період;

4) Австрійський період;

5) Українська влада на Буковині;

6) Румунський період;

7) Советський період в історії Буковини (1940–1941);

8) Український переворот на Буковині в 1941 році;

9) Другий румунський період 1941–1944 рр.;

10) Другий советський період від 1944 року.

Завершується аналіз «Підсумками й загальною характеристикою історії Буковини» (розділ VIII частини другої книги)¹⁴⁸.

Отже, якщо вписати запропоновану А. Жуковським регіональну періодизацію в сучасну систему історико-географічних досліджень України, то матимемо таку відповідність.

Дослов'янський період ранньої історії Буковини – від

147. Ковальчук І. Історико-географічний аналіз, синтез і прогноз: суть і значення для становлення географічного українознавства / І. Ковальчук // Матеріали V конгресу МАУ: соціально-гуманітарні науки. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 301-312.

148. Цитування подано за працею А. Жуковського, перевиданою в Україні у 1991 та 1993 роках:

Жуковський А. Історія Буковини: Част. перша до 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Редакц.-видав. відділ облполіграфвидаву, 1991. – 120 с.

Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – 224 с.

IX ст. перед Хр. до IV ст. по Хр. – охоплював, за А. Жуковським, залізну добу (1 тис. років до н.е.), період скіфів, сарматів, готів, гунів.

Слов'янська доба (від IV ст. н.е. до IX ст. н.е.) охоплювала період антів (кінець IV до початку VII ст.), полян, тиверців, уличів, хорватів та ін.

Княжа доба на Буковині охоплює Київську державу (VIII–IX ст. – 1100 рр.) та Галицько-Волинський період (з 1199 р. – до 1340 р.).

Молдавський період, за А. Жуковським, на південній Буковині остаточно розпочинається від 1359 р., а у північній частині – з кінця 15 ст. і триває до 30 серпня 1774 р.

З 31 серпня 1774 року до 6 листопада 1918 року – австрійський період розвитку Буковини. У листопаді 1918 року буковинці відчайдушно утверджували українську владу в краї. Подальші етапи історико-географічного розвитку Буковини чітко окреслені А. Жуковським у його вищеподаній періодизації.

Розкриємо детальніше історико-географічний світогляд А. Жуковського.

Аналізуючи на підставі праць «Одіссеї» Гомера, Геродота, «Географії» Птолемея та інших авторів землю та населення між Дунаєм і Дністром, учений обстоює думку про те, що першим народом Буковини, відомим з письмових джерел, були кіммерійці або таргіти («номадне гетське плем'я»)¹⁴⁹. Це були пастушо-хліборобські племена, «пишні кобилороді й молокоїди, що живуть бідно, і зачисляються до найправедніших людей» (Гомер, 13-та пісня «Іліяди»)¹⁵⁰.

У VIII-VII ст. перед Хр. кімерійці, нападаючи на Малу Азію «нагадували, як пише А. Жуковський, геополітичний

149. Жуковський А. Історія Буковини: Част. перша до 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Редакц.-видав. відділ облполіграфвидаву, 1991. – С. 10.

150. Там само. – С. 10.

нахил українського народу в його стремлінні на південь за пізніших антського, княжого і козацького періодів»¹⁵¹.

На зміну кімерійцям на територію Буковини у VII ст. до н.е. прийшли скіфи, які були витіснені сарматами у II ст. до н.е. Уже у II ст. н.е. сармати поступаються готам, що прибули до понизь Вісли і Одри і в середині III ст. витіснили римлян з Дакії – теперішньої Румунії. Германське плем'я готів займалося скотарством. Вони, прийнявши християнство, поширювали його і на буковинських просторах. Слов'яни запозичували у готів елементи військової організації та техніки, впроваджували у свою мову окремі слова з готської мови («князь», «меч», «шолом»).

Проте у 375 р. на зміну готам прийшла найжорстокіша, як стверджує А. Жуковський, орда монголів з Азії – гуни, що нищівною хвилею пронеслась через Буковину аж до р. Рейн і Альп¹⁵². Після смерті славнозвісного короля Аттіли в 453 р. його держава розпалася.

Посилаючись на М. Роллера та М. Кордубу, А. Жуковський підкреслює, що слов'янська доба на просторі від Карпат до Дону пов'язана з IV ст. з антами – першими в історії українськими племенами¹⁵³. Анти утворили першу слов'янську державу, до якої входила і Буковина, від кінця IV ст. до VII ст. А. Жуковський на підставі археологічних матеріальних доказів, літописних матеріалів, праць визначних українських, румунських та інших іноземних дослідників, переконливо доводить, що саме слов'яно-українське населення, а не дакорумуни, першим зайняло територію між Карпатами і Дністром. Так, зокрема, один з найвизначніших румунських істориків Н. Йорга стверджує, що «від часу упадку угорців українці, організова-

151. Там само. – С. 10.

152. Жуковський А. Історія Буковини: Част. перша до 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Редакц.-видав. відділ облполіграфвидаву, 1991. – С. 16.

153. Там само. – С. 17.

ні в багатьох малих групах у вигляді держави, вийшли зі своєї країни. Як і інші варвари, як їх брати словени, і як нащадки антів,десь близько VI ст. помандрували на при-вабливий південь. За часів Київського князя Святослава, який думав про дунайську державу, інші українські племена позакладали поволі і певно по дорозі до Царгороду села і сім'ї. Зі своїм приходом вони зайняли горішні долини Дністра, Прута й Серету»¹⁵⁴. І все ж таки, оцінюючи з політико-географічних позицій роль антів у формуванні першої слов'янської держави, А. Жуковський відзначає, що їм не вдалося у боротьбі з аварами утриматися на побережжі Чорного моря і вони були змушені відступати на північ¹⁵⁵.

З VII до IX ст. українське плем'я, що розселилося на території сучасної Буковини, Бессарабії, сусідньої Молдавії та частини Волощини, іменувалися тиверцями (від іранської назви Дністра – Тивер – «швидкий»). Тиверці на півночі контактували з білими хорватами та деревлянами, на сході – з уличами й полянами, на півдні – з предками румун і болгарів, за заході – з уграми (з кінця IX ст.).

Усі українські племена об'єднувались навколо спільної мови, спільних вірувань та спільної господарської діяльності.

Хліборобство і скотарство були переважаючим заняттям. Гончарство і ткацтво, обробка дерева, кісті та металу були не менш розвиненими. Усе це сприяло широкому розвитку торговельних зв'язків. Для Буковини особливо важливими були торговельні шляхи зі сходу на захід (з арабських країн до Західної Європи).

Поганські вірування, як правило, – в різні сили природи – також єднали тиверців з українськими племенами.

У племінній організації і інтеграції племен в одній

154. Там само. – С. 42.

155. Там само. – С. 18.

державі, як відзначає А. Жуковський, велике значення мали укріплені городи або городища, залишки яких зустрічаються на Буковині донині. Городи стали основою творення державної організації. В них розквітало громадське життя у формі рад-віч, перед вели «муччі люди», серед яких найголовнішим, безумовно, був князь¹⁵⁶.

Прилучившись до Києва, тиверці та Буковина активно включилися у процес творення української княжої держави.

Княжа доба тривала від половини IX ст. до половини XIV ст. А Жуковський стверджує, що землі над Дністром, Прутом, Серетом, Сучавою і Черемошем поділяли ту саму долю, що й увесь український народ уже за князя Олега Віщого (882–912)¹⁵⁷. Олег Віщий активно розвивав започаткований Аскольдом «великий шлях з Варяг у греки».

За часів князів Ігоря (912–945), Ольги (945–964) та Святослава Хороброго (964–972) геополітична роль та економічна могутність молодого Київської Держави дозволила їй тримати гегемонію на Сході Європи, опанувавши Дунаєм, поширивши кордони з-під гір Кавказу далеко на північ, звоювавши в'ятичів, фінські племена, болгар і хозар над Волгою.

Київська держава розквітла за Володимира Великого (980–1015) (найважливішою заслугою якого було хрещення України) та Ярослава I Мудрого (1019–1054); значний внесок у політико-географічну організацію тогочасного суспільства здійснений Володимиром II Мономахом (1113–1125).

А. Жуковський, підсумовуючи період понад 200-річної належності Буковини до Київської Держави, робить такі історико-географічні висновки:

156. Жуковський А. Історія Буковини: Част. перша до 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Редакц.-видав. відділ облполіграфвидаву, 1991. – С. 19.

157. Там само. – С. 20.

1) Українська держава київського періоду називалася «Русь», а її населення – русинами, або руськими, назва – широко представлена в топонімії Буковини. Це один з доказів автохтонності українців на Буковині;

2) Державна, військова, судова влада знаходилась у руках князя. Князь у вирішенні головних військових і господарських питань радився з боярською радою, а дещо пізніше відновлюється третій орган влади – віче;

3) Соціально-географічна структура населення була представлена боярством, міським населенням з різними ступенями, вільними селянами (смердами) та рабами, що були власністю князя;

4) Обширність території української держави; родовий принцип управління нею; ворогування і внутрішня боротьба князів; постійні напади кочових народів зі степу; втрата морських шляхів і, зрештою, переїзд київських митрополитів на північ з метою збереження Християнства від татарської навали – основні причини падіння української держави над Дніпром¹⁵⁸.

З падінням Києва українська державність на політико-географічній карті світу постає ще 100 років. У цей період Буковина входить до Галицько-Волинської Держави – князівства. А. Жуковський відзначає видатну роль у процесі історико-географічного розвитку української державної формації князів Ростиславовичів та Романовичів, зокрема Романа Мстиславовича (1199–1205), Данила (1238–1264), Лева I (1264–1301), Юрія I (1301–1315). Юрій II Болеслав (1323–1340), отруєний боярами, завершив період майже 500-літнього незалежного самостійного розвитку української держави.

Серед історико-географічних домінант галицького пе-

158. Жуковський А. Історія Буковини: Част. перша до 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Редакц.-видав. відділ облполіграфвидаву, 1991. – С. 24-25.

ріоду А. Жуковський акцентує увагу на таких:

1) розширення територіальних меж держави на захід – до околиць Бугу та Сяну, на північ – до Нарви, на південь – аж до гирл Дунаю і до Тиси;

2) вплив феодального Заходу і, як наслідок, розвиток у політичному житті боярської олігархії, що протистояла владі князя; зростання міст; побудова укріплень (замків);

3) активні торговельні зв'язки річковим шляхом Дністра і Пруту до «Руського моря»;

4) утвердження серед українського населення етнокультурної єдності (одна церква, одна мова, культура, національні звичаї та почування) та окремішності від поляків, мадяр, волохів¹⁵⁹.

Перехідним етапом від княжої доби до молдавського періоду на Буковині був період Шипинської землі (1340–1499 рр.) – автономної української формації – «першої форми адміністративної окремішності Буковини»¹⁶⁰. Шипинська земля (з центром в Шипинцях) включала територію Північної Буковини й Бесарабії, на півдні межувала з долиною річки Сучави – допливу р. Сірет.

Значну увагу А. Жуковський приділяє молдавському періоду у розвитку Буковини. Ним розкривається діяльність основоположника і першого воєводи Молдавії Богдана I (1359–1365), русько-литовського князя Ю. Коріятовича, воєвод Петра Мушата (1374–1391), Романа I (1391–1393; 1399–1400), Александра Доброго (1401–1432).

«Найславнішим молдавським воєводою» є Стефан Великий (1457–1504), що, як пише А. Жуковський, «закріпив діло своїх попередників, допровадив свою країну

159. Жуковський А. Історія Буковини: Част. перша до 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Редакц.-видав. відділ облполіграфвидаву, 1991. – С. 25-33.

160. Там само. – С. 31.

до культурного розвитку, розширив границі Молдавії, здобув для неї незалежність від Польщі і провадив успішно битви із своїми сусідами» та досяг найбільшої могутності Молдавії¹⁶¹.

Проте, вже за володарювання сина Стефана Великого-Богдана III Одноокого у 1514 р. Молдавія, а разом з нею і Буковина, потрапляють під зверхність Туреччини на цілих 260 років. Описуючи цей період, А. Жуковський наголошує на таких його історико-географічних особливостях: по-перше, на геополітичних суперечках між Молдавією і Польщею; по-друге, на потужному впливі української козащини на розвиток подій у Молдавії; по-третє, на боротьбі за Молдавію між Туреччиною, Росією і Австрією.

Надзвичайно важливими в «Історії Буковини» є узагальнення автора, висвітлення ним найхарактерніших рис, що віддзеркалюють основні тенденції суспільного розвитку краю за молдавських часів.

Так, зокрема, висвітлюючи політико-географічну організацію молдавської держави, А. Жуковський оцінює в ній роль воєводи (українська назва – «господаря землі Молдавії») та двірської старшини (верстви «великих бояр»), що була «дорадчим тілом» верховного керманіча.

Центральна державна управа спиралася на місцеву організацію – округу. Так, нинішня Буковина, територіально охоплювала Чернівецьку і Сучавську округи. Чернівецьку округу очолював староста, Сучавську – паркалаб (комендант фортеці). Округи ж розпадалися на околиці з намісниками. Найнижчий рівень територіальної організації політичного життя в тогочасній Молдавії був представлений двірниками, що управляли громадами за допомогою ватаманів. Міста мали свою самоуправу (міську раду) у складі обраних міщанами 6-12 паргарів (бюрге-

161. Жуковський А. Історія Буковини: Част. перша до 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Редакц.-видав. відділ облполіграфвидаву, 1991. – С. 60.

рів) та начальника – шолтуза (від німецького – шульц), що керували містом.

У соціальній структурі населення Буковини виділялися такі підгрупи: бояри, духівництво, міщани, селяни, невільники. Найчисленнішим станом було селянство. Вільних селян було мало. Найбільше число селян склали кріпаки, що були зобов'язані задурно відпрацювати панові, як правило, 12 днів на рік і віддати десятину частину збіжжя. Кріпаки також платили податки воєводі та брали участь у загальногромадських роботах¹⁶².

На Буковині за молдавського періоду, як стверджує А. Жуковський, повні три століття утримувалася українська культура, і лише в другій половині XVII ст. її почала замінювати румунська. Учений відзначає великий внесок у культурне життя й освіту краю Григорія Цамбака (XV ст.), Петра Могили (1556–1648), Лазара Барановича (1620–1692), Іоанікія Галятовського (помер 1688 р.), Паїсія Величковського (1722–1794).

Надзвичайно ґрунтовно з використанням документальних достовірних матеріалів, неупереджених праць чужинців А. Жуковський переконливо доводить тяглість українського населення на території між Карпатами і Дністром, яке брало спільно з молдавським православним народом активну участь у творенні молдавського воєводства.

Завершують IV розділ – «Молдавський період» – глибокі історико-географічні узагальнення А. Жуковського, найістотнішими серед яких, на нашу думку, є такі:

1) «Шипинська земля» і перша частина молдавської держави зі столицею в Сучаві – це «продовження української державності на землях, заселених у ті часи українцями»;

162. Жуковський А. Історія Буковини: Част. перша до 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Редакц.-видав. відділ облполіграфвидаву, 1991. – С. 80.

2) Молдавсько-українська держава як і подібна до неї литовсько-українська держава за своїм політико-географічним устроєм нагадували княжу організацію і мали зародки майбутньої козацької форми державності; в обох названих державах соціально-економічні відносини були урівноваженими, відчувалася певна співпраця усіх верств населення; тогочасна українська літературна мова була як у державних закладах, так і в церковних установах офіційною; між українським і молдавським духовенством на церковному полі існувало повне взаєморозуміння і взаємодія;

3) Із занепадом впливу українського автохтонного елементу у другій половині XVI ст. «Молдавія і Литва-Польща перетворюються в шляхетсько-деспотичні держави. Проте саме у цей час піднімається козаччина і розвивається Козацько-Гетьманська Держава на середніх українських землях, що стала об'єднуючою зорею загальноукраїнського національного відродження»¹⁶³.

Цільне місце в історико-географічній характеристиці Буковини А. Жуковським займає австрійський період. Йому присвячено 1/3 всієї книги автора.

У першому підрозділі детально розкриваються військово-географічні передумови окупації Буковини Австрією. Вони визначалися насамперед ослабленням на політичній арені Центральної та Південно-Східної Європи, Польщі та Оттоманської імперії і зростанням, натомість, потуги Росії та Австрії. «Облудна російська пропаганда – як по-сучасному звучать ці слова А. Жуковського – здобувала прихильників серед місцевого населення, і делегація молдавських бояр їздила в лютому 1770 р. до Петербурга, щоб присягнути на вірність цариці Катерині. Почав-

163. Жуковський А. Історія Буковини: Част. перша до 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Редакц.-видав. відділ облполіграфвидаву, 1991. – С. 95-97.

ши від 1769 р., російські війська перебували на Буковині, а їхня військова команда впродовж наступних п'яти років знаходилася в Чернівцях»¹⁶⁴. Перший поділ Польщі в 1772 р., внаслідок якого до Австрії відійшли колишні землі Галицько-Волинської держави (претензії Австрії до цих земель виходили з того, що габсбурзькі цісарі – вони ж – угорські королі – в минулому недовго володіли цим краєм), Кучук-Кайнарджійський мирний договір між Туреччиною і Росією 1774 р. і виведення останньою своїх військ з Молдавії та Волощини, дозволили між 31 серпнем і 3 вереснем 1774 р. австрійським частинам повністю зайняти Буковину. Політико-географічним підґрунтям такого рішучого кроку з боку Австрії була колишня належність Буковини до Покуття. «Цим актом, – пише А. Жуковський, – австрійський уряд визнав належність Буковини до Галицько-Волинської Держави за княжого і на початку молдавського періодів»¹⁶⁵.

З історико- та політико-географічного викладу А. Жуковського вкрай важливим є визначення кордонів новоприлучених територій. Південна і східна межа Буковини у складі Австрії аж до Чорнавки (нині – Чорнівка) була доволі легко погоджена, але проміжок між Чорнавкою і Дністром опрацьовувався впродовж майже року. І лише 2 серпня 1776 р. кордон встановлювався від Чорнавки до Онути над Дністром. При цьому Австрія додатково отримувала ще 9 сіл між Прутом і Рокитне (Раранче, Бояни, Новоселиця та ін.).

З офіційних звітів тимчасової військової адміністрації довідуємося, що в 1775 р. Буковина мала 253 міста і села, у яких проживало 75 000 мешканців, серед них: 69 %

164. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 3.

165. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 5.

становили українці, 26 % – румуни, 5 % – представники інших національностей¹⁶⁶. Освітній рівень населення був низький. Існували лише духовні школи (священічі та дяківські. Було 26 чоловічих монастирів, 3 – жіночі, 13 ски-тів, де служило 554 ченці і черниці).

Виданий цісарем Йосифом II для Буковини декрет від 8 лютого 1786 р. на 30 років звільняв край від усіх попередніх воєводських податків, упорядковував станові права великих землевласників і заохочував збільшення міського населення, перш за все Чернівців, Сучави та Серету.

Цього же року за цісарським декретом Буковина була прилучена до Галичини. Окружний староста, що очолював нову адміністративну одиницю, підлягав львівському губернатору. «Прилучення Буковини до Галичини, – стверджував А. Жуковський, – мало негативні наслідки, в першу чергу, на культурно-церковному полі. Щойно розпочаті заходи для покращення становища шкільництва і взагалі освіти на Буковині з днем узалежнення її від Галичини зазнали великого удару: було поставлено край не лише до тогочасним покращенням, але й знищено раніше здобуті осяги»¹⁶⁷.

Передача організації народних шкіл на Буковині під оруду католицькому духовенству спричинила до посиленої полонізації, германізації та румунізації українського населення. За цих умов українці, з одного боку, засновували приватні школи з українською мовою викладання, які утримували власним коштом, а з другого боку, вони добилися від центрального уряду дозволу навчати в народних школах Галичини і Буковини греко-католицької релігії українською мовою.

Багато уваги А. Жуковський приділяє політико-geo-

166. Там само. – С. 8.

167. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 8.

графічним аспектам революції 1848 р., «весні народів». Ним розкриваються важливі підсумки виборів до першої Державної Ради у Відні, що відбулися у червні 1848 р. Від Буковини було вибрано 8 послів від кожного повіту по одному та ще одного від Чернівців. Як бачимо, вченим аналізуються особливості електоральної географії краю. Відзначається, що серед обраних послів було 5 українців: Лук'ян Кобилиця – з Вижицького повіту, Іван Доминчук – із Сучавського, Юрій Тиміш – із Сторожинецького, Василь Моргоч – із Кіцманського, Василь Кирстюк – із Садагурського. Двоє послів – із Гурагуморського повіту (Мирон Чуперкович) та із Радовецького (Михайло Боднар) представляли румунське населення краю, а м. Чернівці вибрало Антона Краля від німецької общини. Як справедливо відзначав А. Жуковський, «Ці вибори становлять собою найкращий показник національного складу населення Буковини в 1848 р., а разом і показник організованості й національної свідомості українських народних мас. При цьому треба підкреслити, що українські селяни власними силами, без допомоги з боку інтелігенції, добилися цих успіхів і в той час єдині репрезентували національні бажання українського народу на Буковині»¹⁶⁸.

Однією з центральних проблем політичної географії, що послідовно простежується в праці А. Жуковського, є розкриття територіальних аспектів політичних відносин, що склалися між соціальними групами, суспільними рухами, державними і місцевими органами влади з приводу використання політичної влади. Особливо яскраво це висвітлено при аналізі політичної діяльності Лук'яна Кобилиці – «визначеного діяча буковинської землі» у 1843–46 та 1848–49 рр. Будучи провідником гуцулів у розв'язанні їх аграрних проблем, поліпшенні долі селянства, Л. Коби-

168. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 23.

лица особливо після його роботи у віденському парламенті намагався розв'язати питання гуцульської громадської автономії: щоб гуцули самі давали собі раду, щоб ніхто над ними не стояв, лише сам цісар¹⁶⁹.

Детально з політико-географічних позицій А. Жуковський аналізує також процес адміністративної автономізації Буковини. Він відзначає, що лідери української общини краю були проти відділення Буковини від Галичини у складі Австрії, бо розуміли, що румуни змагаються насамперед не стільки за адміністративну автономію Буковини, як за прилучення цієї землі до сфери румунських інтересів, щоб швидше денаціоналізувати українців.

Повне усамотійнення Буковини від Галичини сталося аж 29.05.1854 р., коли край був поділений на 15 повітів: околиці Чернівців, Кіцмань, Заставна, Садагура, Сторожинець, Вашківці, Вижниця, Путилів, Серет, Радівці, Сучава, Кимполунг, Солка, Гурагумора, Дорна. А вже 26 березня 1861 р. було проголошено Буковину автономним краєм – воєводством Австрії із власним соймом. Перше засідання буковинського Краєвого Сойму на чолі з красивим маршалом – українським єпископом Євгеном Гакманом відбулося 6 квітня 1861 р.¹⁷⁰

А. Жуковський неодноразово підкреслював видатне значення митрополита Є. Гакмана за часи його служіння на своїй посаді в православній церкві на Буковині (1834–1873). Його внесок у розвиток географії релігії краю – неоціненний. Буковинська дієцезія була переорганізована – створено 12 протоієрейств, священники отримали сталу платню. Православна церква збагатилася висококваліфікованими професорами-теологами: Костянтином Поповичем-старшим, Іваном Томнюком, Миколою Гакманом,

169. Там само. – С. 27.

170. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 33-34.

Василем Яновичем, Іваном Калинчуком, Іваном-Ілярієм Гакманом – випускниками університетів Відня та Львова, що піднесли на високий рівень справу освіти православного духовенства.

Загалом період 1848–1861 рр., на думку А. Жуковського, став історико-географічним етапом в українському національному відродженні Буковини та засвідчив відчуття спільноти буковинських українців з українцями з Соборної України¹⁷¹.

Дуже цікавим з історико-географічних позицій є п'ятий підрозділ Частини другої книги – «Буковина як окремий край Австрії (1861–1918)», якому присвячено 40 сторінок праці. Даремно, що А. Жуковський характеризує його як «бідний на суто історико-політичні події, якщо не враховувати часу світової війни»¹⁷².

У політико-географічному плані на організацію суспільного життя на Буковині у цей час мали істотний вплив такі події:

- Прусько-Австрійська війна 1866 р., на якій загинуло багато буковинців, і в якій Австрія програла, що посилювало москвофільські рухи;
- створення Австро-Угорської дуалістичної монархії у 1867 р., що значно послабило позиції Габсбургів;
- проголошення незалежності румунських воєводств (Волощини і Молдавії) у 1878 р. та їх об'єднання в одну державу – Румунію, що у 1881 р. стала королівством;
- перша світова війна (1914–1918 рр.).

Першим президентом Буковини став у 1861 р. Венцел фон Мартіна, потім намісником краю був барон Піно, далі – Алезано, потім знову Піно, граф Паце, що у шкільництві запровадив національних інспекторів у кожному повіті. А. Жуковський серед намісників Буковини згадує

171. Там само. – С. 40.

172. Там само. – С. 41.

ще і барона Кравса, графа Гоеса як «суворого і коректного адміністратора», барона Бургіньона, а також князя Гогенлоге Шілінг-Фірста (1902 р.) – «ліберала і визначну особистість», що «справедливо відносився до українців». Останнім австрійським намісником Буковини став граф Йосиф Ецдорф – «діловий, конкретний та енергійний», що у листопаді 1918 р. під тиском української революційної влади змушений був залишити свій пост.

Розкриваючи особливості історичної політичної географії Буковини, А. Жуковський звертає нашу увагу на діяльність основних політичних партій краю. Тут він відзначає вплив консервативної партії, яка охоплювала переважно румунських поміщиків, а дещо пізніше – і представників православної церкви.

Місцева інтелігенція, що перебувала у своїй більшості в полоні ідей німецьких централістів з Відня, гуртувалася навколо ліберальної партії, яка мало чим відрізнялася від консервативної.

І лише в 1884 р. політично організоване національно свідоме життя «перебрали так звані народовці»¹⁷³. Окрім усього іншого, цьому посприяли, на думку А. Жуковського, два зовнішні чинники. По-перше, значна активізація москвофільного руху на Буковині під проводом Г. Купчанка, що примусило Австрію дати більше свободи українцям-самостійникам у національному питанні. А, по-друге, зі з'явою на політичній карті Румунії і з переорієнтацією багатьох румунських діячів у бік Бухаресту, австрійські політики намагалися якось зрівноважити дію гравців у суспільному житті Буковини, давши «рівнорядні можливості» і для українців. Отже, з 1890 р. до 1903 р. число українських послів за результатами виборів зросло у буковинському соймі з 3 до 6.

173. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 45.

Не можна, розкриваючи історико-, політико-географічні особливості розвитку краю у кінці ХІХ на початку ХХ ст., не згадати визначної особистості, «улюбленця гуцулів», українсько-молдавського боярського походження Миколу Василька. «До нього з великою симпатією ставилися українські послы, а противники – боялися і шанували. Як реальний політик, він усю свою увагу звернув до джерела державної інституції, якою є влада, – писав А. Жуковський. – Різко і безпощадно критикуючи місцеву буковинську адміністрацію, він боронив, у першу чергу, українських селян та українську Православну Церкву»¹⁷⁴. Головним здобутком М. Василька і ініційованого ним «Вільнодумного Союзу» буковинського сойму стало переведення національного відродження всіх народів краю «із стану аматорсько-просвітянського в державницько-політичний». Це давалося дорогою ціною у невпинній боротьбі різних політичних партій навіть серед українських кіл (Націонал-демократична партія, Радикальна партія – голова д-р Теодот Галіп, Соціал-демократична партія – голова Осип Безпалко, Українська Народна Партія, заснована Ст. Смаль-Стоцьким після його розриву з М. Васильком).

Після виборів 1911 р. до австрійського рейхстагу п'ять українських послів від Буковини спільно з 24 послами від Галичини утворили «Союз українських послів», основними програмними засадами діяльності якого в парламенті були:

- охорона і розширення конституційних свобод;
- національна автономія для українського народу на українській території Галичини і Буковини та видання мовного закону в дусі ХІХ артикулу основних державних законів;

174. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 46.

- економічне піднесення всіх суспільних верств Галичини і Буковини, а спеціально селянства через справедливе вирішення аграрного питання...;

- справедливий розподіл податків на основі доходового податку і скорочення, а по змозі й знесення військової служби;

- задоволення культурних потреб українського народу, відкриття українського університету¹⁷⁵.

А. Жуковський здійснює глибокий всесторонній історико-географічний аналіз проблем, що охоплюються географією культури і освіти. Ідеться про «Національне відрядження Буковини (Культурно-національне життя українців на Буковині)». Ним, зокрема, висвітлюються:¹⁷⁶

1. Предтеча українського організованого життя.

2. Початки українського організованого життя на Буковині (1869–1884).

3. Перемога національного табору і широкий культурний розвиток на Буковині (1884–1914).

4. Церковно-релігійне життя.

5. Українське шкільництво.

У межах 57-річного етапу, коли Буковина була окремим коронним краєм (воєводством) габсбурзької монархії, А. Жуковський для «систематизації культурного життя українців на Буковині» виділяє три періоди:

Перший – 1861–1869 рр. – характеризувався змаганням за внутрішню консолідацію, боротьбою за розвиток української мови проти «розкладового москвофільства», спротивом румунізаційним діям.

Нарешті, третій період – 1884 р. – до першої світової війни – час «найбільшого, всестороннього розвитку буковинських українців на всіх відтинках національного жит-

175. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 53.

176. Там само. – С. 56-80.

тя: церковному, культурному, політичному і економічному. Зусилля українців концентрувалися у двох напрямках: по відношенню до австрійської влади – змагалися проти германізації за національні права для всіх народів Буковини; у стосунках з румунським населенням українці допомагалися повної та всебічної рівноправності. «В останній фазі боротьба перетворилася на змагання за автономію і поділ Буковини на українську та румунську частини... У відношенні до інших українських земель, – писав А. Жуковський, – це період традиційного зв'язку, що лучив Буковину з ними за княжої та козацької доби»¹⁷⁷.

На самих початках найвагоміший внесок у загальне українське відродження на Буковині був здійснений корифеями – визначними літераторами – О. Ю. Федьковичем, Сидором і Григорієм Воробкевичами. Не можна не відзначити великого впливу на організацію свідомого українського громадського життя єпископа Євгена Гакмана, який обстоював ідею єдності всіх православних в Австрії та різко виступав проти приєднання до румунської митрополії буковинської дієцезії. Церковне об'єднання Буковини з Семигородом створило б становище, за якого, – стверджував Є. Гакман, – «українці можуть відпасти від православної церкви, бо вони не погодяться на румунізацію, що її попровадить семигородська митрополія»¹⁷⁸.

Початок організованого українського життя на Буковині пов'язаний із заснуванням 26 січня 1869 р. товариства «Руська Бесіда» («Русска Бесіда»), яке з незначними перервами проіснувало до 1940 р. і ставило спочатку собі за мету «піднесення товариського життя між русинами на Буковині». До «Руської Бесіди» увійшло 150 осіб, її очолив О. Василь Продан, його заступником обраний

177. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 57.

178. Там само. – С. 60

д-р Сахнович, секретарем – Теоктист Дронь. Проте вже вневдовзі значна частина «Руської Бесіди» підпала під москвофільський вплив перш за все через грошове «заопікування» товариством з боку російського консула у Чернівцях А. Назімова. А. Жуковський відзначає, що одним з перших, хто забив на сполох проти москвофільської політики частини виділу «Руської Бесіди», проти загрози московського імперіалізму, був Юрій Федькович. У статті «Щоб не було пізно! Голос спосеред руського народу» Ю. Федькович писав: «Зведено бій під Полтавою (1709), москалі здобули Русь, їх цар Петро присвоює собі ім'я побідженого народу, бере титул царя Русі і укладає собі таку програму політичну: з Москви над Дніпро, з Дніпра над Вислу, з Висли під Карпати, звідси над Дунай, з Дунаю над Босфор. Чи заперечить хто, що він став невірним цій програмі загарбання всіх слов'ян?»¹⁷⁹. Настільки вражаюче передбачливим був Ю. Федькович, якими актуальними сьогодні є його застерігаючі думки!

Окрім «Руської Бесіди», незабаром розгорнули просвітницьку діяльність «Руська Рада», Чернівецький університет, студентське товариство «Союз», сільські читальні в Раранчі, Неполоківцях, Самушині, Кіцмані, Товтрах, Топорівцях, Чунькові.

Дуже важливою подією у Церковному житті Буковини стало 23 січня 1873 р., коли буковинську дієцезію було піднесено до архієпископії, а єпископ Є. Гакман став першим митрополитом Буковини і Далмації.

З переобрання москвофільного керівництва «Руської Бесіди» і «Руської Ради» на народовських очільників у 1884 р. розпочався період «українського національного відродження» на Буковині.

Основними здобутками у сфері географії культури та

179. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 62.

освіти за цей час стали:

- вихід українською народною мовою спочатку двотижневика «Буковина» (1885–1891), тижневика (з 1892 р.), у 1895–1910 рр. – щоденно; після короткої перерви (1911–1912) у 1913–1918 рр. – під назвою «Нова Буковина»;

- видання місячника «Бібліотека для молодьожі, селян і міщанства» (120 чисел за 1885–1895 рр.), пізніше «Ластівка», ще пізніше – «Читальня»;

- відзначення 25-річної літературної діяльності Ю. Федьковича у 1886 р. та С. Воробкевича у 1887 р.;

- територіальна організація культурно-просвітницьких установ Буковини (9 філій «Руської Бесіди» – Вашківці, Вижниця, Заставна, Кіцмань, Путилів, Серет, Сторожинець, Чернівці-місто і Чернівці-провінція; 150 читалень по селах краю (понад 14 000 членів);

- праця товариства «Руська школа», з 1910 р. – «Українська школа» та її 12 філій (Чернівці-місто і передмістя, Серет, Сторонець – Путилів, Станівці, Кимполунг, Сучава, Вижниця, Вашківці, Кіцмань, Заставна, Сторожинець – 976 членів). Загалом у 1914 р. на Буковині було 590 різних українських товариств та установ¹⁸⁰;

- урівноправлення українців з румунами на церковному полі за митрополитів Аркадія Чуперковича та Володимира Репти (1896–1926);

- заснування в кожному українському селі народної школи з українською викладовою мовою (216 шкіл), у румунських селах – 177 румунських шкіл, 82 німецьких народних шкіл, 12 – польських, 5 – угорських, 15 – мішаних шкіл¹⁸¹.

Завершуючи аналіз періоду 1861–1914 рр., А. Жуковський підсумовує: «Завдяки внутрішній організованості,

180. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 75.

181. Там само. – С. 79.

українці за короткий час досягли успіхів на політичному, культурно-громадському, церковному та економічному відтинках життя.

Національне відродження на Буковині розвивалося етапами: від етнографічної маси, через усвідомлення себе, як культурної одиниці – до політичного та державницького свідомого чинника. Цей нормальний розвиток був перерваний світовою війною»¹⁸².

Основний політико-історико-географічний висновок А. Жуковського щодо 144-річної австрійської окупації Буковини такий: край став пов'язаним з центральною Європою. «Це визначило всі інші зміни: етнічні, культурні, економічні, релігійні, соціальні і політичні. У загальному така зміна мала багато позитивних впливів на дальший розвиток Буковини»¹⁸³.

Підрозділ II книги – «Українська влада на Буковині (1918)» – має чітко виражену політико-географічну проблематику.

По-перше, А. Жуковським розкриваються територіальні аспекти політичних відносин, які склалися на Буковині між окремими націями і етносами, суспільними рухами, місцевими органами влади з приводу завоювання та утримання політичної влади. Учений звертає нашу увагу на винятково толерантне ставлення «Українського Краєвого Комітету Буковини» (буковинської секції «Української Національної Ради») до розв'язання, вирішення національних питань румунського народу краю. Українці пропонували поділити Буковину за етнографічним принципом на українську та румунську частини на підставі перепису населення від 31 грудня 1910 р. Однак на скликаному 2.11.1918 р. ще урядуючим президентом краю графом

182. Там само. – С. 80.

183. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 90 – 91.

О. Ецдорфом спільному засіданні представників Українського Краєвого Комітету і румунських послів (А. Ончул, Г. Григорович, барон Гурмузакі) для погодження спірних питань і забезпечення спокою в краї, згоди досягнути не вдалося. Румунські послы заперечували «етнографічний принцип, указуючи на географічний і стратегічний критерії для поділу Буковини»¹⁸⁴.

За цих обставин Українська Національна Рада вирішила перебрати відповідальність за відновлення порядку і спокою в Чернівцях і в тих громадах краю, де проживала більшість українського населення. Офіційно перебрання влади від австрійського намісника О. Ецдорфа відбулося о 16 год. в присутності українських і румунських представників у Краєвій Управі¹⁸⁵.

По-друге, вченим яскраво висвітлюється територіальна організація буковинської української спільноти у відстоюванні своїх політичних інтересів. Ідеться про організацію Українським Краєвим Комітетом 3 листопада 1918 р. всенародного віче з представників усієї Буковини для затвердження рішення Української Національної Ради від 18 жовтня 1918 р. про проголошення Української Держави на території східної Галичини, північно-західної Буковини та українського Закарпаття. Ось як описує цю визначну подію А. Жуковський: «У неділю 3 листопада прибули до Чернівців понад 10 000 тисяч учасників віча з усіх осередків Буковини. Зібрання віча відбулося в трьох залах: у Народному Домі, де промовляли Ілля Семака та М. Кордуба, в Робітничому Домі і в Музичному Товаристві, де виступали Ом. Попович та Є. Пігуляк.... Ілько Попович закінчив промову перед бесідниками словами: «Ми, українці, нічого не хочемо знати більше про Австрію. Ця наша стосорокалітня мачуха скінчилася навіки. Ми хочемо

184. Там само. – С. 95.

185. Там само. – С. 98-99.

прилучитись до нашого пня – Києва, до Великої Соборної України». Цю заяву прийняла уся зала бурхливими оплесками. Після віча відбулася велика маніфестація учасників головними вулицями Чернівців: Вірменською, Панською, Ринком до збірної точки – площі Єлизавети перед міським театром. Там після промови О. Безпалка, в якій він висловив волю всіх присутніх про прилучення Буковини до України, співом «Ще не вмерла Україна» і «Не пора» закінчився цей імпозантний здисциплінований здвиг української Буковини»¹⁸⁶.

Велике віче з цілого повіту зібралося і у Вашківцях, що встановило у місті українську управу та домагалося утворення української армії. Українські повітові управи перебрали владу і у Заставні, Вижниці, Кіцмані.

Третім незаперечним свідченням та виразом високої політичної свідомості, політико-географічного мислення українського народу Буковини, як підкреслює А. Жуковський, стало глибоке розуміння ним ідеї єдності української нації та соборності українських земель. «Буковинці не творили окремої буковинської держави, – вони лише покликали до життя українську владу, яка завжди вважала себе залежною і підпорядкованою загальному українському державному центрові. В найкритичніший час Український Краєвий Комітет не затримав УСС-ів на Буковині, а вислав їх на оборону загроженого Львова. Коли боротьба проти румунів стала безвиглядною, створений «Буковинський Курінь» включився в лави УГА і змагався на терені Галичини та згодом Наддніпрянщини проти спільних ворогів-агресорів», – підсумовує А. Жуковський¹⁸⁷.

Грунтовному історико-, політико-, культурно-, освіт-

186. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 95.

187. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 102-103.

ньо-географічному аналізу і синтезу А. Жуковський піддає румунський період (1918–1940) розвитку Буковини. І це закономірно, оскільки саме в ці роки у місті Чернівці відбулося народження (12 січня 1922 р.), пройшли дитячі та юнацькі роки майбутнього вченого та громадсько-політичного діяча.

Наведемо деталізований зміст цього підрозділу, виходячи з його політико-географічного змісту¹⁸⁸:

1. Окупація Буковини і український спротив.
2. Правне становище Буковини і змагання на зовнішньому відтинку проти румунської окупації.
3. Політичне становище на Буковині за румунської окупації
 - а. Буковина як провінція «Великої Румунії»
 - а 1. Адміністративно-правне положення
 - а 2. Румунська політична влада
 - б. Українське політичне життя
 - б 1. Період 1918–1928 рр.
 - б 2. Період 1928–1938 рр.
 - б 3. Період 1938–1940 рр.
 4. Культурно-громадська діяльність і шкільництво
 - а. Ліквідація попередніх здобутків (1918–1928)
 - б. Здушене відродження (1928–1937)
 - в. Руїна культурно-громадської діяльності (1937–1940).
 5. Українська церковно-релігійна діяльність за румунського періоду (1918–1940)
 - а. Православна церква
 - б. Греко-католицька церква.
 6. Іредента українців Буковини (зв'язки буковинців з українцями інших українських земель).
 7. Характеристика румунського періоду в історії Буковини.

188. Там само. – С. 104–172.

Аркадій Жуковський як безпосередній свідок та учасник історико-географічного розвитку Буковини за румунських часів відзначав, що «незважаючи на найбільш рафіновані методи, що їх застосовували румуни, Буковина не була збалканізована. Вона витримала наступ, зуміла навіть і в цих несприятливих умовах провадити інтенсивну діяльність та вийти загартованою, щоб ставити опір ще тяжчим наступним випробуванням»¹⁸⁹.

Якими ж історико- та політико-географічними особливостями характеризувався румунський період розвитку Буковини?

1. Висвітлюючи географію населення краю, вчений констатує, що, незважаючи на колонізацію північної Буковини румунською адміністрацією (жандармерія, вчителі, нотарі, а подекуди і священники) та посилену українську еміграцію за океан через важкі соціально-економічні умови, українці і надалі були найчисленнішою національною групою на Буковині.

2. З географічного погляду вкрай важливий є адміністративно-територіальний поділ краю. З метою зменшення впливу українського населення на територіальну організацію суспільного життя за новим «Законом про адміністративну уніфікацію» з 1925 р. Буковину було поділено на п'ять повітів: Чернівці, Сторожинець, Радівці, Сучава та Кимполунг. Уже за конституцією 1938 р. всю Румунію було поділено а 10 областей (tinut). Область Сучава зі столицею у Чернівцях охоплювала п'ять повітів Буковини та повіти Хотин і Дорогою.

Очолював область «королівський резидент», якому допомагав генеральний секретар. На рівні повітів адміністративно-контрольні функції виконували префекти як представники уряду. Повіти ж у своєму складі – волості

189. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 104.

(plasa) з претором на чолі. Нотарі у громадах виконували адміністративну роботу.

«Дана реформа, – як відзначав А. Жуковський, – цілковито перекреслила Буковину як адміністративно-політичну одиницю, змінивши не тільки назву, але й межі країни. Таким шляхом румуни хотіли змінити ненависну їм назву Буковина і накинати цій землі цілковито нову структуру»¹⁹⁰.

3. Політико-географічна організація суспільного життя на Буковині в узагальненому вигляді мала, за А. Жуковським, такі риси.

По-перше, функціонували легальні українські партії, що в рамках румунської конституції прагнули здобути права для української меншини у Румунії. Так, зокрема, єдина у 1919 р. українська партія – соціал-демократична – брала участь у перших виборах до бухарестського парламенту. Вибраний на наступних 1920 р. виборах український посол К. Кракалія вимагав у румунському парламенті проведення плебісциту для вирішення долі української частини Буковини. Легальною партією була і українська секція при загальнорумунській націонал-цараністичній (селянській) партії. Колишні діячі української націонал-демократичної та радикальної партії організували «Українську Національну Партію», «що певною мірою репрезентувала всіх українців перед румунською владою». У 1928 – 1931 рр. українці мали найбільше своїх депутатів у румунському парламенті: В. Залозецького – у сенаті, в камері – Г. Андріящука, В. Дутчака, Н. Заболотного, К. Кракалію, О. Шкраба. УНП охоплювала Чернівецький, Сторожинецький і частково Радовецький повіти. УНП впродовж свого існування (1927–1938 рр.) була єдиною самостійною українською партією на Буковині,

190. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 118.

яка легально боронила перед румунською владою інтереси українського населення. Те, що їй не вдалося здобути для українців відповідних прав, по-справедливості певною мірою можна пояснити, як вважав А. Жуковський, «шовіністичним наставленням всіх румунських партій і урядів»¹⁹¹.

З другого боку, поряд з легальними політичними формаціями на Буковині діяла українська революційно-політична сила, що змагалася з румунською владою за включення українських земель «у загальноукраїнські визвольні процеси». «Найновішою політичною і, впарі з цим, ідеологічною групою, була група націоналістична, яка і творила стрижень українського підпілля на Буковині», – стверджував А. Жуковський¹⁹².

4. Оцінюючи зрушення в соціально-географічному каркасі розвитку Буковини, вчений робить невтішний висновок про те, що проведена в 20-х роках аграрна реформа була спрямована насамперед на колонізацію території північної частини Буковини аж до річки Серет румунськими селянами. Виступаючи на засіданні румунського сенату 24.02.1927 р., А. Лукашевич заявляв, що румунським переселенцям, які ніколи не були уродженцями Буковини, надавали пересічно по 4 га землі, в той час як буковинським українцям в кращому випадку – по 1 га, а 99 – по $\frac{1}{4}$ і $\frac{1}{2}$ гектара. Це призвело до занепаду сільського господарства, яке виробляло продукції менше половини від довоєнного рівня¹⁹³. Українські селяни, як і інтелігенція і перш за все учителі, не маючи роботи, були змушені емігрувати за кордон.

Усі українські школи були закриті, і освітня діяльність

191. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 136.

192. Там само. – С. 169.

193. Там само. – С. 124-125.

на всіх рівнях проводилась суто румунською мовою; українська преса і видання були обмежені і підлягали цензурі.

«Румунський період, – з боєм констатує А. Жуковський, – не залишив за собою ні тривких документів, ані добрих спогадів серед населення Буковини... Тільки вітальність українського народу і висока національна свідомість дали йому змогу стійко перетримати румунську окупацію.

На заміну румунському періодові прийшов ще тяжчий – советський період»¹⁹⁴.

Цікаво і динамічно описує вчений «перший советський період» в історії Буковини (1940–1941), розкриваючи епізоди політичної та військової географії краю. Так, зокрема, А. Жуковський подає передану В. Молотовим 26 червня 1940 р. ноту румунському послу у Москві такого змісту: «У 1918 році Румунія, користуючись військовою слабкістю Росії, силою відірвала від Радянського Союзу (Росії) частину його території – Бессарабію, і тим порушила вікову єдність Бессарабії, населеної головно українцями, з Українською Радянською Республікою.... Уряд СРСР вважає, що питання про повернення Бессарабії органічно зв'язане з питанням про передання Радянському Союзові тієї частини Буковини, населення якої в своїй величезній більшості зв'язане з Радянською Україною як спільністю історичної долі, так і спільністю мови і національного складу»¹⁹⁵.

З 28 червня 1940 р. упродовж чотирьох днів радянські війська вийшли на новий міждержавний кордон: приблизно на 5 км північніше міста Серет рівнобіжно із річкою Сучава, далі Фратівці Нові – Виків Горішній – Стражу, Селятин – Шипіт, а потім на північний захід – до Чорногори.

194. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 90-91.

195. Там само. – С. 173.

На першому етапі радянською владою здійснювалася «українізація» в школах і установах Буковини. Проте, вже невдовзі її змінила русифікація. Відбулися масові переселення: німців – до Німеччини, значної частини румунських урядовців – до Румунії. До Німеччини переїхало близько 4 000 українських священиків, учителів, громадських активістів. Значна частина активних українських діячів була заарештована чи насильно вивезена вглиб СРСР новою владою. Загалом кількість українців зменшилась на Буковині на 15 000 осіб¹⁹⁶.

Географічно важливо – зі створенням Чернівецької області її було поділено на 14 адміністративних районів – Заставнецький, Кіцманський, Вашківський, Вижицький, Путилівський, Сторожинецький, Глібоцький, Садагурський, Чернівецький – сільський, Хотинський, Кельменецький, Сокирянський, Новоселицький та Герцаївський райони.

Іntenсивно здійснювалися націоналізація землі, промислових підприємств, банків, транспортних установ, запроваджувалися колгоспи і радгоспи (на червень 1941 р. вже функціонували 62 сільськогосподарські артілі і 16 МТС).

Загальна політико-географічна оцінка однорічної советської окупації Буковини, дана А. Жуковським, – підміна українських національних сил цього краю і підготовка терену для нечуваного терору під час другої світової війни.

Період від початку німецько-советської війни і до 1955 р. поданий А. Жуковським вкрай лаконічно – на 14 сторінках тексту, що займають менше 4% його «Історії Буковини».

Аналізуються територіальні особливості українсько-

196. Жуковський А. Історія Буковини: Част. друга після 1774 р. / А. Жуковський. – Чернівці: Видав. спілка «Час», 1993. – С. 181.

го збройного спротиву більшовикам в червні – середині липня 1941 р. та румунській окупації в 1941–1944 рр. Коротко розкриваються географічні відміни в соціально-економічному розвитку краю у другому «совєтському» періоді від 1944 р.

Отже:

1. Незважаючи на те, що впродовж століть Буковина, виходячи зі свого географічного положення та особливостей історичного, соціально-економічного розвитку, ніколи не була окремою самостійною одиницею; будучи приєднаною до різних держав, вона майже завжди розглядалась як окремий історико-географічний край, з бігом часу набираючи різних специфічних форм.

2. Буковинський край завжди тяжів до українського материка, з яким був духовно пов'язаним. І за 450-літньої княжої доби, і в молдавському періоді, і впродовж 144-річного австрійського, 22-річного румунського та подальшого радянського періодів «постійно існувала природна тяга Буковини до українських земель чи української держави».

3. Політико-історико-географічний поділ Буковини за сучасним етнографічним принципом на північну – українську і південну – румунську частини – є, на думку А. Жуковського, реальним і справедливим розв'язанням буковинського питання, виходячи з особливостей сьогодення.

6. ПОДВИЖНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОГРАФІЇ

Дослідження Аркадія Жуковського містять цікаві публікації про корифеїв української географії – Василя Каразіна, Мирона Кордубу, Володимира Кубійовича, Наталію Полонську-Василенко, Антона Синявського, Івана Фещенка-Чопівського та ін., що розкривають їх внесок у розвиток вітчизняної та світової науки.

Володимир Кубійович

Володимир Кубійович – найбільш яскравий представник української антропогеографії у міжвоєнний період. Почесний член НТШ, керівник його Географічної комісії (а після війни – один з відроджувачів НТШ в еміграції, довголітній Голова його Європейського відділу)¹⁹⁷.

Кубійович Володимир Михайлович (23.09.1900, м. Новий Сонч, Зх. Лемківщина, нині Малопольського воєводства, Польща – 02.11.1985, Париж, похований у м. Сарсель, Франція) – географ, демограф, картограф, енциклопедист, організатор української науки у діаспорі, громадсько-політичний діяч – так характеризує свого вчителя Аркадій Жуковський у своїй чи не останній прижиттєвій статті¹⁹⁸.

В. Кубійович у 1918–1923 рр. навчався на відділах географії, геології та історії філософського факультету Ягеллонського університету у Кракові.

Закінчивши університет, захистив докторську дисертацію «Антропогеографія Горганів». Учителюючи з 1922 року у польських гімназіях Кракова, В. Кубійович активно займався науковою роботою – досліджував географічні проблеми Нового Сончу, аналізував життєдіяльність пастуків у Бескидах, вивчав територіальні особливості господарства карпатських регіонів Словаччини, Закарпаття та Буковини.

197. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник / О.І. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – С. 126.

198. Жуковський А.І. Кубійович Володимир Михайлович / А.І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2014. – Т.15. – С. 616.

Свої географічні висновки, результати досліджень В. Кубійович доповідав на міжнародних географічних, етнографічних, антропологічних конгресах та з'їздах у Празі (1924 р., 1932 р.), Варшаві (1927 р., 1934 р.), Белграді (1930 р.), Софії (1936 р.). У 1929 р. виступав на з'їзді українських географів-педагогів у Львові.

У 1928 р. вчений габілітувався за результатами антропогеографічних досліджень Східної Європи та був обраний доцентом Ягеллонського університету. У 1930 р. В. Кубійович редагував «Науковий збірник географічної секції при Українській Студентській Громаді в Кракові». Роком пізніше вчений стає дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка та очолює його Географічну комісію.

Вивчаючи антропогеографію Карпат, України загалом, В. Кубійович, – пише А. Жуковський, – «згуртував довкола Географічної комісії багатьох визначних фахівців (Г. Дрогомирецького, М. Кулицького, В. Огоновського, С. Пашкевич, Ю. Полянського, О. Степанів-Дашкевич, І. Теслю, І. Федіва), з якими підготував «Адміністративну карту Галичини зі спеціальним узглядненням адміністративного поділу греко-католицьких Єпархій» (масштаб 1: 2 500 000, 1935), «Фізичну карту українських земель» (масштаб 1: 1 500 000, 1939), «Атлас України й сумежних країв» (1937) і «Географію українських і сумежних земель. Т.І. Загальна географія» (1938; усі – Львів)»¹⁹⁹.

Проводячи глибокі власні дослідження географії населення у межах етнічних українських земель, В. Кубійович переконується у тому, що дані перепису 1931 року у Польщі були сфальшованими. Кількість українців у Галичині, Холмщині, Підляшші, Лемківщині була значно занижена. Опротестовуючи офіційну статистику, В. Кубійович

199. Жуковський А.І. Кубійович Володимир Михайлович / А.І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2014. – Т.15. – С. 616.

увійшов у конфлікт з деякими польськими географами, що відстоювали чинну урядову позицію. У результаті такого протистояння Міністерство віровизнань та публічної освіти Польщі у 1939 р. позбавило В. Кубійовича права викладати в Ягеллонському університеті та гімназіях.

З листопада 1939 р. В. Кубійович стає провідником Українського центрального комітету у Кракові, що у Генеральній губернії координував діяльність українських організацій. З 1940 р. вчений стає професором Українського вільного університету у Празі.

Під час другої світової війни виходять «Карта «Лемківщина і Надсяння», «Фізична карта Чорноморських країв», «Адміністративна карта Галичини», друге видання «Географії українських і сумежних земель» (1943 р.).

Великою заслугою В. Кубійовича, як стверджує А. Жуковський, було ініціювання разом з іншими науковцями відновлення НТШ на еміграції. Його обирають Генеральним секретарем НТШ, а з 1952 р. до 1985 р. – Головою Європейського відділу НТШ з осідком у м. Сарсель, де розгорнув свою діяльність український науковий осередок у Франції.

Оцінюючи роль Володимира Кубійовича в історії української науки, Аркадій Жуковський характеризує його як «визначного українського географа», «творця великого задуму – Енциклопедії Українознавства»²⁰⁰. При цьому А. Жуковський стверджував, що як і всюди, так і в організації роботи по творенню ЕУ існував «феномен професійної деформації», а саме: ЕУ часто вважали географічною енциклопедією (див. рис. П.5, П.6). «У цьому була частина правди, – писав А. Жуковський. У порівнянні з іншими аналогічними енциклопедіями, пропорція гасел

200. Жуковський Аркадій. Володимир Кубійович як енциклопедист / Аркадій Жуковський / Професор Володимир Кубійович / Упоряд. О. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 328.

географічного характеру є велика. Деякі гасла, наприклад, «Зелений Клин», «Карпати», «Кубань», «Середньо-Азійський Край», «Чорне море» перетворилися у малі монографії. В. Кубійович залюбки писав про історично-географічні одиниці, регіональні краї: «Гуцульщина», «Південна Україна» (вперше знайшла своє накреслення в енциклопедії), «Полісся», «Полтавщина», «Слобідська Україна», «Чернігівщина». Він особливо дбав про периферійні до українського масиву історичні території, так звані окраїни: Басарабія, Буковина, Закарпаття, Мармарощина, Підляшшя, Пряшівщина, Холмщина – терени, до яких наші сусіди виставляли претензії, а намір В. Кубійовича в ЕУ був зв'язати їх з Україною»²⁰¹.

Надзвичайно багато уваги В. Кубійович приділяв геоурбаністиці України. Ним здійснені справжні розвідки про Київ, Львів, Одесу, Полтаву, Севастополь, Харків, Чернівці, Чернігів. Сама ж 17-сторінкова стаття «Місто» – є своєрідною монографією. Будучи об'єктивним і самокритичним автором і співавтором численних статей в ЕУ, Аркадій Жуковський згадував, як він одного разу поставив В. Кубійовичу питання: «Чи не забагато (в ЕУ) географічного матеріалу?». «Може, й так, – сказав В. Кубійович, – але це зроблено для того, щоб згодом із вміщених в ЕУ-2 статей, після їх доповнення й осучаснення, видати другий том Географії України – регіональної»²⁰².

Згадувана вище «професійна деформація», притаманна авторам ЕУ, безперечно, стосувалася і самого Аркадія Жуковського. Ось як він про це згадував: «До Енциклопедії я ввійшов через картографію. Більшість карт з десяти томника ЕУ– 2 довелося мені креслити за директивами В. Кубійовича. Процедура виглядала так: він брав якусь передню основу, на якій зазначував новий зміст. Окремо

201. Там само. – С.331.

202. Там само. – С. 331.

подавав написи, яких хотів вмістити якнайбільше. Переобтяження карт різнорідним змістом робило їх нерозбірливими, тим більше, що енциклопедія призначалася не для спеціалістів, а для звичайного читача. Через це в нас виникали суперечки, як також з приводу того принципу, що загальні карти України мусіли охоплювати територію від Нового Санча по Каспійське море. Я пробував дещо звужити простір України по східні межі Слобожанщини і Кубані, але Професор був неблаганний»²⁰³.

Не менш важливим картографічним твором, над яким А. Жуковський співпрацював з В. Кубійовичем чотири роки, була велика топографічна Карта України у масштабі 1: 2 000 000. Перше видання карти українською і англійською мовами датоване 1977 р., друге (виправлене) видання англійською мовою побачило світ у 1984 р.²⁰⁴

До спільного з В. Кубійовичем картографічного надбання А. Жуковський відносив карту Генерал-губернаторства у книзі «Українці в Генеральній губернії 1939–1941», а також карту василіанських монастирів для праці Михайла Ваврика «Нарис розвитку і стану Василіанського Чина XVII–XX ст.»²⁰⁵

Як бачимо, праця А. Жуковського у галузі географічної картографії була його довголітнім захопленням і лише проблеми з зором спонукали вченого звернутися до В. Кубійовича з проханням знайти нового картографа для опрацювання «трудних карт» до англomовної Encyclopedia of

203. Жуковський Аркадій. Володимир Кубійович як енциклопедист / Аркадій Жуковський / Професор Володимир Кубійович / Упоряд. О. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 331.

204. Там само. – С. 332.

205. Там само. – С. 332.

П. ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ І ПРИРОДА

В нашій «Енциклопедії» географія України представлена не в одному розділі, а розбита між кількома. В одному з них подано фізичну географію разом із природою України. Ок-

ремо викладена географія людини разом із демографією й антропологією. Нарешті, проблеми економічної географії України читач знайде в розділі, присвяченому народному господарству.

1. Стан знання про географію й природу України

ГЕОГРАФІЯ І ПРИРОДА УКРАЇНИ В ХІХ І ХХ СТ.

Період до 1914 р. Розвиток новітнього знання про географію й природу України починається в другій пол. ХІХ ст., до деякої ж міри — вже під кінець ХVІІІ ст. З давніших часів походять лише описи України, в яких часто знаходимо багато цінних відомостей про природу й людину тодішньої України. Першим географом України можна назвати грецького письменника й ученого Геродота (V ст. до Хр.). Багато відомостей про Україну подавали греко-візантійські й арабські письменники з VI-X ст., а згодом італійські подорожники ХІІІ ст. Серед різних описів України XV-XVI ст. особливо відзначаються праці поляка Матвія з Мехова (опис Сарматії з 1517 і 1521 рр.) й «Записки» С. Герберштайна 1549 р. У ХVІІ ст. найцінніша праця французького Боплана (Guillaume le Vassier de Beauplan), а саме його «Опис України» (Description d'Ukraine . . . 1681) і перші точніші карти.

Перші наукові описи природи України завдячуємо чужинцям-ученим — німцям, здебільша академікам новоствореної Російської Академії Наук, як акад. Й. А. Гюльденштедта, лікаря-природника С. Гмеліна, акад. П. Палласа й інших; всі вони діяли в ХVІІІ ст. Зах. Україну досліджували теж німецькі вчені, насамперед дослідник Карпат В. В. Гаккет (В. Haeckel). З пізнішого часу походить науковий опис України визначного німецького географа Й. Г. Коля (J. Kohl).

Систематичне дослідження природи й географії України починається в 60-их рр. ХІХ ст. Українських дослідників у той час майже не було, й Україну досліджували чужинці — росіяни, поляки, німці та ін. В їхніх працях Україна фігурувала лише як частина величезної Польщі Росії, Австро-Угорщини чи історичної Польщі, а специфічні риси географії й природи України залишалися поза їх увагою.

На підросійській Україні дослідники природи України займалися особливо тоді ділянками, які мали практичне значення, — геологією й петрографією, гідрологією, кліматологією, океанографією й ґрунтознавством, географією рослин.

Достіть високо, порівняно з іншими частинами Східної Європи, стояло тоді геологічне дослідження України, що його провадила переважно державна установа — Геологічний Комітет. До дослідників цього періоду нале-

жали такі вчені, як К. Феофілактос, П. Армашевський, А. Гуров, А. Архангельський, А. Борисяк, Н. Соколов, В. Ласкарев, П. Тутковський та інші. Зокрема треба відзначити праці Павла Тутковського, що перший подав загальний образ подій льодовикової доби на Україні, створивши для Європи гіпотезу еолічного походження лесу.

Буйно розвивалося ґрунтознавство з В. Докучаєвим і А. Набоких на чолі. Багато цінних матеріалів зібрано для вивчення ґрунтолізії України (Н. Максимович, С. Опіков). Важливими були висліди праць експедиції для осушення боліт Полісся під проводом І. Жилинського. Рослинність України досліджували між іншим Пачоський, Г. Танфілєв, Г. Висоцький.

Багато цінного матеріалу для дослідження природи й географії України дали укр. земські установи, зокрема для вивчення ґрунтів, економічного стану і людності.

Далеко слабше на підросійській Україні розвивалася географія. Там власне не існували найважливіші галузі географії, а саме геоморфології і географії людини, а те, що називалося географією, було у великій мірі збіркою топографічних відомостей. Такою була багатомова географія Росії, видана під редакцією В. П. Семюнова. Краще була представлена географія Східної Європи в західних виданнях, як у багатомовній праці французького географа Е. Реклю, в німецькому збірному виданні Кірхгофа, в географії Росії Геттлера, але в них Україна була відповідно розглянута лише в творі Е. Реклю. Ще найціннішим твором з фізичної географії європейської Росії й України була праця Г. Танфілєва, видана частково в часи першої світової війни, а переважно вже після неї (див. список літератури на стор. 37).

Географічні й природничі умови Західної України були насамперед полем дослідів польських учених, які теж вважали велику частину укр. земель за складову частину історичної Польщі (А. Ремак, Е. Ромер і ін.). Перед першою світовою війною в Галичині наросло вже перше покоління українських природників і географів, як географ С. Рудницький, геолог Ю. Медведський, ботаніки І. Верхратський і О. Волощак та ін.

Сучасний стан знання. Буйний розвиток вивчення природи України характеристичний для третього десятиліття ХХ ст. на Центральних і Східних Землях, зокрема для 1922—27 рр. Цю працю провадили укр. вчені, що знали й

35

3 *

Рис. П.5. Фрагмент статті В. Кубійовича з «Енциклопедії українознавства: загальнопредметна частина (ЕУ 1)». — Т І/1. — С. 35.

Наукове Товариство ім. Шевченка

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

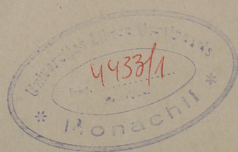
Словникова частина

I

Головний редактор

проф. д-р Володимир Кубійович

Заступник головного редактора проф. Микола Глобенко

Видавництво „Молоде Життя“

Рис. П.6. «Енциклопедія українознавства: словникова частина. – Том II / 1 – 10». – Мюнхен – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя (1952–1989) – ініціатор і головний редактор словникової частини – В. Кубійович

Ukraine. На зміну А. Жуковському прийшов фаховий картограф Григорій Колодій.

У Вступній промові до 80-річчя від дня народження В. Кубійовича, Аркадій Жуковський наголошував: «Другу частину Вашого життя Ви зв'язали з великим проектом видання «Енциклопедії українознавства» у її різних формах і мовах...

Ініціюючи і послідовно здійснюючи твір Вашого життя, якому Ви пожертвували навіть Вашу улюблену географію, Вам, Пане Професоре, вдалося згуртувати біля ЕУ майже всіх українських науковців, розсіяних по всьому світі... Без перебільшення треба зазначити, що в розбурханому сучасному українському морі Ви являєтеся, мов той маяк, на який громада орієнтується, вважає Вас духовним провідником»²⁰⁶.

Щоб сповна охопити «картину творчості Володимира Кубійовича», Аркадій Жуковський вважав своїм завданням дати цілісну, синтетичну оцінку участі свого вчителя у творенні ним Енциклопедії Українознавства. Потрібно було зосередити основну увагу на внутрішній лабораторії, техніці, секретові роботи енциклопедичного осередку в Сарселі. Це надзвичайно важливо, адже цій ділянці В. Кубійович присвятив 38 років «свого трудолюбного життя, багато більше, як улюбленій географії... Не раз згадуючи про свою попередню наукову працю, Кубійович з жалем констатував, що ЕУ вбила його фахові дослід з географії. Але це тільки короткотривалі хвилини слабости, він скоро повертався до невблаганної дійсності й з захопленням коментував гасло, над яким працював»²⁰⁷.

206. Вступна промова Аркадія Жуковського // Вісті із Сарселю: Неперіодичний бюлетень Акції – С. – Париж – Мюнхен: Наукове товариство ім. Шевченка в Європі. – 1980. – Ч. 22. – С. 17.

207. Жуковський А. Діяльність В. Кубійовича на відтинку Енциклопедії українознавства / А. Жуковський // Український історик. – 1986. – № 3-4 (91-92). – С. 15.

У чому ж полягала техніка редакційної праці Володимира Кубійовича над Енциклопедією українознавства? На думку А. Жуковського, вона зводилася до таких послідовних операцій:

1) порадившись з членами редакції, Володимир Михайлович (як любив Кубійович щоб його так називали) уточнював авторів та обсяг (величину) статей. Ішлося лише про більші статті, оскільки менші опрацьовувалися у Сарселі;

2) головний редактор, або ж хтось із його заступників, рекомендував структуру статті, перелік основних джерел (літературу), пропонувались інколи навіть деякі виписки;

3) отримавши від автора гасла перший варіант статті, редактор його переглядав, редагував та надсилав рецензентам;

4) рецензенти – спеціалісти з визначеної галузі або редактори відділу – подавали свої зауваження до статті;

5) «після завваг рецензентів редакція препарує нову версію, яку висилає на апробату авторові»²⁰⁸;

6) на наступному етапі автор доопрацьовував статтю згідно з рекомендаціями рецензентів;

7) нарешті, на завершення, остаточну редакцію гасла ще раз проводить головний, а згодом і мовний редактор – Іван Кошелівець.

«Але на цьому не кінець, – пише Аркадій Жуковський; – приходить друкарська коректура, а згодом після ломки ревізія і суперревізія. Ці операції, які мали б належати до звичайних технічних робіт, переводять члени головної редакції, насамперед головний редактор. У цю останню фазу чи не найбільший обов'язок і відповідальність падає

208. Жуковський А. Діяльність В. Кубійовича на відтинку Енциклопедії українознавства / А. Жуковський // Український історик. – 1986. – № 3-4 (91-92). – С. 18.

на Атанаса Фіголя, Managing Editora»²⁰⁹.

У чому був секрет успіху В. Кубійовича на шляху реалізації ЕУ. По-перше, як вважав А. Жуковський, – це його систематичність у роботі. По-друге, – його працьовитість. По-третє, безсумнівно, – напрацьована В. Кубійовичем певна система каталогізації гасел з сирим матеріалом, поскладаним за певними ділянками (галузями знань), розділами, підрозділами, за певними часовими періодами та територіальними одиницями. Без цієї системи «немислима праця над ЕУ». Четверта запорука успіху – вимогливість головного редактора в першу чергу до себе самого.

Проте чи не найважливіша прикмета Володимира Михайловича, на думку А. Жуковського – його хист та вміння вибирати своїх співробітників – «стовпів Енциклопедії». Особливо цінував В. Кубійович співпрацю з М. Глобенком, О. Оглоблином, Ю. Шевельовим, І. Кошелівцем, Б. Кравцівим, В. Голубничим, С. Янів, В. Маркусем, А. Фіголем.

«Як географ, В. Кубійович умів собі дібрати талановитих картографів, М. Кулицького і Г. Колодія, розуміючи, що для Енциклопедії карти це не тільки прикраса, але й цінний довідково-ілюстраційний матеріал. Тому й такі громи в сторону нашого партнера КІУС-у, для якого картограф це тільки один з «платних» урядників», – наголошував Аркадій Жуковський²¹⁰.

Підсумком 38-річної праці Володимира Михайловича стали:

- *Загальна Енциклопедія українознавства, ЕУ – 1* (три томи) – найкращий підручник з усіх ділянок українознавства, що за ініціативою В. Кубійовича був зреалізований плеядою українських науковців у 1948–1952 рр.

209. Там само. – С. 18.

210. Жуковський А. Діяльність В. Кубійовича на відтинку Енциклопедії українознавства / А. Жуковський // Український історик. – 1986. – № 3 – 4 (91 – 92). – С. 19.

- *Алфавітно-гаслова Енциклопедія українознавства*, ЕУ – 2 (1952–1986 pp.). Сарсельська редакція під керівництвом В. Кубійовича опрацьовувала гасла до ЕУ як зошити по 80 сторінок; 5 зошитів формують один том у 400 сторінок. Завершений 10-й том – це вже 4 000 сторінок ЕУ – 2;

- *Англомовна Енциклопедія українознавства* (АЕУ – 1) у 2-х томах (перший том з'явився у 1963 р., другий – у 1970 р.);

- *Гаслова англомовна Енциклопедія українознавства* (АЕУ – 2), що була започаткована у 1975–1977 pp. За редакцією В. Кубійовича з'явився у 1984 р. перший том, а другий вийшов уже після смерті головного редактора у 1988 р. У 1993 р. з'явилися останні три томи Енциклопедії України – *Encyclopedia of Ukraine*.

Поза всяким сумнівом, найвищою оцінкою творчої діяльності Володимира Михайловича Кубійовича є та, що він, безсумнівно, є «центральною особою в реалізації великого проекту ЕУ... Вдячність української спільноти, а насамперед НТШ супроти нашого Ювілята повинна виказатися в тому, що в складі Головної Ради НТШ буде створений постійний *Інститут Енциклопедії українознавства*, що носитиме ім'я свого творця», – підсумовує А. Жуковський²¹¹.

Антін Сиявський

Антін Степанович Сиявський (1866–1951) – один з подвижників української географії – зробив істотний внесок у роз-

211. Жуковський А. Діяльність В. Кубійовича на відтинку Енциклопедії українознавства / А. Жуковський // Український історик. – 1986. – № 3-4 (91-92). – С. 19.

робку теоретико-методологічного фундаменту її розвитку, обґрунтувавши об'єкт і предмет дослідження, розкрив суть географічних законів і закономірностей, структуру науки, збагативши вчення про методи і місце економічної географії в системі наук. Ним закладено підґрунтя як економгеографії, так і політичної географії і геополітики, історичної географії, наукового краєзнавства і країнознавства, шкільної географії і географії вищих навчальних закладів.

Антін Степанович був одним з перших студентів, хто вивчав географію України за конспектами лекцій, нелегально прочитаними у Києві у 80-ті роки XIX ст. професором В.Б. Антоновичем. Серед учителів А.С. Синявського були видатні вчені – географи і економісти Київського, Московського, Одеського, Мюнхенського і Варшавського університетів, серед них поряд з В.Б. Антоновичем, Д.М. Анучін, М.П. Драгоманов, Д.І. Леонтович, А.І. Маркевич, М.І. Туган-Барановський. А.С. Синявський з 1893 року став першим викладачем економічної географії у вузах Росії. Цьому навчальному предмету і науковому напрямку Антін Степанович присвятив усе своє життя і як педагог-новатор, і як невтомний організатор географічної науки і освіти, очолюючи комерційні училища в Лодзі, Білостоці, Катеринославі, Департамент середніх шкіл у Міністерстві освіти Української Народної Республіки, Київський інститут зовнішніх зносин, кафедри географії Київського інституту народної освіти, Благовіщенського агро-педінституту, Сталінградського, Кримського, Кабардино-Балкарського педінститутів, Ростовського і Чернівецького університетів, будучи професором Кіровоградського, Краснодарського педінститутів²¹².

212. Руденко В. Професор А. Синявський – плутатар української географії / В. Руденко / Професор Антін Синявський / Упоряд. В. Руденко. – Чернівці: Рута, 2003. – С.9.

У 1993 р. у V томі «Encyclopedia of Ukraine» А. Жуковський публікує статтю про проф. Антона Синявського, в якій розкриває становлення вченого як економіко-географа, історика, економіста, громадського діяча²¹³. На той час в Україні ім'я А. Синявського було практично невідоме. Навіть спеціалісти в галузі історії економіко-географічної думки в нашій державі у своїх останніх працях не згадували напруження славного українського географа.

Причиною замовчування активної наукової, освітньої, державної, громадської діяльності проф. А. Синявського стало, поза всяким сумнівом, життєве кредо ученого, що базувалося на дотриманні загальнолюдських цінностей. Світогляд і спадщина А. Синявського усією своєю сутністю суперечили догматично-класовим підходам і диктаторсько-репресивним поглядам радянської доби. Ще однією з перешкод на шляху вивчення географічної спадщини вченого в Україні було його керівництво Департаментом середніх шкіл Міністерства Народної Освіти за часів Гетьманату і Директорії, участь у заснуванні українських наукових інституцій²¹⁴.

Ось чому публікація А. Жуковського, як і праця Олександера Оглоблина «Пам'яті Антона Степановича Синявського», служили своєрідним дороговказом в оцінці заслуг Антона Синявського перед українською географічною наукою²¹⁵. Аркадій Жуковський характеризує Антона Синявського як високоосвіченого університетського ви-

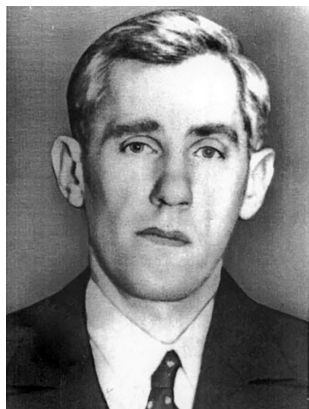
213. Zhukovsky A. Syniavsky, Antin / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol. V. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – P. 147..

214. Руденко В.П. Професор Антін Синявський – подвижник української географії / В.П. Руденко / . – К.: Видавничий дім «KM Academia», 1996. – С.203.

215. Оглоблин Олександр. Пам'яті Антона Степановича Синявського / Олександр Оглоблин // Українська літературна газета. – Мюнхен. – 1957. – Ч.4(22). – Квітень. – С. 5.

кладача, що читав економічну географію у вузах Києва, Сталінграда, Криму, Кавказу. Працюючи співробітником ВУАН, зокрема у Всеукраїнській науковій асоціації сходознавства, Комісії Дніпрельстану, вчений обґрунтував геополітичні спрямування України на Близький Схід, необхідність нарощування взаємовигідних торговельних зв'язків із Туреччиною, Персією, Єгиптом. Ним була глибоко опрацьована програма розвитку продуктивних сил півдня України у зв'язку з будівництвом Дніпрельстану. Значний внесок зроблений А. Синявським у географію населення, у дослідження міграційних процесів, розвиток великих українських колоній в середньоазіатських степах і в лісах Приамур'я, в передгір'ях Алтаю і в Семиріччі, на берегах Великого океану, в «Зеленому Клині». Аркадій Жуковський високо оцінює професійно проаналізовані Антоном Синявським наукові напрацювання у географії Володимира Антоновича та Павла Тутківського.

Іван Фещенко-Чопівський

Серед визначних економіко-географів України Аркадій Жуковський, по праву, відзначає Івана Фещенко-Чопівського (19.01.1884, Чуднів, Волинська губернія – 2.09.1952, табір села Абезь, Республіка Комі), який є автором шкільного підручника «Економічна географія України» (у 2-х томах, 1921)²¹⁶. Не менш відомі його праці з географії при-

216. Zhukovsky A. Feshchenko-Chopivsky, Ivan / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by V. Kubijovyc. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1985. – Vol. I (A – F) P. 878.

родних ресурсів («багацтв») України. Ідеться як про промислові, так і про сільськогосподарські природні ресурси нашої країни²¹⁷.

А. Жуковський характеризує І. Феценка-Чопівського і як найвідомішого металознавця, активного громадського діяча України. Найважливіше наукове напрацювання – тритомна монографія «Металознавство» (польською мовою (1930–1936)).

У 1908 р. вчений закінчив Київський політехнічний інститут і став одним з діячів української партії соціалістів-федералістів. З 1917 р. як член Центральної Ради очолює Губерніальну Раду Київщини. Феценко-Чопівський – один з ініціаторів проголошення Четвертого Універсалу – незалежної Української Народної Республіки. У 1918–1919 рр. працює міністром торгівлі та індустрії, віце-прем'єром та міністром економіки в урядах В. Голубовича та С. Остапенка.

З 1922 р. спочатку у Варшаві, а потім у Краківській гірничій академії очолив металургійний напрям, ставши згодом ученим світового рівня.

Іван Феценко-Чопівський активно працював як дійсний член Українського наукового товариства у Києві, Наукового товариства ім. Шевченка (з 1926 р.), Польської Академії технічних наук, Американського Товариства металу²¹⁸.

Скупа, але дуже цінна інформація зібрана А. Жуков-

217. Феценко-Чопівський І.А. Природні багатства України: Мінеральні багатства та велика промисловість України. – Ч.1. – К., 1918. – 173 с.

Феценко-Чопівський І.А. Природні багатства України: Сільське господарство та сільськогосподарська промисловість. – Ч.2. – К., 1919. – 151 с.

Феценко-Чопівський І.А. Що може дати Україна Західній Європі // Воля. – Відень, 1920. – Т.1. – Т.2. – С.60-64.

218. Zhukovsky A. Feshchenko-Chopivsky, Ivan / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by V. Kubijovyc. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1985. – Vol. I (A – F) P. 878.

ським про першого українського доктора у галузі наук «Географія» *Григорія Величка*.

Величко Григорій (1863 р., Миколаїв, Стрийський повіт, Галичина – 1932 р., Харків) – економіст, географ, історик, дійсний член НТШ з 1899 року. Написав праці з географії, економіки Західної України.

Довідуємося з розвідки А. Жуковського, що Григорій Величко у 90-х роках XIX ст. навчався у паризькій Сорбонні. На запрошення професора цього університету Марселя Дюбуа (Marcel Dubois) 13 червня 1891 року Григорій Величко виголосив для студентів Сорбонни доповідь про географію Галичини і Буковини. Реферат цієї доповіді опублікував паризький географічний журнал²¹⁹.

Василь Каразін

Василь Каразін – (10 лютого 1773 р. – 16 листопада 1842 р.), як відзначає А. Жуковський, – український вчений, кліматолог і метеоролог, економіст, видатний громадсько-політичний діяч, засновник Харківського університету (1805 р.)²²⁰. Василю Каразіну

вдалося організувати Міністерство просвіти та провести у ньому низку прогресивних реформ у 1801–1804 роках. Заснував у Харкові «Філотехнічне товариство» та в 1811–1818 рр. через нього поширював в Україні досягнення науки, техніки, промислового розвитку.

219. Жуковський А. Українські науковці у Франції / А. Жуковський / Україна і Франція: нариси багатоміжової історії відносин / А. Жуковський, А. Зленко, В. Манжол та ін. – Львів: Світло і тінь, 2001. – С. 122-123.

220. Balan B. Karazyn Vasyl / B. Balan, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by V. Kubijovyc. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II (G – K). – P. 422.

З 1809 року на своїй батьківщині – в с. Кручик Богодухівського повіту (Харківщина) створив метеорологічну станцію, на якій вперше у Росії організовував систематичні спостереження, а вже у 1810 році обґрунтував пропозиції щодо закладання мережі метеорологічних станцій по всіх країні.

Василь Каразін – автор 60 праць, на думку А. Жуковського, назавжди увійшов в історію української освіти і науки як просвітитель, який свято вірив: могутнім може бути лише той народ, що йде по шляху здобуття наукових знань.

ІІІ. ГЕОГРАФО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ОСНОВИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ НА ВИКЛАДАХ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Особливе місце у творчій діяльності А. Жуковського займає Український вільний університет (УВУ). З ним пов'язано майже 50 років життя вченого.

25 березня 1964 р. він подав заяву на ім'я декана філософічного факультету УВУ, в якій просить прийняти його «на звичайного студента філософічного факультету» з завершенням студій в університеті докторатом. Уже 16 квітня 1964 р. декан факультету проф. Павло Зайцев допустив Аркадія Жуковського до кінцевих студій в УВУ, підкресливши, що справа його «докторизації на філософічному факультеті є зовсім винятковою, без аналогів і прецедентів», виходячи з його творчого доробку та попередніх освітніх здобутків у високих школах Чернівців, Бреслава, Граца та Парижу¹.

А. Жуковського як звичайного студента УВУ зараховують на 7-й семестр філософічного факультету, звільняють від складання магістерського іспиту та дозволяють йому «доповнити студії в напрямі написання докторської праці та захищення її».

22 квітня 1964 р. в Мюнхені А. Жуковський урочисто приймає «Іматрикуляційне приречення», стаючи членом Громади Українського вільного університету. Цей документ, виходячи з його високоідейного змісту, варто розкрити тут повністю: «Стаючи в цей урочистий день членом Громади Українського вільного університету, розумію ті завдання, що їх накладає на мене звання студента найстаршої Української Високої Школи на еміграції. Шануючи високі традиції нашої Альма Матер – я урочисто

1. Справа А. Жуковського в Архіві УВУ. – С. 12.

обіцяю, що моя дальша поведінка відповідатиме званню студента Українського вільного університету.

Я обіцяю пильно виконувати встановлені Українським вільним університетом для своїх слухачів приписи та всі свої зусилля посвятити оволодінню тими знаннями, що їх дає університетська наука.

Я вірю, що моє вчення допоможе мені стати добрим робітником на ниві праці для добра мого народу та для добра людства.

Хай допоможе мені в цьому Господь!»².

Старанно і наполегливо А. Жуковський навчався на філософічному факультеті УВУ, натхненно працював над розробкою вибраної теми докторської дисертації, присвяченої митрополиту Петру Могилі і питанням єдності українських Церков, під керівництвом проф. д-ра Наталії Полонської-Василенко. Уже на завершальному етапі підготовки роботи А. Жуковський звернувся до видатного науковця проф. О. Оглоблина з проханням виступити йому у ролі наукового рецензента, проте отримав відмову. О. Оглоблін вважав, що дана тема не має наукової перспективи, оскільки, на його думку, вже доволі ґрунтовно висвітлена у літературі³. На щастя, це не зупинило 46-літнього А. Жуковського у пошуках істини. На допомогу вкотре прийшла вчена світового рівня декан філософічного факультету Українського вільного університету проф. д-р Наталія Полонська-Василенко. Вона погодилась виступити ще і рецензентом по докторській дисертації А. Жуковського. У своєму відзиві на роботу свого вихованця Н. Полонська-Василенко відзначала: «Праця магістра А. Жуковського, як докторська дисертація, заслуговує визнання як «визначна»⁴.

2. Справа А. Жуковського в Архіві УВУ. – С. 13.

3. Там само. – С.37.

4. Там само. С. 31-36.

Надзвичайно важливими положеннями дисертації з географічного погляду були: оцінка діяльності Петра Могили у галузі культури – реставрація церков на історико-географічних землях України та їх повернення від уніатів; аналіз дієвих кроків митрополита по внутрішній організації Церкви і братств; матеріальна підтримка українських шкіл на землях країни.

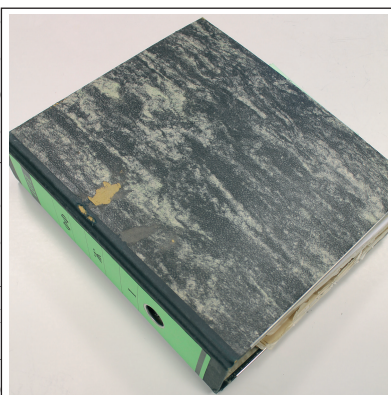

Рис. III.1. Справа А. Жуковського в Архіві УВУ. – С. 31-36.

Головною ж тезою основного (третього) розділу дисертації А. Жуковського є його слова: «Незважаючи на свою відданість православній справі, він (Петро Могила) не був засліплений конфесійним фанатизмом, його всестороння освіта та широкий світогляд ідей дозволили йому цінити все, що було добре у інших ісповіданнях...».

Починаючи з 1969 року до 1976 року А. Жуковський працює викладачем в Українському вільному університеті. З 1977 до 1979 р. він уже доцент, у 1980–1983 рр. – надзвичайний професор УВУ.

За ініціативою відомих професорів-науковців – Олександера Оглоблина та Любомира Винара А. Жуковського номінують на звичайного професора університету, у ролі якого він трудився 20 літ з 1984 до 2003 року. У своїй рекомендації О. Оглоблин, зокрема, стверджував: «В особі проф. Аркадія Жуковського наш університет має... талановитого вченого й наукового організатора – і разом з тим, академічного діяча великого формату й гідного репрезентанта української науки в європейському науковому

світі»⁵. (Справа А.Ж. в УВУ).

З 1980–1981 навчального року впродовж наступних 12 років (до 1992–1993 рр.) проф. А. Жуковський виконував відповідальні обов'язки проректора філософічного факультету Українського Вільного Університету у Мюнхені. Безумовно, це був період розквіту творчих сил ученого-педагога-громадянина.

Працюючи на філософічному факультеті він проводив виклади і семінари в історично-географічній групі; на факультеті права і суспільно-економічних наук – магістрам і докторантам закладав основи «Економічної географії України»; в Педагогічному інституті УВУ – впроваджував «Методологію географії України» та «Методику навчання географії України»; на Високошкільних курсах українознавства – викладав «Економічну географію України», «Сусідні народи України та їх ставлення до українського народу»⁶.

В УВУ особлива увага приділялася підготовці і перепідготовці учительських кадрів та вихователів. Для вчителів українських шкіл і вихователів чи то на Педагогічних курсах (до 1980 року), чи пізніше у Педагогічному інституті університету реалізовувалась окрема чотиритижнева програма, в яку включались виклади з педагогіки, дидактики, методики викладання і поглиблення знання з українознавчих предметів. Адже перед українськими вчителями стояли вкрай складні завдання – не тільки збагатити мовні спроможності учня, а й дати основи українознавчих предметів, прищепити любов до всього українського, поєднати традиції з новаторськими підходами, «щоб стати мостом до культурного плюралізму діаспори».⁷ З цією

5. Архів УВУ: Особова справа А. Жуковського: Лист-рекомендація О. Оглоблина Г. Васьковичу від 25.03.1984 р. – С. 151.

6. Index Lectionum: Semestre Aestivum 1993. – München: Ukrainische Freie Universität, 1991. – 90 с. (с. 35,43,44,46).

7. Index Lectionum: Semestre Aestivum 1990. – München: Ukrainische Freie

метою програма Педагогічного інституту охоплювала дві самостійні сесії. Так, зокрема, сесія «А» присвячувалась розкриттю методологічних проблем і питань навчання, а на сесії «Б» наголос ставився на поглибленні знання з конкретного предмета, що викладався. При цьому вишкіл можна було розпочинати і з сесії «Б», закінчуючи через рік підготовкою на сесії «А». Закінчивши дві сесії, склавши відповідні іспити і пройшовши практику у школі, український учитель і вихователь отримував свідоцтво Педагогічного інституту УВУ. Під час одного з літніх семестрів УВУ від 9 липня до 3 серпня 1990 року на сесії «А» проф. Аркадій Жуковський, викладаючи «Методику навчання географії України», зосереджував увагу вчителів на таких питаннях:

1. Завдання курсу – як через практичні вказівки викладати поодинокі розділи з географії України для аудиторії різного рівня підготовки.

2. Вибір основних розділів з фізичної, економічної географії, антропогеографії і районної географії і звернення уваги на актуальні проблеми географічних дослідів⁸.

3. Аналіза довідкових та ілюстративних матеріалів з географії України та їх застосування у викладах.

Наступного 1991 року на літній сесії «Б», що відбувалася з 8 липня до 2 серпня, проф. А. Жуковський для українських учителів і вихователів викладав курс «Методологія географії України», подавши аналіз довідників з географії України, карт і атласів, ілюстративних матеріалів. Були розкриті методологічні та теоретичні основи важливіших розділів фізичної, економічної географії та антропогеографії⁹.

Universität, 1990. – С. 41.

8. Як бачимо, проф. А. Жуковський не отожднював «економічну географію» з «антропогеографією», розрізняючи їхні об'єкти і предмети дослідження.

9. Index Lectionum, 1990. – С. 41-42.

Не менш важливим для студентів європейських і позаєвропейських університетів стали Високошкільні курси українознавства УВУ, що дозволяли поширити і поглибити їх знання про Україну в її сучасному і минулому. Так, зокрема, літні курси 1990 р. відбувалися від 16 липня до 3 серпня вже у 37-й раз. Вони зібрали студентів з Австралії, Австрії, Великобританії, Бельгії, Бразилії, Нідерландів, Італії, Канади, Німеччини, США, Франції, Швейцарії та Югославії.

Проф. А. Жуковський, викладаючи курс «Економічна географія України», коротко висвітлив творчі напрацювання найвідоміших українських географів; проаналізував основні підручники з географії України; розкрив основні проблеми фізичної географії, антропогеографії, народного господарства (сільського господарства, промисловості, транспорту); охарактеризував географічні особливості районів України.

На Високошкільних курсах українознавства у 1991 р. українські студенти мали змогу вислухати виклади проф. А. Жуковського з дисципліни «Сусідні народи України та їх ставлення до українського народу», в яких увага акцентувалась на історії взаємин, культурних зв'язках, економічній співпраці, взаєминах після другої світової війни¹⁰.

Для завершення програми, окрім викладів, курсанти пізнавали пам'ятки баварської столиці Мюнхена й околиць, відвідували альпійські райони Німеччини.

З 2003 до 2011 року А. Жуковський – професор – емерит Українського вільного університету у Мюнхені¹¹.

Звичайно ж, за 42 роки праці А. Жуковського в УВУ відточувалась його педагогічна майстерність, розширюва-

10. Index Lectionum, 1991. – С. 44.

11. Universitas Libera Ucrainensis: 1921–2011 / Упорядники: Уна Пацке, Микола Шафовал, Роман Яремко. – Мюнхен: Укр. Вільн. Ун-т, 2011. – Серія: Varia, ч. 56. – С. 275.

лися горизонти наукового пізнання, поглиблювалась його співпраця з магістрантами і докторантами університету. Прикладом цього можуть бути підготовлені під керівництвом А. Жуковського докторські дисертації випускників УВУ.

Як засвідчують матеріали ювілейного видання «Universitas Libera Ucrainensis: 1921–2011 / Упорядники: Уна Пацке, Микола Шафовал, Роман Яремко. – Мюнхен: Укр. Вільн. Ун-т, 2011. – Серія: Varia, ч. 56. – 828 с.», професором А. Жуковським у стінах УВУ підготовлено 11 докторантів, що успішно захистили впродовж 1980 – 1994 рр. докторські дисертації. Ідеться про випускників Філософічного факультету Павла Берка (1994 р.), Василя Веригу (1990 р.), Степана Воляника (1985 р.), Михайла Іваняка (1980 р.), Святослава Кияка (1994 р.), Ярослава Кравченка (1994 р.), Ігоря Мірчука (1980 р.), Валентина Мороза (1982 р.), Ярослава Нечаса (1994 р.), Івана Плеву (1994 р.), Івана Стуса (1981 р.).

Усі докторські дисертації названих авторів, безсумнівно, вписуються у сферу наукових інтересів професора Аркадія Жуковського. Перш за все це історія та географія релігії (шість робіт); політико-географічні дослідження (три роботи); і власне класично виражені географічні праці С. Кияка та Я. Нечаса.

Автори докторських дисертацій складають глибоку подяку своєму консультанту за всебічну наукову, організаційну допомогу, сприяння і душевне тепло, які так щедро дарував їм їх Наставник.

Очевидно, по-іншому не могло і бути, адже самі здобувачі наукового докторського ступеня є непересічними особистостями, з яскраво вираженою громадянською позицією, були і є справжніми українськими патріотами. Саме тому вибір ними теми дисертаційного дослідження, обґрунтування і реалізація поставлених мети і наукових

завдань є глибоко продуманими, логічно послідовними і взаємопов'язаними, є, по-суті, віддзеркаленням їх життєвого кредо, їх українським світобаченням, пульсуючим нервом всього їхнього минулого, теперішнього і майбутнього життя.

Іван Стус (1981 р.) та Іван Плева (1994 р.) порушують гострі проблеми територіального розвитку та організації Православної церкви на Буковині та Православної церкви Волині та Підляшшя під час Другої Речі Посполитої Польської 1918–1939 рр. Гоніння українських священнослужителів, розграбування і нищення українських православних соборів, наруга над православними-українцями – характерні, типові ознаки та явища досліджуваного періоду. Ці ж жахливі проблеми ґрунтовно розкриваються і в докторській дисертації Василя Вериги (1990 р.): «Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р.». Перед нами територіальний зріз 1922 р. – пограбування більшовиками унікального культурного надбання, нагромадженого десятками поколінь українського православного люду.

Ще одна жахлива сторінка комуністичного режиму, майстерно розкрита в докторській дисертації Михайла Іваняка (1980 р.), – знущання над отцем доктором Петром Вергуном і розвиток українського екуменізму. Як відомо, 30 жовтня 1927 року Митрополит Андрей Шептицький висвятив отця Петра Вергуна на священника у соборі св. Юра у Львові. Після свячень він отримав призначення на душпастирське служіння серед українців-католиків у Німеччині з осередком у Берліні. Папа Пій XII у 1937 році підніс отця Петра до гідності прелата та 23 листопада 1940 року призначив його Апостольським Візитатором для українців греко-католиків у Німеччині з правами Адміністратора.

Отця Петра 21 червня 1945 року заарештували радян-

ські спецслужби та відправили на заслання в Сибір у тюрми ГУЛАГу.

Михайло Іваняк детально розкриває, як отець Петро Вергун таємно організовував церковне життя у поселенні Ангарському Красноярського краю: служив Літургії, сповідав, хрестив та вінчав. Помер блаженний о. Петро 7 лютого 1957 року та був похований у поселенні Ангарському.¹²

Не менш виразно відчувається властивий наставнику А. Жуковському культурологічний підхід і у тексті докторської дисертації Ярослава Кравченка (1994 р.) «Роль оздоблення у формуванні мальовничого образу дерев'яних церков українських Карпат XVII – поч. XX ст.». Ця робота і є класичною «мальовничою географією», це справді типова географія культури Українських Карпат.

Розкриваються територіальні специфічні особливості оздоблення унікальних дерев'яних церков Українських Карпат, що пізніше були внесені до Світової спадщини ЮНЕСКО. Дисертація Я. Кравченком захищена в УВУ 2 серпня 1994 р., а вже нині – всесвітнє визнання їх культурної цінності. Безсумнівно, наукове напрацювання Ярослава Кравченка саме про «роль оздоблення у формуванні мальовничого образу дерев'яних церков українських Карпат XVII – поч. XX ст.», активна діяльність його наукового консультанта – проф. А. Жуковського в штаб-квартирі ЮНЕСКО в Парижі (як відомо, А. Жуковський був дійсним членом Міжнародної Академії в Парижі) посприяли такому доленосному рішення для України чи не найавторитетнішого представництва ООН.

12. Під час пастирського візиту в Україну у 2001 році Святійший Отець Іван Павло II проголосив отця Петра Вергуна блаженным Католицької Церкви. 26 липня 2004 року за сприяння і підтримки Преосвященного Владики Юліяна Гбура, Єпарха Стрийського, після дворічної тривалої підготовки та поїздки до Сибіру мощі блаженного священномученика Петра Вергуна було привезено до України.

Не менш актуальними для сьогодення і майбутнього нашої держави були докторські дисертації вихованців А. Жуковського, що мали політико-історико-географічне спрямування (див., зокрема, працю Ігоря Мірчука «Національне питання і українські комуністичні діячі у першому десятилітті після революції 1917 р.», захищеній в УВУ 4 серпня 1980 р.).

* * *

Чи не одним із найважливіших своїх завдань як ученого-педагога, громадянина Аркадій Жуковський вважав системну працю з організації українського шкільництва на чужині. Одне з центральних місць у цьому процесі, на думку вченого, належить географії України. На його тверде переконання, географія України, поряд з історією, мовою і літературою, є «основою всіх родів курсів українознавства... Найкращі педагогічні успіхи можна досягнути, коли всі українознавчі дисципліни творитимуть певну цілість, наприклад, коли виклади історії й географії доповнюватимемо ілюстрацією літературних творів»¹³.

Викладачі шкіл українознавства на чужині, підкреслює А. Жуковський, зіштовхуються у своїй діяльності з низкою складних проблем, серед яких:

1) не все сприяюче довкілля, що не завжди розуміє потреби «людей, відірваних від свого материка»;

2) загальний недостатньо організований стан і положення української еміграції;

3) самий склад учнів, «серед яких часто поруч дітей, що не знають української мови, що не мають ніяких знань не тільки про Україну, але взагалі, перебувають учні з

13. Жуковський А. Історія і географія на викладах українознавства / Педагогічні проблеми та дидактичні поради (Матеріали Вишкільного Курсу для учителів Суботніх шкіл). – Мюнхен: Український вільний університет, 1969. – Серія: Скрипти. – Ч.34. – С. 69-75.

відповідною підготовкою та добрим знанням предметів українознавства»¹⁴;

4) брак фахових, висококваліфікованих учителів, оскільки вони, як правило, відбираються з представників різних професій. І лише їх добра воля та праця над собою, самовдосконалення можуть хоча б частково спричинити поліпшення якості, загального рівня учительських кадрів.

Українським педагогам дуже важливо в процесі навчання використовувати модерні засоби – проекційну апаратуру, слухово-візуальні методи, відповідний ілюстраційний матеріал.

Навчання географії України в суботніх школах українознавства проводилось за програмою, схваленою Шкільною Радою Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині (ЦПУЕН). Згідно з нею, «метою навчання географії України є дати учням про українські землі знання, відкрити перед їх очима дійсний образ України з її природною красою і багатствами, щоб тим способом викликати й зацепити любов і пошану до Рідного Краю»¹⁵.

А. Жуковський як провідний фахівець-географ-педагог систематично залучався до викладів географії у школах українознавства. Про це свідчать листи-звернення до нього, зокрема від керівництва Українського вільного університету. Так, у листі від 19 липня 1976 р. проф. д-р Г. Васькович – продекан філософічного факультету УВУ просить д-ра А. Жуковського викласти предмет «Географія у школах українознавства» на педагогічних курсах¹⁶.

14 Там само. – С. 69.

15 Васькович Г. Наші програми навчання / Педагогічні проблеми та дидактичні поради (Матеріали вишкільного курсу для учителів Суботніх шкіл). – Мюнхен: Український вільний університет, 1969. – Серія: Скрипти. – Ч. 34. – С. 40-57 (с. 54).

16 Архів УВУ: Особова справа А. Жуковського: Лист Г. Васьковича А. Жуковському від 19.07.1976 р. – С. 81.

За довгі роки викладання даного предмета А. Жуковський ґрунтовно опрацював свої підходи, свою методику та змістове наповнення навчання географії України, з чим варто ознайомитися детальніше.

Приступаючи до викладу географії України, А. Жуковський насамперед зосереджує увагу слухачів на аналізі наявних підручників, як для учнів, так і для вчителів. Для учнів він рекомендує підручники С. Рудницького (доопрацьоване видання з-перед 50-тих років), М. Дольницького, Е. Жарського та І. Теслі, для вчителів – «Географію України» В. Кубійовича, географічні розділи з «Енциклопедії українознавства» та «Ukraine – A Concise Encyclopedia». Проте, на жаль, по-перше, ілюстраційний матеріал у названих виданнях, як підкреслює А. Жуковський, є вже застарілим і не якісно відтвореним (див., наприклад, найбільш відомий підручник М. Дольницького, де невдало «перекреслені» карти з підручника О. Діброва та з «Енциклопедії українознавства»).

По-друге, ілюстрації в підручниках повинні подавати найбільш типові, характерні риси для того, чи іншого ландшафту України. Так, описуючи подільські краєвиди, М. Дольницький у підручнику 1962 р. приводить замість крутих схилів рік і річок, що утворюють великі яри, звичайну дорогу (с. 24).

По-третє, підручники для учнів містять надзвичайно мало інформації про людину України та про соціально-економічні зміни, що відбулися у повоєнні роки. Щоб заповнити прогалини у цій ділянці, А. Жуковський рекомендує досить точну «Карту етнічного складу населення УРСР» В. Наулка та додаток до другого тому англійської «Енциклопедії українознавства» з 6-тьма картами України (фізична, геологічна, ґрунтів, адміністративна, етнографічна 1926–1930 р.р. та етнографічна 1959 р.)¹⁷.

17. А. Жуковський. Історія і географія на викладах українознавства. – С. 70.
186

Загальний висновок А. Жуковського як результат аналізу майже всіх наших підручників – «вони мало звертають увагу на сучасного користувача, учнів, які виростають серед чужого оточення і які мають менші знання про Україну, як їхні ровесники на Батьківщині. При складенні нових підручників треба звернути на це увагу і подбати, щоб існували різні підручники, у залежності до віку та підготовки учнів»¹⁸.

Далі, аналізуючи власний досвід співпраці зі студентами-слухачами курсу «Географія України», А. Жуковський подає свої пропозиції – рекомендації для ліпшого сприйняття матеріалу за окремими розділами дисципліни. Дуже важливим моментом при цьому є порівняння географічних особливостей України з тими країнами, де проживають учні та студенти.

Однією з визначальних проблем викладу географії України є проблема її кордонів. Молода генерація зарубіжних українців ототожнює поняття нації з поняттям держави, а тому вона із застереженням сприймає відсутність в Україні «устійнених кордонів». Не варто в історичному аспекті поширювати кордони України аж до Каспійського моря, слід дотримуватись її етнографічних меж, – стверджував А. Жуковський. У цьому питанні основою викладу учителя, безсумнівно, повинен бути сучасний «адміністративно-державний стан кордонів УССР». Наголос повсякчас необхідно робити на розгляд тих етнографічних, суміжних з УССР, територій, де проживають чисельні громади українців. Варто також в історичному плані зазначити, що відсутність природних кордонів, особливо на сході та півночі, негативно впливала на оборону українських земель.

Істотний вплив на розвиток України, беззаперечно, має її географічне положення. Які головні україноцен-

18. Там само. – С. 70.

тричні твердження повинен тут відстоювати учитель? Перше, – це пов’язаність України з усією Європою. Відоме гасло – Україна розміщується «на грані двох світів» між Європою і Азією, – як пише А. Жуковський, – чи не найкраще визначає історичне призначення України»¹⁹.

Друге, не менш важливе положення, – Україна є надчорноморською державою. Чорне, Азовське і Середземне моря стали магістральними шляхами постійного та неперервного нашого зв’язку з країнами європейської культури.

Третя перевага географічного положення України – вихід до дельти Дунаю і, як наслідок, – можливість «брати участь у конференції наддунайських країн і мати зв’язок з Центральною Європою».

Значна увага А. Жуковським завжди надавалася географічному вивченню території України. Територія розглядалася ним не тільки як матеріальна база чи екологічне середовище існування українського народу, але й як матеріальна основа суверенітету – визначальної характеристики державної влади. Як і з кордонами, пізнаючи територію України, потрібно, на думку вченого, дотримуватися «певної стабільності і окресленості». Потрібно повсякчас підкреслювати, хоча сучасна територія УРСР займає 603,7 тис. км², проте суцільна етнографічна територія України поширюється на 750 тис. км². Доречно реалізовувати при розгляді цього питання історичний аспект – розкривати, як змінювалася заселена українцями площа за Княжої доби, в часи козаччини, – в сучасний період.

Подаючи слухачам матеріали, що характеризують рельєф і краєвиди (ландшафти) України, А. Жуковський радить учителям збурювати у дітей зорову уяву, глибші переживання від сприйняття геоморфологічних об’єктів, природних комплексів. Потрібно завжди пам’ятати, що

19 А. Жуковський. Історія і географія на викладах українознавства. – С. 70.

лише поодинокі учні мали або матимуть змогу відвідати Україну, а для більшості з них – вона є недосяжною мрією... Саме тому А. Жуковський при розгляді тих чи інших краєвидів рекомендує використовувати мистецьки написані твори українських письменників, що створили типові описи природних ландшафтів України. Серед них вкрай важливо назвати для Полісся «Лісову пісню» Лесі Українки, «Зачаровану Десну» Олександра Довженка та «Волинь» Уласа Самчука; для Поділля – «Коні не винні» Михайла Коцюбинського; Українських Карпат і Кримських гір – «Тіні забутих предків», «На камені» Михайла Коцюбинського, твори Ольги Кобилянської. Український степ оспіваний у «Чотирьох шаблях» Юрія Яновського та «Тронці» і «Соборі» Олеся Гончара, «Поемі про море» Олександра Довженка. Чорне море чудово змальоване в «Гамалії» Тараса Шевченка чи в «Майстері корабля» Юрія Яновського²⁰. Підготувати відповідний розділ з української літературної класики, підшукати типові фотографії ландшафтів, добірні картини, діапозитиви, фільми тощо – велика послуга викладача своїм учням, що справить на них незабутнє враження на все життя.

Аналізуючи особливості клімату України, А. Жуковський радить учителям використовувати порівняльний метод – зіставляти метеорологічні явища та кліматичні характеристики України з країнами, де проживають слухачі курсу. При цьому треба особливо наголошувати на континентальності клімату України, що формується під переважаючим впливом повітряних мас континентального походження. Його відмінні від країн Західної Європи риси – значні добові і річні амплітуди температури повітря, зменшення влітку і вдень відносної вологості повітря, кількість опадів – нестала і зменшується з віддаленням

20. А. Жуковський. Історія і географія на викладах українознавства. – С. 71.

від океану, тривала і холодна зима та спекотне літо тощо.

Україна має близько 22 000 рік і річок. Учителю не варто перевантажувати їх назвами пам'ять підростаючої молоді. Це малорезультативно. У той же час треба ґрунтовно описати історичне значення для становлення і розвитку українського народу таких рік і річок, як Дніпро, Дунай, Дністер, Збруч, Сян, Дон, Калка²¹.

Не менш важливо дати оцінку водним ресурсам держави як джерела питної і промислової води, гідроенергії, природного водного шляху, об'єкту туризму та рекреації, обґрунтувати збереження і відновлення водності рік та якості води.

Поетично представляє А. Жуковський Чорне море – «це не тільки брама у широкий світ України, єдина природня границя, джерело економічних добробутків, але в першу чергу тісно зв'язане з минулим нашого народу – море. Великий тяг до моря геніально представив Т. Шевченко у своїй поемі «Гамалія»²².

Цілком логічне розкриття географічних особливостей рослинного і тваринного світу України за природними зонами. Правда, А. Жуковський веде мову лише про «п'ять класичних флористичних зон»: Полісся, Лісостеп, Степ, Українські Карпати та гірський Крим. Опис же тваринного світу, на нашу думку, доцільніше подавати за таксономічними одиницями зоогеографічного районування, якими на найвищому ієрархічному рівні в Україні є зоогеографічні провінції та 6 зоогеографічних округів. Безперечно, оцінка господарського значення рослинних і фауністичних ресурсів – одне з важливих завдань учителя географії.

Центральним розділом географії, як це обґрунтовує А. Жуковський, є «географія про людину». На превеликий жаль, у радянських шкільних підручниках розділи

21. Там само. – С. 71.

22. Там само. – С. 71.

про людність містять «суперечливі відомості», поверхово розкривають реальний стан речей. Саме тому учитель географії повинен ретельно, добросовісно, педантично збирати «не тільки докладні демографічні й етнічні дані, але також прослідити їх на протязі віків, побачити коли і як відбувалося заселення українцями сучасної території. Статистичні дані найліпше подавати на підставі переведених офіційних переписів населення; провести їхню критичну аналізу, зокрема переписів з 1926–30 і 1959 рр.»²³.

Основою, наріжним каменем до розуміння суспільних та національних перемін у сучасній Україні, як обґрунтовував А. Жуковський, є зростання за останніх 70 літ частки міського населення з 13 % до 51 %. З одного боку, у цьому процесі, як вважав учений, є «небезпека русифікації», а з другого боку, – «здобуття українським елементом міста». Адже сільське населення України майже винятково українське, що призводить цілком закономірно до зростання частки українців по містах. Характеризуючи національний склад населення України, треба чітко аналізувати його географічне розміщення, а не лише загальну чисельність національних спільнот.

Щоб учні вичерпно зрозуміли післявоєнні просторові зміни, що сталися в Україні у міжнаціональних відносинах, учитель неодмінно повинен зіставити, порівняти сучасну етнографічну карту країни з її аналогом перед другою світовою війною. Тоді стануть зрозумілими основні тенденції: винищення євреїв; виселення німців і татар; різкий наплив росіян; обмін населенням на українсько-польському прикордонні.

Не можна залишити поза увагою слухачів територіальні особливості у релігійно-конфесійному складі населення України. А. Жуковський вказує на об'єктивні

23. А. Жуковський. Історія і географія на викладах українознавства. – С. 71.

труднощі такої оцінки в умовах комуністичних заборон і гонитви віруючих в УРСР, проте пропонує вчителю «бодай накреслити передвоєнний стан».

На завершення «географії про людину» належить висвітлити основні осередки поселення українців поза межами сучасної УССР, а саме: на Кубані, Передкавказзі, Вороніжчині, Курщині, у Білорусі, у Польщі, Чехословаччині, Румунії і поза етнічними землями України (в Канаді, США, Бразилії, Аргентині, країнах Азії).

Дуже важливим розділом курсу є «Економічна географія України». А. Жуковський наголошує на необхідності розкриття у ньому таких проблемних питань:

1) слід дати оцінку природних і економічних багатств України як однієї з «найбагатших країн світу», відобразивши «процентний вклад УССР у порівнянні із загальною продукцією ССРСР» (вугілля, природний газ, марганець, сталь, збіжжя, цукровий буряк, м'ясо, трактори, локомотиви тощо). При цьому потрібно вказати на нерівномірне і не завжди раціональне використання цих багатств України;

2) характеристика великих змін, що сталися у промисловості і сільському господарстві, перетворення України «на півіндустріальну країну» повинна бути об'єктивною, з показом як позитивних, так і негативних моментів. «При цьому однак не забувати про те, щоб представити дійсний стан без перебільшень, щоб з викладу сучасна Україна не виходила як господарсько-нерозвинена, примітивна і бідна країна, до якої можна мати тільки співчуття, – пише вчений, – але що великі модерні заводи, фабрики, електривні, кораблі, літаки, трактори – це не заслуга сучасного режиму, а вислід працьовитості й здібності українського робітника, селянина, фахівця»²⁴;

24. А. Жуковський. Історія і географія на викладах українознавства. – С. 72.

3) на підставі конкретних показників з окремих галузей народного господарства, транспорту, торгівлі вкрай необхідно розкрити «колоніальну політику, що її проводить СРСР супроти України»: «український робітник і селянин не користується повнотою зі своєї праці і виробів, бо велику частину вивозять поза кордони УРСР»²⁵;

4) запорукою успішного засвоєння учнями дисципліни є широке використання вчителем при викладах різноманітних карт, статистичних таблиць, ілюстраційного матеріалу, «сліпих» (контурних) карт, щоб при звичаї слухачів відтворювати географічні об'єкти України з пам'яті.

Отож, як бачимо, педагогічні та дидактичні поради А. Жуковського учителям для результативного засвоєння учнями курсу «Географія України» зберігають свою актуальність і злободенність до наших днів.

25. Там само. – С. 72.

IV. КАРТОГРАФІЧНІ ПРАЦІ ДОСЛІДНИКА

У своїх чисельних наукових працях А. Жуковський постає перед українською географічною спільнотою і як визначний картограф. Визнанням його внеску у розвиток картографії є і Указ Президента України від 1 серпня 2001 року №574/2001, згідно з яким Жуковський А.І. як голова Наукового товариства імені Шевченка, іноземний член Національної Академії наук України увійшов до складу Координаційної ради з підготовки та видання Національного атласу України, на яку покладалася розробка протягом чотирьох місяців за участю провідних наукових центрів та вчених, наукових громадських організацій та подання на затвердження Кабінету Міністрів України проекту Державної програми підготовки та видання Національного атласу України.

1. АРКАДІЙ ЖУКОВСЬКИЙ ЯК УКРАЇНСЬКИЙ КАРТОГРАФ

Авторство та співавторство А. Жуковського у підготовці та розробці географічних карт вказані у багатьох опублікованих творах. Так, зокрема в Acknowledgments (с. 3) у загальниковій енциклопедії «Ukraine A Concise Encyclopedia. – Toronto: University of Toronto Press, 1963. – Vol. I. – 1185 p.», сказано, що карти цього видання підготовлені Миколою Кулицьким, Аркадієм Жуковським та Григорієм Колодієм. На цій же сторінці другого тому названої енциклопедії зазначається, що Григорій Полянський, Микола Кулицький, Іван Тесля і Аркадій Жуковський є авторами розроблених карт книги¹.

У редакційній «Післяслові» до 10-го тому словни-

1. Ukraine. A Concise Encyclopedia by Volodymyr Kubjovyc (Editor) – Toronto: University of Toronto Press, 1971. – Vol. II. – P.3.

кової частини «Енциклопедії Українознавства» (ЕУ 2) – «Encyclopedia of Ukraine», Volumes II/1 – 10 чітко на ст. 4012-4013 зафіксовано, що «в опрацюванні матеріалів до окремих розділів брали участь: Картографія: А. Жуковський, Г. Колодій»².

У «Вістях із Сарселю» – неперіодичному бюлетені Акції – С, Ч. 21 за листопад 1979 року на ст. 8-11 міститься вкрай важлива картографічна розвідка Аркадія Жуковського «Карта України (В. Кубійович – А. Жуковський: Карта України 1: 2 000 000. – Мюнхен – Париж: «КНУНА» Verlag GmbH, 1978)»³.

Автор відзначає, що карта України в масштабі 1:2 000 000 є додатком до 8-го тому гаслової Енциклопедії Українознавства (українська редакція). Англomовний варіант карти мав би доповнювати майбутнє англomовне видання ЕУ/2.

Водночас карта України вийшла і як окреме видання в українській і англійській редакціях з невеликим вступом і детальним індексом обсягом 40 друкованих сторінок, характеризуючи 1976–77 роки. Карта виготовлена на одному з найкращих картографічних видавництв ФРН – Карла Веншова у Мюнхені.

Одним з найцінніших достоїнств карти є визначення меж української суцільної і мішаної національної території станом на 30-і роки ХХ ст. (що пізніше за даними радянських переписів уже було зробити неможливо).

Загалом розглядувана карта є загальнотопографічною і охоплює територію від Попраду на заході до Каспійсько-

2. Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 4012-4013.

3 3 – Жуковський Аркадій. Карта України / Аркадій Жуковський / В. Кубійович – А. Жуковський: Карта України 1: 2 000 000. – Мюнхен – Париж, 1978 // Вісті із Сарселю: Неперіодичний бюлетень Акції – С. – Париж – Мюнхен, 1979. – Ч. 21. – С. 8-11.

го моря на сході, на півночі сягає околиць Нарви, на південь – «впирається» в Кавказькі гори.

З використанням методики картографічного видавництва Веншова рельєф на карті поданий схематично, що, як вважав А. Жуковський, «вийшло неефективно» через велике число надписів і нейтральний колір зображення висот. Разом з тим даються назви вершин, гірських перевалів та позначки висот над рівнем моря.

Карта подає всі ріки України, довші 50 км, характеризує основні озера, лимани, водоймища, меліоративні канали, частини морів. Показані болота, піски, солончаки, зеленим кольором – заповідники.

Червоним шрифтом на карті відтворені назви історико-географічних країв України, чого бракувало картографічним виданням радянських видавництв.

Одним із незаперечних досягнень авторів карти України є подання близько 5 000 населених пунктів (усіх міст, селищ міського типу, значніших сіл). Населені пункти представлені за чисельністю жителів 11 категоріями:

1) значніші села; 2) села з понад 10 000 мешканців; 3) міста і селища міського типу менші 10 000 мешканців; 4) міста і селища міського типу з людністю 10 000 – 25 000 осіб; 5) міста і селища міського типу від 25 000 до 50 000 осіб; 6) міста з людністю від 50 000 до 100 000 осіб; 7) міста від 100 000 до 250 000 мешканців; 8) міста від 250 000 до 500 000 жителів; 9) від 500 000 до 1 000 000; 10) понад 1 000 000 мешканців; 11) селища (подані трикутником), що входять до складу міста.

Дев'ять найбільших міст України (з людністю понад 500 000 осіб) відображені схематично за їхніми контурами. Пропорційне до дійсного подання розміщення населених пунктів дає можливість читачеві судити про густоту осель в Україні.

Карта характеризує сучасний політико-адміністратив-

ний поділ: кордони і межі держав, радянських республік, автономних республік і областей, адміністративних областей, країв та воєводств.

Досить детально подані на карті шляхи сполучення: залізниці (головні магістралі та звичайні); автостради та биті шляхи; судноплавні канали, порти і пристані, початок судноплавства на ріках; звичайні та міжнародні аеропорти.

У масштабі 1: 1 500 000 у північно-східному куті карти України охарактеризовано густоту і величину міст Донбасу. Тут же доданий і схематичний план Києва та його околиць (мірило 1: 250 000): забудова міста, озеленення, води, залізниці, метрополітен. Представлені головні вулиці, основні історичні та культурні пам'ятки.

Одним із найбільших досягнень авторів карти стало «устійнення географічної номенклатури, зокрема осель, хоч для більших осель ця проблема вже була розв'язана (гасла в ЕУ/2)»⁴. Проблема полягала в тому, що офіційні карти, наприклад, в УРЕ, довідник «Адміністративно-територіальний поділ УРСР» та інші радянські видання намагалися русифікувати українські назви як в Україні, так і в сусідніх державах. В. Кубійович та А. Жуковський у своєму картографічному творі дотримувалися номенклатури за правописом ВУАН-у, рекомендованим А. Кримським, О. Синявським, Г. Голоскевичем, М. Грунським і Адміністративної карти УСРР (Харків, 1927), номенклатура якої була вивірена А. Кримським. Саме тому на карті України В. Кубійовича, А. Жуковського вжиті Рівне (бо місто, а не город Ровно), Дніпропетровське, Путилів, а не Путила, Делятин, а не Ділятин, Букарешт, а не Бухарест і т.п. Зви-

4. Жуковський Аркадій. Карта України / Аркадій Жуковський / В. Кубійович – А. Жуковський: Карта України 1: 2 000 000. – Мюнхен – Париж, 1978 // Вісті із Сарселю: Неперіодичний бюлетень Акції – С. – Париж – Мюнхен, 1979. – Ч. 21. – С. 9.

чайно, значно більшими у авторів карти були труднощі, коли йшлося про мішані російсько-українські території Передкавказзя, де їм були невідомі українські назви. Тому на неукраїнських землях чужі географічні назви були українізовані лише у виняткових випадках.

Сучасні назви міст доповнюються колишніми назвами (у дужках): Нестеров (Жовква), Кіровоград (Єлисаветград); міста, що відійшли до інших держав, поряд з українською мають і сучасну офіційну назву (як, наприклад, Берестя (Брест), Холм (Хелм) та ін.

В англomовному варіанті карти України автори при транслітерації географічних назв дотримувались тих же принципів, що і в першій частині АЕУ, винятком був лише знак пом'якшення (тобто L'viv, а не Lviv). На землях неукраїнських уживалась урядова англomовна номенклатура тієї чи іншої країни.

У короткому вступі перед докладним індексом (всього 40 ст. тексту) характеризується розвиток української національної території, розкривається адміністративно-територіальний поділ УРСР станом на 1 січня 1977 р., подається список і людиність міст більших за 100000 осіб, аналізується національний склад населення всіх українських земель на 1 січня 1933 року та УРСР на 1959 р. і 1970 р., оцінюється чисельність українців у світі у 1933 та 1970 роках.

Поза всяким сумнівом, не можна не погодитись з висновком А. Жуковського, що «Карту України повинен набути кожний свідомий українець і кожна українська установа, вона може бути допоміжною для українознавчих шкіл – викладів; її англomовне видання може бути корисним інформатором для осіб і установ, зацікавлених проблемами Східної Європи»⁵.

5. Жуковський Аркадій. Карта України / Аркадій Жуковський / В. Кубійович – А. Жуковський: Карта України 1: 2 000 000. – Мюнхен – Париж, 198

В. Кубійович і А. Жуковський планували видати розроблену ними «Карту України» в масштабі 1: 1 500 000, щоб полегшити її читання та збільшити чіткість відображення географічних одиниць.

Більше того розглядався варіант друку окремої рельєфної та фізичної «Карти України» через фірму Веншов з відповідним добором та підсиленням ролі кольорів. З цією метою розшукувалась українська установа (чи меценат), які б змогли фінансувати вихід у світ цих додаткових карт⁶. Так, зокрема, відомо, що 24 травня 1979 р. у залі Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі д-р А. Жуковський та д-р А. Фіголь доповідали про п'ятирічну працю над розробкою та виданням «Карти України», акцентуючи увагу присутніх на подальшій роботі та фінансовій стороні цієї справи⁷. Пропозиції з придбання «Карти України» широко розрекламували в українських закордонних виданнях, замовлення треба було надсилати на адресу видавництва «KNYHA» Verlag GmbH, Pienzenauer Str. 15, 8 000 Munchen 80, W. Germany⁸.

Глибина картографічного мислення А. Жуковського яскраво простежується і у написаній ним «Передмові» до «Історичного атласу України: німецького документа з 1941 року на основі Атласу України й сумежних країв (1937) В. Кубійовича», виданого науковим товариством ім. Шевченка в Європі у 1993 році (Мюнхен – Париж)⁹.

Як відомо, карти до Історичного атласу України були

1978 // Вісті із Сарселю: Неперіодичний бюлетень Акції – С. – Париж – Мюнхен, 1979. – Ч. 21. – С. 10.

6. Там само. – С. 11.

7. Там само. – С. 11.

8. Вісті із Сарселю: Неперіодичний бюлетень Акції – С. – Париж – Мюнхен, 1979. – Ч. 21. – С. 63.

9. Історичний атлас України: Німецький документ з 1941 року на основі Атласу України й сумежних країв (1937) Володимира Кубійовича. – Мюнхен – Париж: Наукове Товариство ім. Шевченка в Європі; Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – XII + 38 с.

опрацьовані В. Кубійовичем безпосередньо перед початком другої світової війни в берлінському «інституті студій кордонів і закордонних дослідів» разом з німецькими фахівцями – знавцями Східної Європи. Безперечно, як відзначає А. Жуковський, – «ці карти носять печать даного Інституту, вони не позбавлені данини обставинам. А тому, що з початком війни в орієнтації тодішньої німецької влади, почасти вже й перед тим, зайшли зміни щодо українського питання, зібраний матеріал не був відповідно поширений і не послужив тим цілям, для яких був підготований: стати документацією у заходах створення української держави. Опрацьована серія карт не була використана, затратилася»¹⁰. Більше того, про виданий у травні 1941 року «Інститутом студій кордонів і закордонних студій» атлас узагалі стало відомо чисто випадково – лише у 1988 році один примірник цього видання був переданий Українському Вільному Університетові у Мюнхені вдовою професора Олександра Нікурадзе з його бібліотеки¹¹.

Перш за все А. Жуковський стверджував, що сам В. Кубійович ніколи не згадував про це видання і ніколи не долучав його до бібліографії своїх праць. Саме тому, виходячи зі своєї довголітньої співпраці з В. Кубійовичем, з його поглядів у ділянці загального українознавства, географії і картографії, а також порівнюючи серію карт 1941 року з «Атласом України і сумежних земель (1937)», картами «Географії українських і суміжних земель» (1938 і 1943), Аркадій Жуковський вважав за потрібне внести певні пояснення та уточнення до «Історичного Атласу України – німецького документу з 1941 року».

По-перше, В. Кубійович, залюбки вживаючи інтер-

10. Жуковський А. Передмова / А. Жуковський // Історичний атлас України: Німецький документ з 1941 року на основі Атласу України й сумежних країв (1937) Володимира Кубійовича. – Мюнхен – Париж: Наукове товариство ім. Шевченка в Європі; Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – С. IX.

11. Там само. – С. IX.

національну транскрипцію українських назв міст, країв, місцевостей латинкою, ніколи не допускав як германізації цих назв (Lemberg, Czernowitz, Buchenland), так і їх русифікації (Tchernigow, Bjelaia Zerkow, Krivoj Rog, Charkow, Tschigirin), що було зроблено в німецькому виданні.

По-друге, берлінським Інститутом студій кордонів і закордонних дослідів додано до видання карти, які В. Кубійовичеві не належать, «що теж трудно уявити, якби Кубійович укладав це видання сам». Тобто подані В. Кубійовичем матеріали берлінський інститут переробив, в окремих випадках, за своїми підходами.

Представлені карти і діаграми за змістом характеризуються, як: історичні – 13, антропогеографічні – 14, економічні – 8, фізико-географічна – 1, політична – 1 (всього 37). Отже, атлас розкриває історичний розвиток України, її населення та економічний потенціал.

Визначальна перша особливість усіх карт – окреслення етнічних кордонів території, залюдненої українцями, друга особливість – позначення суміжних країн – на північ – до Москви, на південь – до Стамбула, на захід – до Бреслява, на схід – до Астрахані.

А. Жуковський дає далі розлогу змістовну оцінку – характеристику окремих карт і діаграм атласу.

Відзначається як цілком нова карта – карта краєвидів – ландшафтів України. Вона є основною картою, «інфраструктурою для історичних, демографічних та економічних явищ та процесів»¹². Серед ландшафтів України п'ять є головними: мішанолісові, широколистісові, лісостепові, степові та гірські лучно-лісові.

Із 38 листів, що картографічно характеризують Укра-

12. Жуковський А. Передмова / А. Жуковський // Історичний атлас України: німецький документ з 1941 року на основі Атласу України й сумежних країв (1937) Володимира Кубійовича. – Мюнхен – Париж: Наукове товариство ім. Шевченка в Європі; Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – С. Х.

їну, – 13 – присвячені її історії. Як стверджує А. Жуковський, історичні карти середньовіччя підготовлені берлінським Інститутом студій кордонів і закордонних дослідів. Винятком є лист 9: «Україна в XI–XIII ст.», що виконаний на базі відповідної карти з «Атласу України і суміжних земель (1937)»¹³.

На листі-карті 4: «Мандрівки східних слов'ян на переломі VII ст.» фахівцями з Інституту студій кордонів і закордонних дослідів подається картографічна візуалізація прабатьківщини східних слов'ян, якою був Прип'ятьський регіон. Саме звідси східні слов'яни рухалися одні на північ, інші – до Чорного моря та Кубані.

Характеризуючи лист 5: «Прабатьківщина східних слов'ян у IX й X ст.», де подана територія Київської держави, Аркадій Жуковський наголошує, – у поясненнях до карти «тенденційно визначено за норманською теорією, що північно-германські племена варягів заснували «руську» державу і що назва народу й держави «Русь» – германсько-скандинавського походження»¹⁴.

На листах-картах 6: «Поширення східних слов'ян на північ і південний схід у X й XI ст.»; 7: «Торговельні шляхи варягів у XI–XIII ст.» та 8: «Східно-слов'янські князівства і Новгородський край у XI–XIII ст.» розкриваються тенденції просторового розвитку Київської Русі, поширення її території до східних Карпат і Чорного моря.

Аналізуючи лист-карту 10: «Україна за Люблінської унії (1569)», А. Жуковський зазначає, що науковцями Інституту студій кордонів і закордонних дослідів допущена помилка – «неправильно подано, що основна територія

13. Жуковський А. Передмова / А. Жуковський // Історичний атлас України: німецький документ з 1941 року на основі Атласу України й сумежних країв (1937) Володимира Кубійовича. – Мюнхен – Париж: Наукове товариство ім. Шевченка в Європі; Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – С. Х.

14. Там само. – С. Х.

України дісталася з XIII ст. Литовській державі»¹⁵. На початку XIII ст. більшість українських князівств були незалежними.

На листах-картах 11: «Україна в середині XVII ст.» та 12: «Україна у XVIII ст.». Аркадій Жуковський виявив недоречності: «недоцільно в поясненнях територію донських козаків зараховано до «напівукраїнської області», потрібно додати, що «Полтава була полковим містом», а замість «Basedenk» потрібно «Basawluk» – звідки почав свій похід Б. Хмельницький¹⁶.

Схвально оцінює А. Жуковський нову карту, виготовлену Інститутом студій кордонів і закордонних дослідів, – «Україна перед світовою війною (1914)» (лист 13), де окреслені межі губерній та українські землі під Австро-Угорщиною. Новою є також карта «Україна в 1941 році» (лист 16). Проте на ній кордони на Буковині, у Північній та Південній Басарабії нанесені не точно, бо станом на травень 1941 р. «на це ще не було відповідних даних»¹⁷.

Майже третину всього «Історичного атласу України...» становлять карти про її населення (листи 17-30).

Сім малих карт на листі 17 розкривають за матеріалами І. Крип'якевича розвиток української етнічної території впродовж 710 років: станом на 1200-й рік, 1400-й, 1550-й, 1640-й, 1770-й, 1850-й та 1910 рік. Побажання А. Жуковського: «Для кращої орієнтації в географічному розташуванні української етнографічної смуги можна було б дати дещо більше місцевостей»¹⁸.

Новою картою, підготовленою фахівцями берлінсько-

15. Там само. – С. Х.

16. Жуковський А. Передмова / А. Жуковський // Історичний атлас України: Німецький документ з 1941 року на основі Атласу України й сумежних країв (1937) Володимира Кубійовича. – Мюнхен – Париж: Наукове Товариство ім. Шевченка в Європі; Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – С. Х.

17. Там само. – С. Х.

18. Там само. – С. Х.

го Інституту студій кордонів і закордонних дослідів, є карта «Народи України» (лист 18). На думку А. Жуковського, ця етнічна карта України, що виконана способом шрафурів і пунктирів, є «слабо проглядною», оскільки шрафюри затіняють назви місцевостей, яких дуже мало. Разом з тим подання смугами етнічного стану сільського населення доволі зручне та виправдане, чого не можна сказати про міське населення, графічно представити яке «досить трудно»¹⁹.

Листи-карти 19 та 20 відображають українців у Євразії та характеризують діаграмами українську етнічну територію й українське населення станом на 1938 і 1941 роки. Їх основою є аналогічні карти з «Атласу України і сумежних земель» (додано стан на 1941-й рік). З легенд рецензованих карт не зовсім зрозуміло, що слід розуміти під «абсолютною й відносно більшістю» українців, оскільки перед тим подається градація – 25 – 50 %. Також не пояснено, «що має означати в легенді: «на основі совєтської залізничної статистики»²⁰.

Однією з особливо цінних карт, як вважав Аркадій Жуковський, є карта «Приріст і зменшення частки українського населення у порівнянні до загального числа населення між 1897 (1900) і 1926 (1931)» на листі 21. Виразно простежується тенденція до відсоткового збільшення українського населення у центральній частині України, насамперед у степовій зоні, правобережному Причорномор'ї та у Передкавказзі. І помітне зменшення частки українців на польському пограниччі, а також у Галичині та на Донбасі.

Наступні дві карти на листах 22 та 23 відображають

19. Жуковский А. Предмова / А. Жуковский // Историчный атлас Украины: немецкий документ з 1941 року на основі Атласу України й сумежних країв (1937) Володимира Кубійовича. – Мюнхен – Париж: Наукове Товариство ім. Шевченка в Європі; Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – С. Х.

20. Там само. – С. Х.

густоту населення. Карта «Густота населення на 1860 рік» розроблена вперше, на відміну від попередньої, що уточнює карту з «Атласу України і сумежних земель». Аркадій Жуковський вважав зайвими пояснення про густоту населення в Саратові та в Сталінграді як такі, що «не стосуються українських земель»²¹.

Дуже важливими для аналізу глибинних процесів у географії населення України є карти «Щорічні дані про народження за 1924–27 роки», «Природний приріст населення за 1924–27 роки» та «Мандрівки на початку ХХ ст.» (листи 24-26). Учений зауважує, що найбільший приріст населення в ті роки припадав на степову зону – від 24 до 32 % (Херсон – Запоріжжя – Сталіне – Ворошиловград)²². Цікаве подання на карті іміграції та еміграції смугами за окремими національностями.

Аналізуючи картмоделі «Зміни в стані людности за час від 1897 до 1926» та «Діаграми збільшення населення УРСР за 1870–1939 роки» (листи 27-28), А. Жуковський указує на такі допущені помилки:

1) замість приросту на схід від Гомеля в 15-20 %, повинно бути 100-200 %;

2) діаграми, що характеризують відтворення населення за 1933–1939 роки (нове доповнення німецьких укладачів у порівнянні з «Атласом України й сумежних країв») показують зменшення населення внаслідок голодомору лише на 1 мільйон осіб, «а насправді, за сучасними даними, тоді загинуло від голоду (в Україні) 7-9 мільйонів»²³.

Водночас на названих картах цікаво і змістовно подані діаграми розвитку сільського і міського населення на

21. Там само. – С. XI.

22. Жуковський А. Передмова / А. Жуковський // Історичний атлас України: німецький документ з 1941 року на основі Атласу України й сумежних країв (1937) Володимира Кубійовича. – Мюнхен – Париж: Наукове товариство ім. Шевченка в Європі; Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – С. XI.

23. Там само. – С. XI.

території тодішньої Радянської України у 1897, 1926 та 1939 роках. Уперше охарактеризовано розвиток населення найважливіших міст українських етнічних земель за 1897, 1912, 1923, 1926 та 1939 роки, а саме: Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Львова, Сталіно, Ворошиловграда, Запоріжжя, Краснодар, Маріуполя.

Високо оцінює Аркадій Жуковський цілком нову карту Історичного атласу – «Густота сільського населення на 1926 рік» (лист 29). Учений підкреслює, що в цей період часу Україна відзначалась найбільшою густотою сільського населення у всій Європі. На Буковині, в Галичині, Південній Київщині на 100 га сільськогосподарських угідь нарахувалось від 100 до 140 осіб.

Це ж підтверджує і наступна картосхема – «Густота сільського населення європейської частини СРСР на 1941 рік» (лист 30). Лісостепова зона України була «найгустіше заселеною» у Східній Європі²⁴. Тут показник густоти сільського населення перевищував 70 осіб на 1 км². Переважна ж більшість країв України мала густоту у 50-70 осіб/км². У Причорномор'ї і на Донбасі – 30-50 осіб/км². І лише на нинішній Херсонщині та в Криму густота сільського населення падала до 20-30 осіб/км² та 10-20 осіб/км² відповідно.

Наступні дев'ять карт «Історичного атласу України: німецького документа з 1941 року», на думку Аркадія Жуковського, за своїм змістом економічні, окремі з них – типово природно-ресурсні.

На листі 31 Атласу відображається «Рілля у відсотках до всієї площі». Така ж карта є і в «Атласі України і суміжних земель» 1937 року. В легенді до цієї карти відзна-

24. Жуковський А. Передмова / А. Жуковський // Історичний атлас України: німецький документ з 1941 року на основі Атласу України й суміжних країв (1937) Володимира Кубійовича. – Мюнхен – Париж: Наукове товариство ім. Шевченка в Європі; Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – С. XI.

чається, що «Україна займає найбільші сільськогосподарські площі у Європі»²⁵. У Лісостеповій та Степовій зонах між Дністром, Південним Бугом і Дніпром частка ріллі сягає 80-100 % від усієї площі. І лише у передгірних і гірських районах Карпат і Криму та на центральному Поліссі відсоток ріллі знижується до 0-10 %, 10-50 %²⁶.

Наступна природно-ресурсна карта – «Ліси» (лист 32). Вона також повторює відповідну картосхему з «Атласу України і суміжних земель» (1937 р.). Способом картограми подається відсоток площі лісів до загальної площі регіону. Як бачимо, найбільш залісненими (40 – 100 % лісових земель) є Українські Карпати, Кримські гори, центральна частина басейну Прип'яті, Закарпаття.

Лист 33 відображає сільськогосподарські зони України. Як стверджує А. Жуковський, – «Це перша спроба представити різного типу сільськогосподарські зони на Україні»²⁷. На картосхемі виділено вісім типів сільськогосподарських зон: I – Зона жита-картоплі-вівса, що охоплює Полісся України; II – Зона пшениці-жита, розміщена в районах Лісостепу; III – Пшениці-ячменю-кукурудзи зона – займає практично весь Степ України; IV – Зона ярої пшениці та жита, – характерна для північно-східної Дніпропетровщини та північної Ворошиловградщини; V – Кукурудзяна зона – рівнинна Буковина, Північна та Південна Бессарабія; VI – Вівсяна та картопляна зона (західне Закарпаття та північне Прикарпаття); до VII зони авто-

25. Історичний атлас України: німецький документ з 1941 року на основі Атласу України й сумежних країв (1937) Володимира Кубійовича. – Мюнхен – Париж: Наукове товариство ім. Шевченка в Європі; Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – С. 31.

26. Там само. – С. 31.

27. Жуковський А. Передмова / А. Жуковський // Історичний атлас України: німецький документ з 1941 року на основі Атласу України й сумежних країв (1937) Володимира Кубійовича. – Мюнхен – Париж: Наукове товариство ім. Шевченка в Європі; Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – С. XI.

ри картосхеми віднесли лісові області; до VIII – пасовища та природні луки²⁸.

Подані на листах 34-37А карти підготовлені за матеріалами з «Атласу України і суміжних земель» (1937 р.). Характеризуючи карту «Залізничних шляхів», Аркадій Жуковський відзначає, що інтенсивнішим залізничний рух є по лінії північ-південь «відповідно до потреб московської метрополії». «Натомість менш інтенсивний рух на лініях схід-захід»²⁹. Картосхема на листі 35 відображає «Експорт збіжжя з УРСР і Північного Кавказу», на листі 36 візуалізований «Експорт вугілля і цукру з УРСР у 1927-1928 роках». Лист 37 розкриває «Експорт руди і сталі з Советської України у 1927-1928 роках». Надзвичайно інформаційно місткі діаграми на листі 37 А, які розкривають «Торговельний баланс Советської України» в динаміці за 1909/11, 1913, 1928, 1932, 1933 та 1934 роки.

Нарешті, важливо озвучити позицію Аркадія Жуковського стосовно карти «Українська пропозиція для майбутніх кордонів України (1941)» (лист 38). Учений авторитетно заявляє, що ця карта не належить В. Кубійовичеві. Пропозиції ж стосовно кордонів майбутньої української держави на заході мали би збігатися з українськими етнічними територіями, натомість на півночі кордон «потягнуто лінією від «Бялистока через Гомель, Курськ Вороніж, Вольськ над Волгою; на сході кордон іде на схід від Волги, Каспійським морем; на Кавказі – через Кавказькі гори. Нереальність цього проекту, – стверджує А. Жуковський, – очевидна, і

28. Історичний атлас України: німецький документ з 1941 року на основі Атласу України й сумежних країв (1937) Володимира Кубійовича. – Мюнхен – Париж: Наукове товариство ім. Шевченка в Європі; Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – С. 33.

29. Жуковський А. Передмова / А. Жуковський // Історичний атлас України: німецький документ з 1941 року на основі Атласу України й сумежних країв (1937) Володимира Кубійовича. – Мюнхен – Париж: Наукове товариство ім. Шевченка в Європі; Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – С. XI.

скільки нам відомо – українські націоналісти домагалися завжди української держави в етнографічних її межах. З яких джерел укладачі карти користувалися і з якою метою берлінський Інститут її додав – годі тепер сказати»³⁰.

І, нарешті, Аркадій Жуковський, завершуючи ґрунтовний аналіз «Історичного атласу України: німецького документа з 1941 року / на основі Атласу України й сумежних країв (1937)» В. Кубійовича, робить підсумовуючий висновок: «Попри деякі відхилення від дійсного стану речей, на які вказано вище, ці карти мають свою вартість не тільки як документ підготовки німців до походу на схід, але й як зібраний і фахово представлений картографічний і статистичний матеріал про українські землі на початок 1940-х років. З цих міркувань Наукове товариство ім. Шевченка вирішило опублікувати цю серію карт, рівночасно вшановуючи світлу пам'ять по Володимирові Кубійовичу»³¹.

2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ КАРТИ В «UKRAINE. A CONCISE ENCYCLOPAEDIA»

У 1963 та 1971 роках вийшов друком двотомник енциклопедії «Ukraine. A Concise Encyclopaedia». Головний редактор – Володимир Кубійович. Видавець: Ukrainian National Association, University of Toronto Press (Том 1 – 1185 сторінок. Том 2 – 1394 сторінки). На ст. V (Acknowledgments) висловлюється подяка Миколі Кулицькому, Аркадію Жуковському та Григорію Колодію як авторам карт та діаграм видання. Аркадій Жуковський як співавтор карт названий і в другому томі цієї ж енциклопедії

30. Жуковський А. Передмова / А. Жуковський // Історичний атлас України: німецький документ з 1941 року на основі Атласу України й сумежних країв (1937) Володимира Кубійовича. – Мюнхен – Париж: Наукове товариство ім. Шевченка в Європі; Wiesbaden: Harrassowitz, 1993. – С. XI.

31. Там само. – С. XI.

(с. 3). Виходячи з наукової та прикладної цінності розроблених картосхем, зупинимось детальніше на їх змісті. Ідеться, насамперед, про карти другого тому «Ukraine. A Concise Encyclopaedia», що характеризують національну економіку України, тобто соціально-економічні карти.

За призначенням карти енциклопедії, як правило, довідковій, за способом використання – карти-ілюстрації, за масштабом – дрібномасштабні, за змістом – соціально-економічні.

Важлива для оцінки природно-ресурсного потенціалу України карта мінеральних корисних копалин. Характеризуються родовища вугілля та вугільні басейни, Криворізький та Кременчуцький залізорудні басейни й окремі залізорудні родовища, поклади марганцю, нафтові та газові родовища та басейни, ресурси алюмінію, титану, солей, сірки, графіту, торфу, каоліну, озокериту. З географічного погляду цінна подана характеристика корисних копалин суміжних з Україною зарубіжних країв – Присяння, Білоруського Полісся, Курщини та Білгородщини, Кубані та Ставропольщини.

На карті, поданій на рисунку 414, «Нафтова та газова індустрія», окрім нафтогазоносних областей України, відображені діючі родовища нафти та природного газу, нафтопереробні заводи, нафто- та газопроводи.

Значущою є картосхема на ст. 800 енциклопедії, яка розкриває територіальну структуру чорної металургії сходу та південного сходу України (див. рис. IV.1). Охарактеризовані основні центри залізорудної, марганцеворудної, феросплавної, коксохімічної промисловості, промисловості вогнетривких матеріалів Донбасу, Промислового Придніпров'я, Приазов'я та східного Криму.

З використанням способу картодіаграми на ст. 802 (рис. 447) візуалізується територіальна та галузева структура машинобудівного комплексу України, а саме: важке,

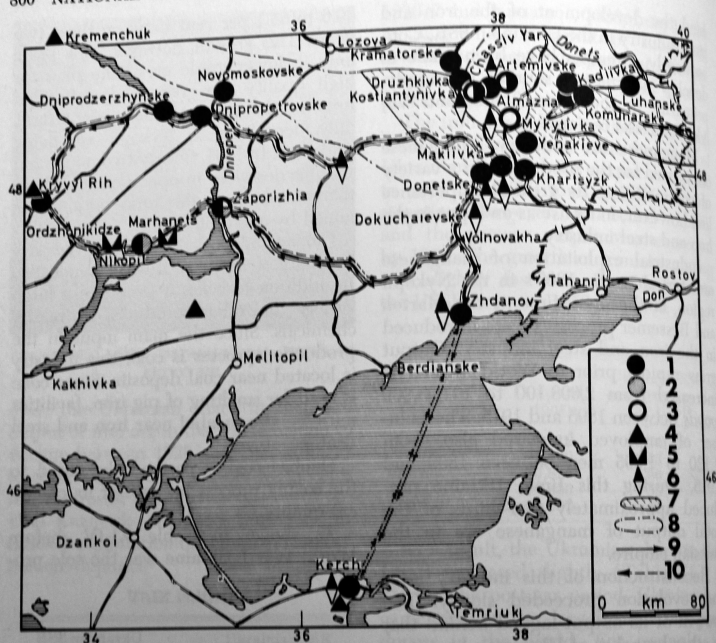

FIGURE 446. FERROUS AND NON-FERROUS METALLURGY

1, ferrous metallurgy; 2, ferro-alloys; 3, non-ferrous metallurgy; 4, iron ore; 5, manganese ore; 6, limestone and fire clay; 7, boundaries of the old Donbas; 8, boundaries of the new Donbas; 9, lines of transportation of coke; 10, lines of transportation of iron ore.

Рис. IV.1

енергетичне, електротехнічне машинобудування, верстатобудування, інструментальне та приладобудування, транспортне та сільськогосподарське машинобудування, машинобудування для легкої, харчової та деревообробної промисловості (див. рис. IV.2). Діаграмні фігури (кола) за своїм розміром – А, В, С характеризують обсяг виробленої продукції тим чи іншим головним центром машинобудування (від більшої (А) до середньої (В) та меншої (С) величини. Сектори кола розкривають внутрішньогалузеву структуру машинобудівного комплексу України (тобто діаграмні фігури є ще й структурними).

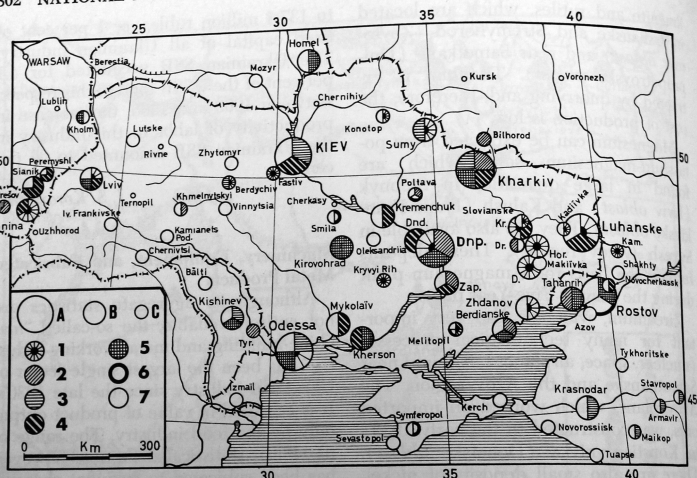

FIGURE 447. MACHINE-BUILDING (MAJOR CENTERS)

Branches: 1, heavy and chemical; 2, energetic and electro-technical; 3, tools and instruments; 4, transportation; 5, agriculture; 6, light, food, and wood-working industries; 7, miscellaneous.

Note: The size of the markings indicates the volume of production

Abbreviations: D, Donetsk; Dnd, Dniprodzerzhynske; Dnp, Dnipropetrovske; Dr, Drushkivka; Hor, Horlivka; Kam, Kamensk Shakhtinskii; Kr, Kramatorske; Tyr, Tyraspol; Zap, Zaporizhia.

Рис. IV.2

Автори «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» значну увагу надавали аналізу розвитку хімічної промисловості України – галузі важкої промисловості, яка завдяки використанню хімічних методів переробки сировини і матеріалів дозволяє отримувати різноманітну хімічну продукцію. Картоschema «Хімічна індустрія (головні центри)» (рис. 451) дає географічну оцінку розміщення та внутрішньогалузевої структури 46-м основним центрам хімічної промисловості України. Картографічний аналіз охоплює гірничохімічну, коксохімічну, промисловість хімічних волокон і ниток, синтетичних смол і пластмас, виробництво соди, лакофарбову та інші галузі хімічної індустрії. Як видно з поданої картосхеми, найбільший рівень концен-

трації підприємств хімічної індустрії характерний для Донецького, Придніпровського та Карпатського економічних районів. У цих районах сформувалися значні вузли хімічної промисловості: Лисичансько-Рубіжанський; Горлівсько-Донецький; Дніпропетровсько-Дніпродзержинський та інші (див. рис. IV.3).

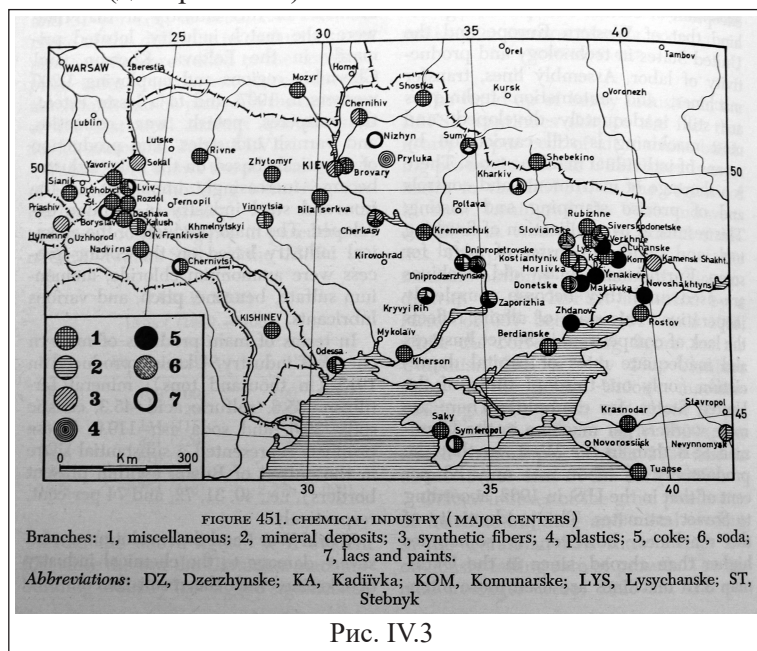

Рис. IV.3

На закордонних українських етнічних межах виділяються центри хімічної індустрії в Гуменному, Санок, Мозирі, Шебекіно, Камєнськ-Шахтінську, Новошахтінську, Ростові, Краснодарі, Туапсе, Невинномиську.

На ст. 819 «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» (рис. 454) А. Жуковський зі співавторами картографують обсяги виробництва, галузеву та територіальну структуру деревообробної промисловості України та споріднених з нею виробництв³². На картосхемі способом картодіаграми

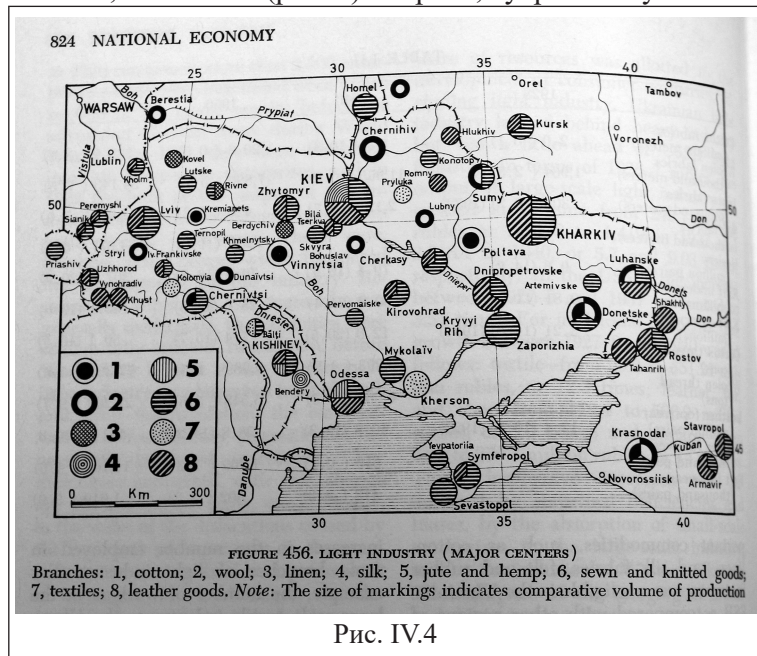
32. Ukraine. A Concise Encyclopaedia. – с. 819.

подаються: величиною кола – обсяг виробництва, секторами кола – внутрішньогалузева структура деревообробної промисловості. Ідеться про лісопильну, паперову, лісохімічну промисловість, виробництво фанери і фурнітури.

Картографічною оцінкою охоплено 29 основних центрів деревообробної промисловості України та 25 таких центрів на суміжних територіях Молдови, Словаччини, Польщі, Білорусі, Російської Федерації. У відзначених на картосхемі центрах деревообробної промисловості як галузі лісопромислового комплексу здійснюється глибока переробка деревини і виготовляється з неї широкий асортимент матеріалів, напівфабрикатів і готових виробів для національного господарства та населення регіонів.

Україна важлива для розвитку господарського комплексу України її легка промисловість, яка охоплює сукупність підгалузей індустрії, на підприємствах яких продукують насамперед предмети народного споживання (трикотажні вироби, тканини, готовий одяг, взуття тощо.). А. Жуковський зі співавторами головним центрам легкої індустрії присвячують карту на с. 824 (рис. 456) (див. рис. IV.4). Із застосуванням способу картодіаграми (структурних діаграм) аналізуються по 45 основних центрах України обсяг виробленої продукції підприємствами легкої промисловості, її галузева та територіальна структура. Візуалізуються головні центри виробництва в Україні бавовняних тканин (ситцю, сатину, бязі, ниток і т.ін.), вовняних, лляних, шовкових, джутових та конопляних тканин, аналізуються швейна, трикотажна, взуттєва промисловість. Ще 14 основних центрів легкої промисловості охарактеризовані у прикордонних з Україною зарубіжних регіонах. Як бачимо, детальна інформація подається за 8 підгалузями легкої промисловості, тоді як, наприклад, на аналогічній картосхемі «Легка промисловість (України)» Л.М. Корецького та О. Я. Махрачова з «Географічної енциклопедії

України» відображаються лише три складові галузі – текстильна, швейна та (разом) шкіряна, хутрова і взуттєва³³.

Не менш оригінальна в «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» карта на с. 834 (рис. 459) «Харчова промисловість» (див рис. IV.5). Як відомо, вона є сукупністю галузей промислового комплексу, підприємства яких виробляють харчові продукти, а також парфюмерно-косметичні, тютюнові та інші вироби.

На вказаній карті за допомогою локалізованих діаграм у розрізі 67 населених пунктів подаються величина та структура харчової промисловості України. Розкриваються основні центри хлібопекарної, м'ясо-молочної, кондитерської та макаронної, консервної, олійно-жирової,

33. Корецький Л.М. Легка промисловість / Л.М. Корецький, О.Я. Махрочов / Географічна енциклопедія України в трьох томах. – К.: УРЕ ім. М.П. Бажана, 1990. – С. 263.

цукрової та інших галузей харчової промисловості країни. Чітко фіксується основний ареал вирощування цукрових буряків в Україні, Польщі, на Курщині, Білгородщині та Вороніжчині Росії.

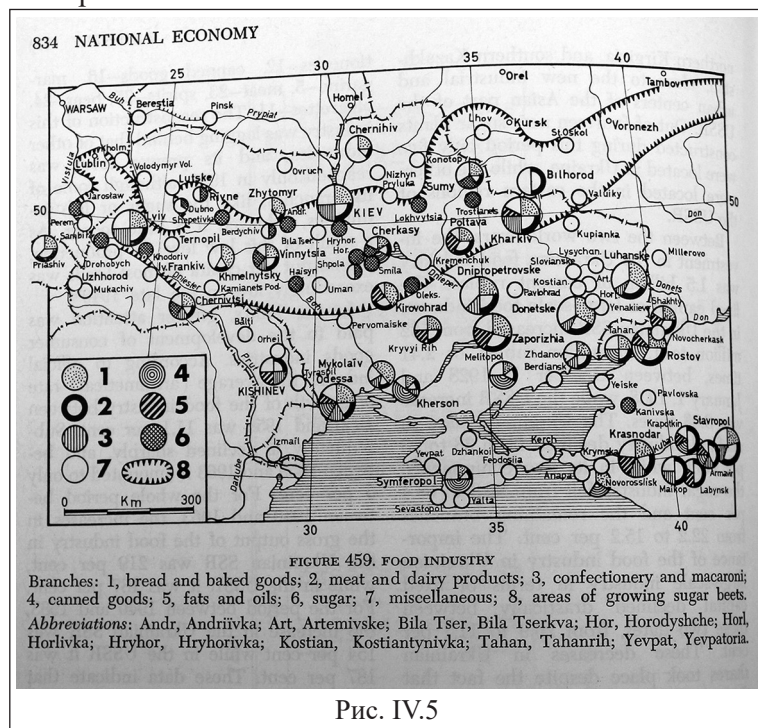

Рис. IV.5

Широка серія карт в «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» представляє природно-ресурсний, сукупний ресурсний та виробничий потенціал сільського господарства України.

Розпочинає цю серію карта «Орні землі» (рис. 475, с. 866). У відсотках до загальної земельної площі способом картограми виділяються райони за інтенсивністю розорювання земельних угідь. Шкала (штрихова) має такі градації: від 0 до 10 %, 10-20 %, 20-40 %, 40-60 %, 60-80 %, 80-100 %. За первинні територіальні одиниці картографічної оцінки (настільки можна про це судити з карти) взяті,

очевидно, межі природних (фізико-географічних) областей України. Аналогічна карта «Рілля» з «Національного атласу України»³⁴, до відома, має таку градацію показника розораності земель (% ріллі від площі суходолу адміністративних районів, 2004 р.): до 20,0; 20,0 – 40,0; 40,1–60,0; 60,1–70,0; 70,1–80,0; 80,1–91,0.

Як чітко ілюструє карта, ареали найвищої розораності земель охоплюють Південнопридніпровську височинну, Південнопридніпровську схилово-височинну, Бузько-Дніпровську низовинну та Дніпровсько-Молочанську низовинну області Лісостепу та Степу України.

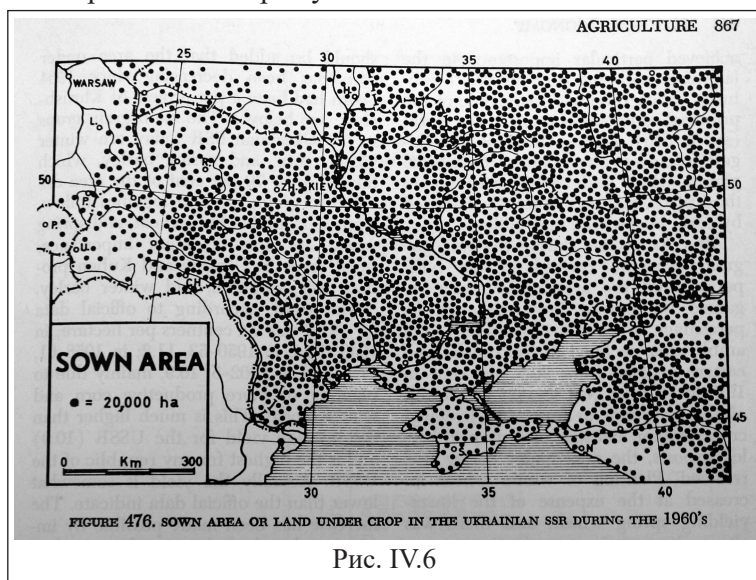
З використанням точкового способу картографування А. Жуковський зі співавторами розкривають географічні особливості розподілу посівних площ в Україні (рис. 476, с. 867) (див. рис. IV.6). Одна точка – 20 000 га. Географічні точки однієї масштабності розміщені на карті лише в межах фактичного поширення посівних площ. Це забезпечує плавні переходи густоти оцінного показника і поліпшує наочність карти.

Точкова карта характеризує також посіви пшениці (одна точка – 10 000 га) (рис. 477, с. 871). Знову ж такі точки мають однаковий масштаб і є істинними, тобто географічними, оскільки відображають межі фактичного поширення посівів пшениці в Україні в 60-ті роки ХХ ст. Привертає увагу нарощення густоти посівів пшениці в районах Поділля та південного Придніпров'я та її падіння в центральноукраїнських регіонах.

Цікавим різновидом точкового способу картографування посівів кукурудзи на зерно (див. рис. 478, с. 872) (рис. IV.7) є застосування як зображувального засобу одномасштабної точки для оцінки розподілу площ посівів кукурудзи розміром 5 000 га та риски (дефісу) – для площ посівів кукурудзи у 2 500 га. Площа посівів кукурудзи на

34. Національний атлас України. – К.: ДНВП «Картографія», 2007. – С. 362.

зерно закономірно зростає із заходу на схід і південний схід України, зменшуючись у крайніх південних приазовських районах і в Криму.

Оригіальною, незвичною для широкого кола географів є карта «Нові сільськогосподарські культури (України)» (рис. 479, с. 873) (див. рис. IV.8). А. Жуковський зі співавторами використовує способи ареалів і значків, позначаючи на карті райони поширення нових сільськогосподарських культур, що розміщуються небезперервно (дискретно) і займають незначні території. Ареали цих культур (південної коноплі, чаю, оливкових, сої, ріцинів, арахісу, маку та ін.) на карті оконтурені суцільними лініями, умовними і художніми значками.

Наочними, виразними є карти посівних площ під цукровим буряком (рис. 481, с. 876) (див. рис. IV.9), льном і соняшником (рис. 482, с. 877), картоплею й овочами (рис. 483, с. 879) (див. рис. IV.10), фруктами і виноградом (рис. 484, с. 881). На цих картах як зображувальний засіб ви-

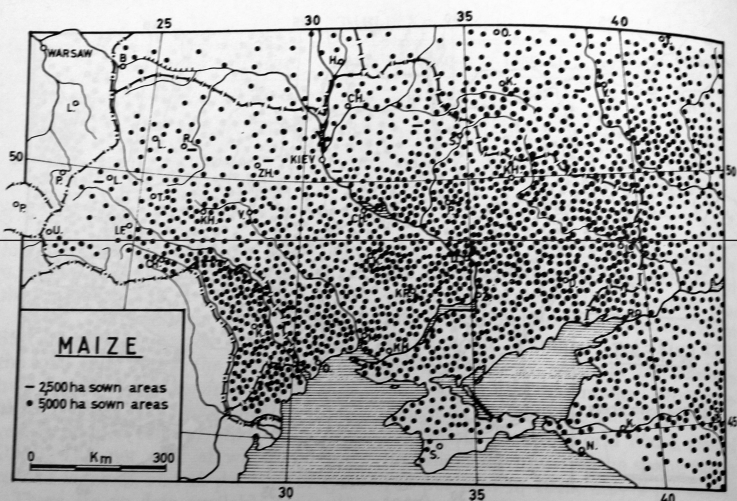

FIGURE 478

Рис. IV.7

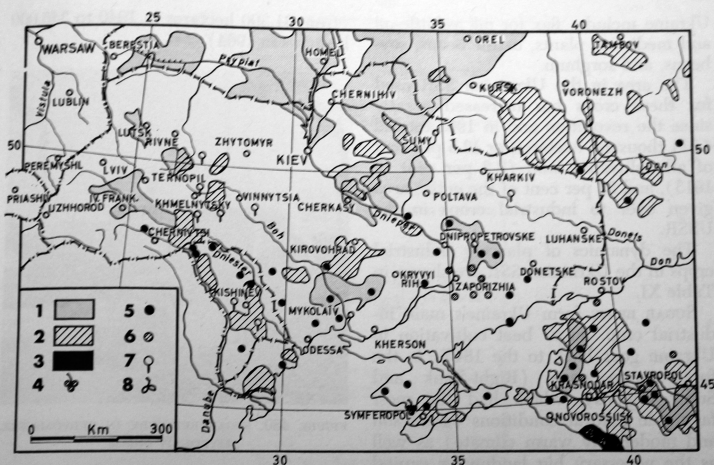

FIGURE 479. NEW AGRICULTURAL CROPS

1, southern hemp; 2, essential-oil plants; 3, tea; 4, olive trees; 5, soybeans; 6, castor beans;
7, oil poppy; 8, peanuts

Рис. IV.8

користовуються уже знайомі нам одномасштабні точки для оцінки розподілу площ під посівами розміром 1 000 – 2 000 га та риси (дефіс) – для менших площ посівів. Зауважимо, що і автори відомого спільного українсько-угорського видання «Ukraine in Maps» (Kyiv – Budapest, 2008) розглядають частку засіяних площ під пшеницею, цукровим буряком, соняшником, картоплею у загальній посівній площі як важливий узагальнюючий показник при картографічній оцінці розвитку рослинництва в державі³⁵.

Тваринництво України А. Жуковський зі співавторами висвітлює через побудову точкових карт (точки одномасштабні), що характеризують поголів'я основних свійських тварин: великої рогатої худоби (рис. 485, с. 885); свиней (рис. 486, с. 886) (див. рис. IV.11); овець (рис. 487, с. 888) (див. рис. IV.12). На всіх указаних картах одна точка – 15 000 голів кожної з названих тварин. Запропонований авторами підхід, коли одна точка характеризує однакове (за величиною) поголів'я свійських тварин, дуже вдалий з географічного погляду, адже при цьому відкриваються додаткові можливості для порівняльного територіального аналізу розвитку основних галузей тваринницького комплексу України.

Як видно з представлених карт, географічні особливості розміщення, концентрації поголів'я великої рогатої худоби та свиней в Україні дуже споріднені, як правило, тут більш-менш рівномірний розподіл по території. А ось поголів'я овець наросується з північних районів, із Закарпаття на південь країни.

Не залишились поза увагою А. Жуковського та його співавторів проблеми картування лісових ресурсів України (рис. 495). Карта розкриває перш за все лісистість, тобто ступінь залісеності території країни. Лісистість в

35. Ukraine in Maps / Edited by Karoly Kocsis, Leonid Rudenko, Ferens Schweitzer. – Kyiv – Budapest, 2008. – 148 S. (с. 122).

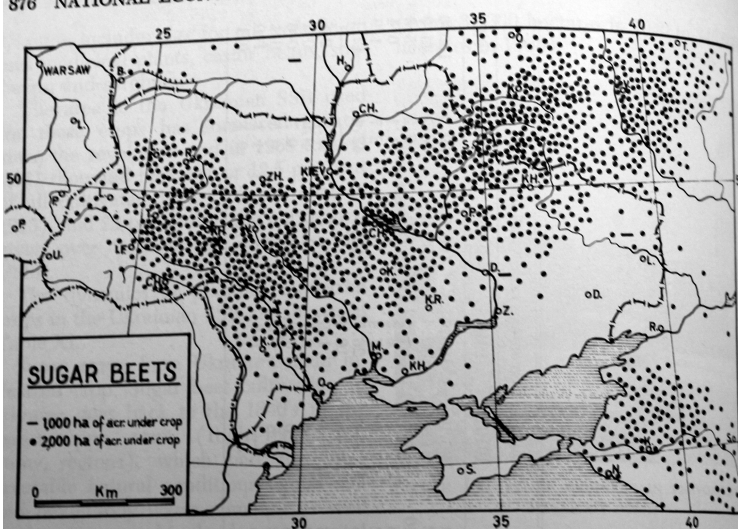

FIGURE 481

Рис. IV.9

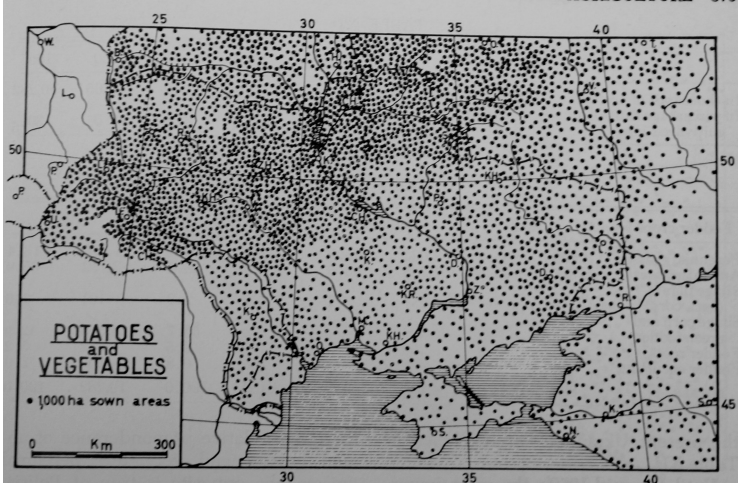

FIGURE 483

Рис. IV.10

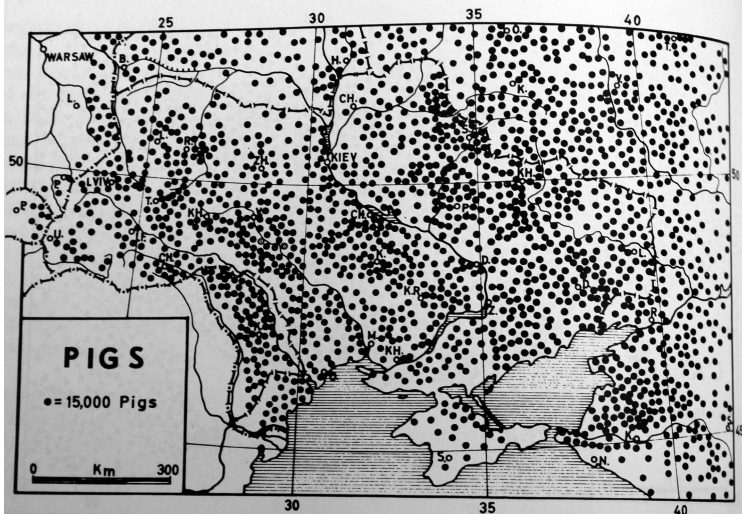

FIGURE 486

Рис. IV.11

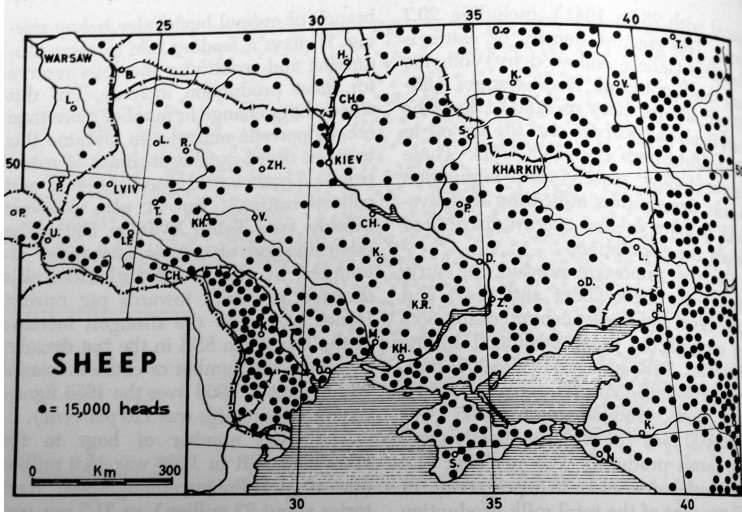

FIGURE 487

Рис. IV.12

Україні вкрай нерівномірна і залежить перш за все від фізико-географічних умов – рельєфу, клімату, ґрунтів. Найбільш залісені, як видно з карти, Українські Карпати і Кримські гори, зона мішаних лісів; далі – лісостепова зона, а найнижчий рівень лісистості – у степовій зоні. За сімома лісогосподарськими областями України стовпчиковими діаграмами поданий породний склад лісів. У лісостанах переважають цінні хвойні (ялина, сосна, ялиця) та твердолистяні породи (дуб, бук, ясен, явір).

Як характеристика водних ресурсів України, в «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» подається оцінка гідроелектричних станцій за чотирьома градаціями потужностей (малі, середні, потужні, надпотужні). За цими ж параметрами картуються і теплові електростанції. Способом ліній руху позначені основні високовольтні лінії електропередач, зокрема ті, що постачають енергію за кордон – у Словаччину, Угорщину, Румунію, Росію (див. рис. 501, с. 911) (див. рис. IV.13).

Зростання національної економіки, безсумнівно, неможливе без динамічного розвитку транспорту і комунікацій. Картосхема 506 на с. 919 ««Ukraine. A Concise Encyclopaedia»» розкриває динамічні процеси формування мережі залізниць в Україні та на прилеглих до неї територіях. Відображаються шляхи, збудовані в Україні до 1875 року; залізниці, що з'явилися в період 1876–1913 років; після 1914 року; а також залізниці, які нині більше не використовуються (див. рис. IV.14).

Надзвичайно важливою інфраструктурою підгалуззю (видом) матеріального виробництва, що забезпечує виробничі і невиробничі потреби національної економіки і населення в багатьох видах перевезень, є повітряний транспорт. А. Жуковський зі співавторами на розробленій картосхемі «Повітряні лінії» (рис. 510) (див. рис. IV.15) аналізують у розрізі 20 основних аеропортів України 123

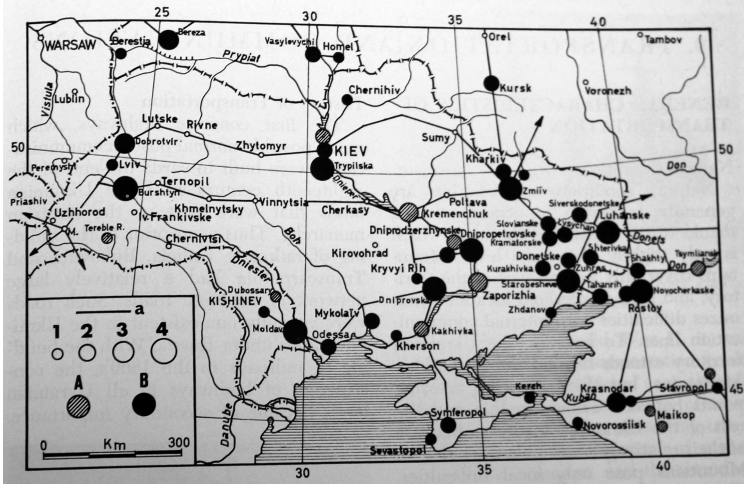

Рис. IV.13

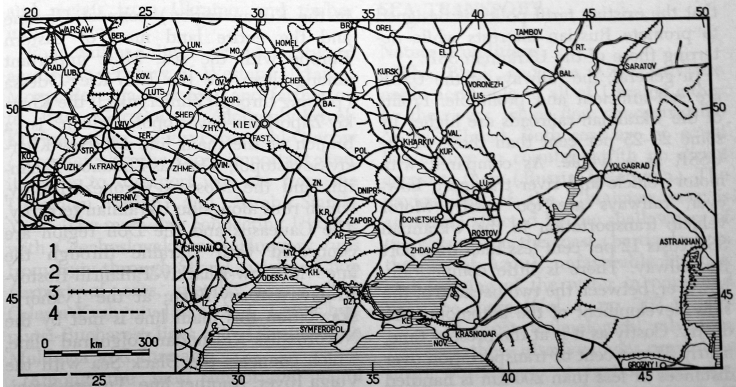

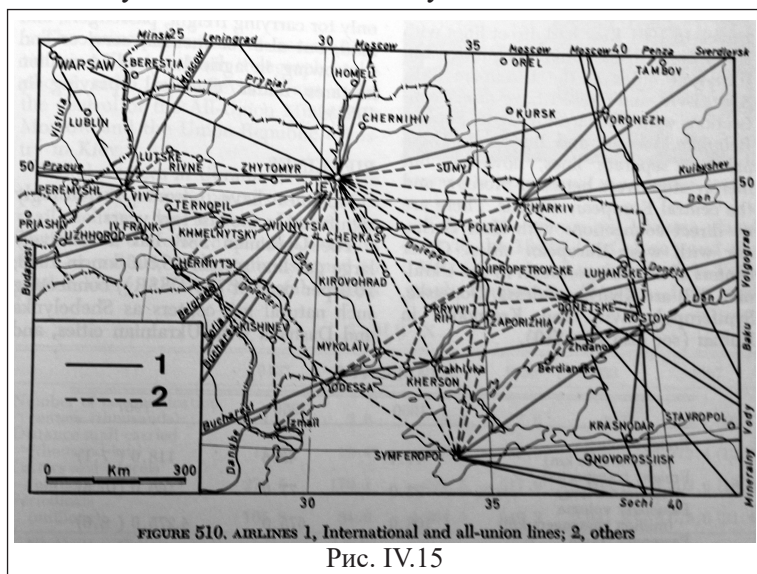
FIGURE 506. DEVELOPMENT OF RAILROADS

1, tracks built before 1875; 2, tracks built between 1876–1913; 3, tracks built after 1914; 4, tracks no longer in use.

Рис. IV.14

напрями міжнародних, всесоюзних та інших повітряних сполучень (перевезень). За межами України показані напрями руху повітряних суден з Ростова-на-Дону та Воронежа.

Значна частина карт «Ukraine. A Concise Encyclopaedia», що цілком закономірно, присвячена українській діаспорі, яка об'єднує українців, які знаходяться поза ядром українського етносу. Це ядро, зрозуміло, – на сучасній території України. За кордоном, за різними оцінками, нараховується понад 10 млн. осіб, що є українцями за своїм етнічним корінням. Як відомо, масово українці почали виїжджати за океан у кінці XIX – на початку XX ст.

Одним із найбільших осередків української діаспори є США. А. Жуковський зі співавторами подає карту розселення українців у Сполучених Штатах у 1914 р. (за матеріалами В. Кубійовича) (рис. 611, с. 1103) (див рис. IV.16). Значковим способом характеризується кількість українських парафій по окремих штатах. Аналогічна кар-

та станом уже на 1958 рік яскраво засвідчує потужне зростання українських парафій та їх поширення у напрямку на північний захід і захід США (рис. 612) (див. рис. IV.17). Детально розкривається розселення українців у північно-східних американських штатах (рис. 613) (див. рис. IV.18).

Близько 1 млн. осіб, етнічне походження яких пов'язане з Україною, та тих, що народилися від змішаних з українцями шлюбів, нараховується в Канаді. А. Жуковський зі співавторами за допомогою значкового способу (геометричних значків) відображає основні райони розселення українців у Канаді в 1911 р. (рис. 653) (див. рис. IV.19) та 1951 р. (рис. 654) (див. рис. IV.20) (с. 1154, 1156). Провінції Манітоба, Саскачеван і Альберта, а в 1951 р. уже і Онтаріо, як бачимо, є основними районами концентрації в Канаді вихідців з України та їхніх нащадків.

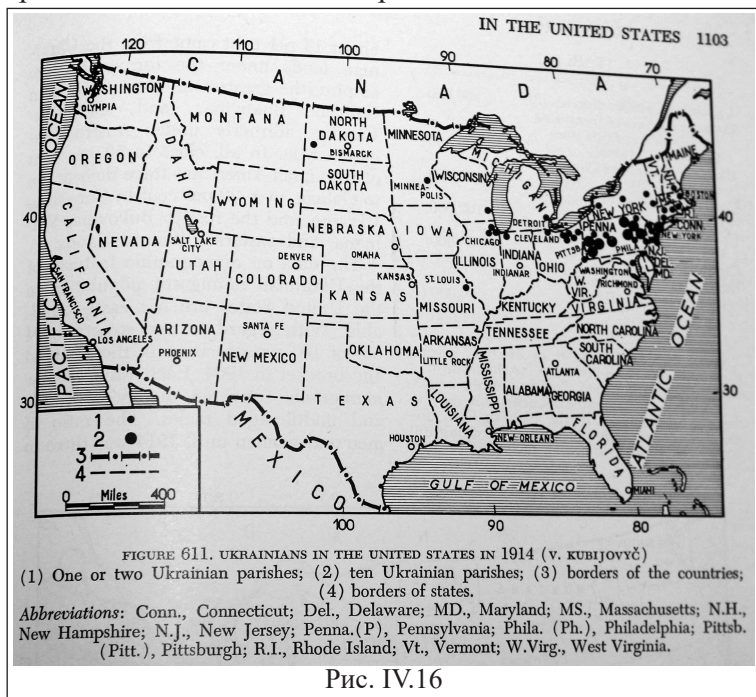

Рис. IV.16

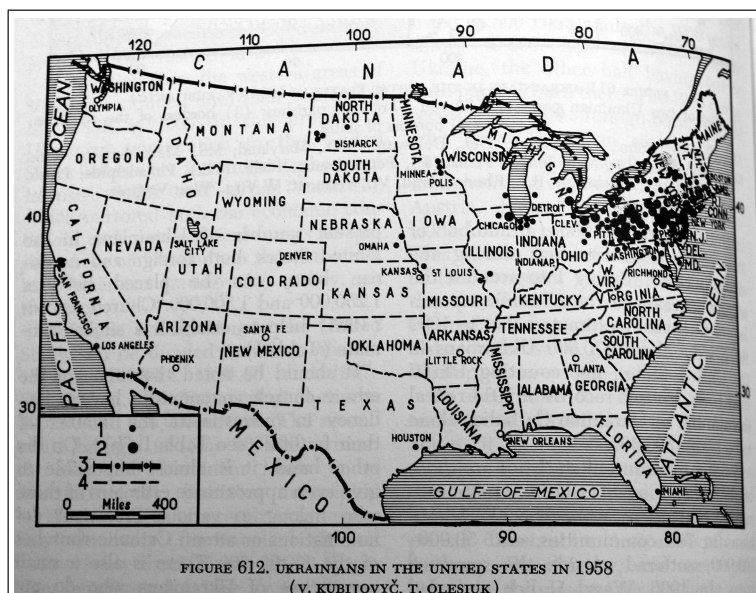

Рис. IV.17

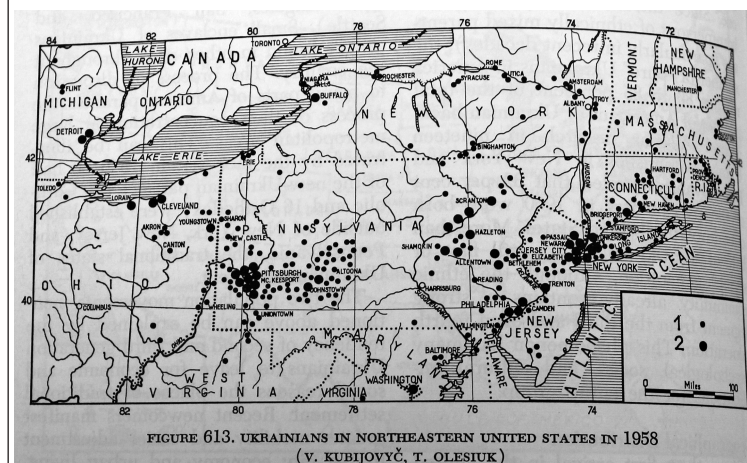
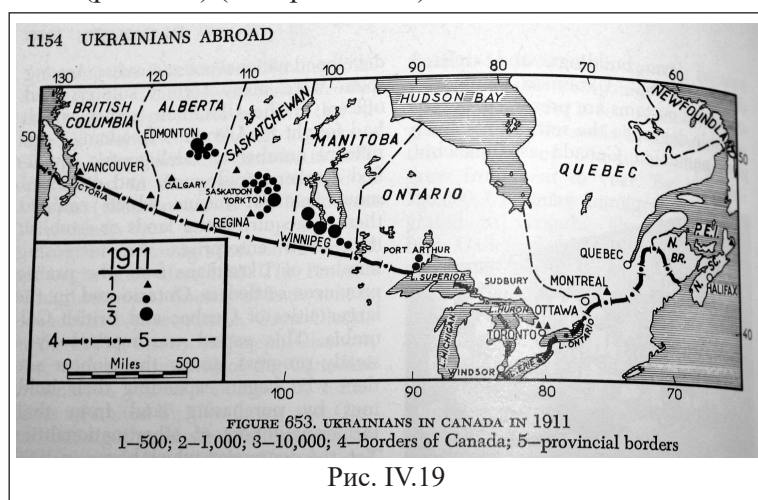

Рис. IV.18

Одним із великих регіонів розселення українців поза територією України є також Південна Америка, серед країн якої Бразилія має численну українську общину. Карта «Українці в Бразилії» (див. рис. 681) способом ареалів, що оконтурені геометричними значками, висвітлює «українські» райони країни. Ідеться про крайній південний схід Бразилії, що межує з Аргентиною та Парагваєм, зокрема про штат Парана, такі його міста й околиці, як: Прудентополіс, Курітіба, Дорізон, Антоніо Олінто, Уніао-да-Віторія та ін. (рис. 681) (див. рис. IV.21).

Отже, даючи загальну оцінку соціально-економічним картам, розробленим А. Жуковським зі співавторами для «Ukraine. A Concise Encyclopaedia», можна зробити такі висновки:

1) картографічні розробки авторів представляють весь спектр основних типів соціально-економічних карт. Тут і карти корисних копалин, а разом з ними і карти енергетики, відповідних галузей промисловості; карти лісових ресурсів і деревообробної промисловості та споріднених з нею виробництв; карти земельних ресурсів, посівних

1156 UKRAINIANS ABROAD

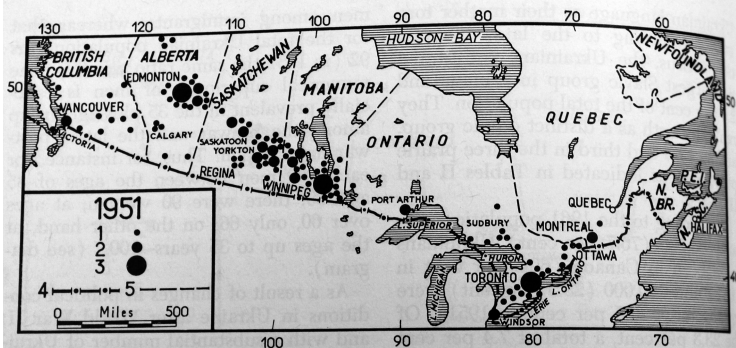

FIGURE 654. UKRAINIANS IN CANADA IN 1951
1—1,000; 2—10,000; 3—50,000; 4—borders of Canada; 5—provincial borders.

Рис. IV.20

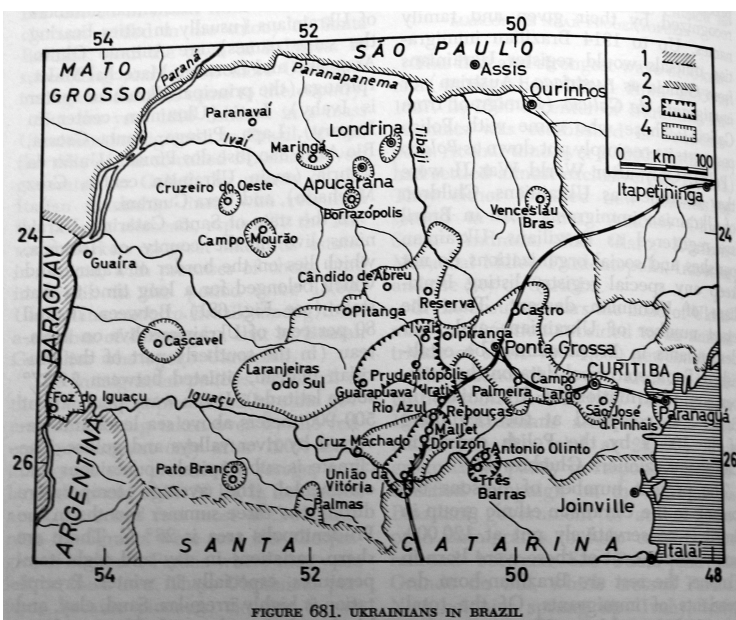

FIGURE 681. UKRAINIANS IN BRAZIL

Рис. IV.21

площ, розвитку рослинництва, тваринництва і харчової та легкої промисловості; карти транспорту; карти населення;

2) серед широкого набору застосованих способів відображення соціально-економічних об'єктів і явищ на картах головними є картодіаграми, спосіб значків, ареалів, точковий спосіб;

3) карти в «Ukraine. A Concise Encyclopaedia» дають системну, комплексну оцінку розвитку природних і суспільних продуктивних сил України, ознайомлюють світового читача з наявним потенціалом і перспективними можливостями українського народу, майбутньої незалежної та суверенної Української держави.

3. «ЕТНОГРАФІЧНА КАРТА (МАПА) БУКОВИНИ» ЯК ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ТВІР

У «Передмові» Редакції «Буковини» до колективної праці «Буковина – її минуле і сучасне» на с. 7 вказується, що етнографічну карту опрацював Аркадій Жуковський. Водночас на с. 423 названої монографії автор розділу «Національно-соціальний склад та економічне становище Буковини» доктор Денис Квітковський стверджує, що найдостовірнішими матеріалами щодо національного складу населення краю є австрійські дані 1910 року і далі (цитуємо. – В.Р., А.П.): «Ми взяли їх в основу нашої етнографічної мапи Буковини»³⁶. Тож, можливо, що опрацювання етнографічної карти Буковини А. Жуковським відбувалося за активної участі доктора Д. Квітковського. Це, по-перше.

Друга теза – у тому, що нині в умовах всезростаючої консолідації української нації надзвичайно важливо оці-

36. Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 7, 423.

нити первинні дані, взяті за основу складання етнографічної карти Буковини А. Жуковського, як і саму карту³⁷.

Не можна не погодитися з Д. Квітковським, що для наукового аналізу питання про національний склад населення Буковини вкрай важливо визначитись у термінології. Іноземцям важко, але необхідно усвідомити, що «рутенці», «руснаки», «малороси», «малорусини», «українці», «гуцули» (термін, запроваджений у 1930 р., офіційною румунською статистикою) є представниками одного і того самого українського народу³⁸.

Аналізуючи наявні матеріали щодо чисельності та національного складу населення Буковини, Д. Квітковський та А. Жуковський приходять до висновку, що серед них найдостовірнішими є австрійські дані 1910 року. Вони і були покладені в основу етнографічної карти краю. Як можна побачити з розглядуваної мапи (див. рис. IV.22), перепис населення 1910 року включав 341 громаду. У 28 громадах українці не були представлені взагалі, а у 64 громадах зовсім не було румунів, а саме: українців не було зовсім у 14 громадах повіту Гурагумора, 6 громадах повіту Радівці, у 5 громадах – Сучави, у 2-х громадах у Кимполонгу, одній громаді у Сереті. Отже, у 313 громадах з 341 (92 %) була представлена українська людність. І лише у 277 громадах (81 %) у тій чи іншій мірі жило румунське населення. Українське населення мешкало на площі в 6 тис. км² (600 тис. осіб), румунське – займало близько 4 тис. км² (300 тис. осіб)³⁹.

37. Жуковський А. Етнографічна карта Буковини / А. Жуковський / Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956 (Додаток – вставка).

38. Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 421-423.

39. Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського,

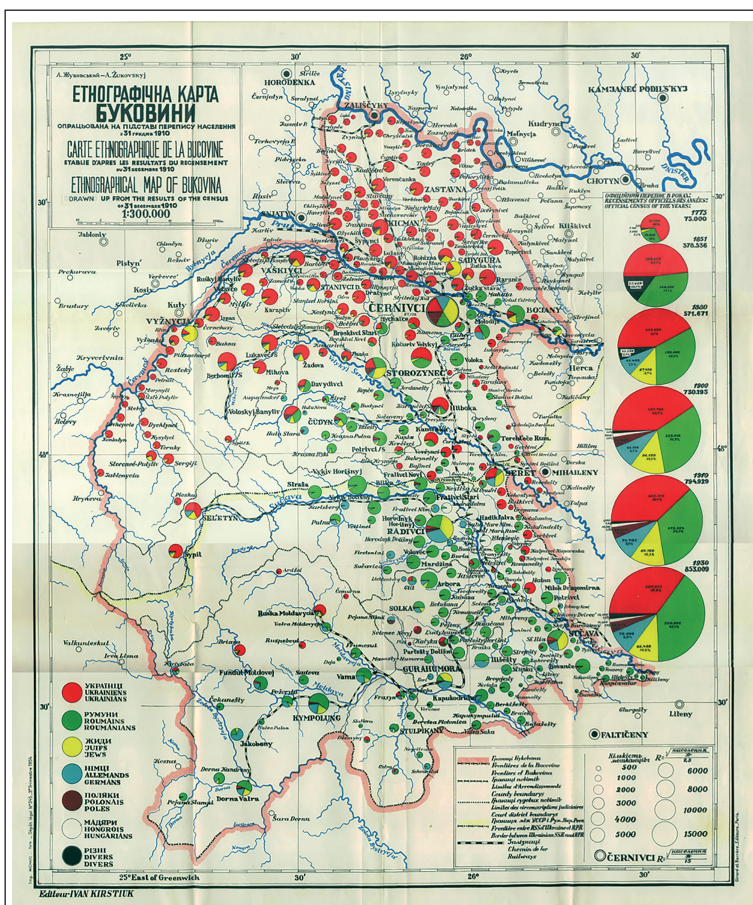

Рис. IV.22

Важливо простежити особливості етнографічної карти Буковини за адміністративними повітами, що узагальнюють розселення етносів у межах окремих громад.

У Чернівцях (місто) переважало німецькомовне населення (близько 1/2), потім ішли українці, поляки та румуни (кожні з яких складали 1/5 від усіх мешканців). Однак

Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 425.

уже в Чернівцях (околиці) українці становили більше половини всіх жителів, румуни – близько 1/3, німецькомовні – 1/10. Цікаві спостереження комісії «Американського Комітету для Прав Релігійних Меншостей», яка у 20-х роках минулого століття відвідала Румунію. Комісія стверджує, що «на Буковині є велике число українців, які мешкають найбільше на селі» і в той же час «у Чернівцях, столиці Буковини, звичайні мови, які чути на вулицях, є німецька, румунська та ідіш, то на ярмарках (чи на базарах) всі говорять по-українському і тільки по-українському»⁴⁰. І це підтверджують картографічні матеріали. У повітах Садагурі 3/4 мешканців є українцями, у Кіцмані – 9/10, Вашківцях – 4/5, Заставні – більше 9/10, Вижниці – 4/5, Селетині – 3/4, Усте-Путилів – 9/10.

З рухом на південь і південний захід краю зменшується частка україномовного населення і зростає відсоток румуномовного. Так, у громадах Сторожинецького повіту українці становлять у середньому близько 1/4, а румуни – 1/2, у Радівецькому – румунське населення зростає до 3/5, як і в Гурагуморському, громадах повітів Кимполунг, Радівці. У громадах повіту Сучава румуномовне населення сягає 7/10, німецькомовне – 1/5, україномовне – 1/10.

Німецькомовне населення зосереджувалося насамперед у Чернівцях (1/4 всіх мешканців краю з цією розмовною мовою). Потім йшли повіти Кимполунг (1/3 населення – німецькомовне) та Радівці (1/4 частина жителів якого вживали німецьку мову), у Сучаві їх було 1/5.

Найбільше представників польської національної меншини проживало у місті Чернівці (майже 1/5 всіх його мешканців). Близько 1/10 всього населення поляки становили у громадах повіту Сторожинець, 1/20 – у громадах повітів Вашківці та Гурагумора.

Отже, завершуючи аналіз етнографічної карти Буко-

40. Там само. – С. 437.

вини, можна зробити такі узагальнення:

1. А. Жуковським при сприянні і допомозі доктора Д. Квітковського вперше здійснена картографічна візуалізація національного складу населення Буковини у розрізі 341 громади на базі австрійського перепису 31 грудня 1910 року.

2. Отримані результати картографічної оцінки національного складу населення підтверджували, як констатував сам А. Жуковський, «певною мірою правильний під етнографічним оглядом поділ Буковини на українську і румунську частини...»⁴¹.

3. Етнографічна мапа Буковини, безсумнівно, стала основою подальших картографічних досліджень України, зокрема «Map of Ukraine» В. Кубійовича та А. Жуковського (1984 р.), що характеризує українські етнічні території⁴².

41. Буковина – її минуле і сучасне / Під редакцією Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж, Філадельфія, Дітройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 416.

42. Kubijovyc V. Map E Gazetteer of Ukraine / V. Kubijovyc, A. Zhukovsky / Encyclopedia of Ukraine / Edited by V. Kubijovyc. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – 31 p.

V. ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ НАПРАЦЮВАННЯ ВЧЕНОГО

Практично все свідоме життя Аркадія Жуковського було пов'язане з його щоденною, одухотвореною та виснажливою роботою над Енциклопедією українознавства. Цій справі він присвятив понад 65 років свого творчого пориву.

У «Передмові до одинадцятого тому» Енциклопедії українознавства: Словникова частина – доповнення» А. Жуковський нагадує читачам, що вихід цього додаткового тому був «заповіджений» і він мав би охоплювати нові статті, подати доповнення – errata до попередніх десяти томів, доповнити біографічні дані до поданих гасел (див. фото V.1)¹.

Та у зв'язку зі значним скороченням числа співробітників, фінансовими проблемами у додатковий одинадцятий том були поміщені лише ті статті, при назвах яких містилася позначка – див. Доповнення, а також ті, на які посилалися в інших статтях, проте це посилання – гасло не було згодом опубліковане.

Несучи особисту відповідальність за завершення ЕУ 2, А. Жуковський, активізувавши співробітників Енциклопедії у Сарселі, звернувся за допомогою до фахівців з різних галузей знань в Україні. Особливу допомогу надав Комітет науки і культури при Академії наук України для зв'язків з українцями за кордоном (секретар Микола Залізняк).

Разом з тим, оскільки більшість гасел до одинадцятого тому Енциклопедії українознавства «була запрограмована проф. Володимиром Кубійовичем, тому він і в цьому

1 Жуковський А. Передмова до одинадцятого тому / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя. – 1995. – Т. II/11. – С. 5.

Наукове Товариство ім. Шевченка

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

В ДВОХ ТОМАХ

під головного редакцією
проф. д-ра Володимира Кубійовича
і проф. д-ра Зенона Кузелі

ТОМ ПЕРШИЙ

Мюнхен — Нью-Йорк
1949

Фото V.1. Фотокопія титульної сторінки Енциклопедії українознавства: в двох томах / Під головн. редакцією В. Кубійовича та З. Кузелі. — Мюнхен — Нью-Йорк, 1949. — Т. 1.

томі зазначений як головний редактор»². У цьому, як і в багатьох інших випадках, простежується наукова скромність Аркадія Жуковського, який майже через десять років після відходу у вічність свого Вчителя продовжував незворушно, без нарікань реалізовувати його творчий заповіт.

Європейське НТШ паралельно з підготовкою одинадцятого тому Енциклопедії українознавства (ЕУ2) здійснювало успішні кроки щодо перевидання масовим тиражем в Україні ЕУ1 (три томи) і ЕУ2 (10 томів) (див. фото V.2).

Словникова частина Енциклопедії українознавства (ЕУ2) перевидавалась Науковим товариством ім. Т. Шевченка у Львові. За перевидання предметової Енциклопедії українознавства (ЕУ1) взявся Інститут української археографії Академії наук України у Києві.

Практично у цей же час однією з важливих подій загальної української справи, а не лише для української діаспори, біля витоків якої стояв А. Жуковський, було завершення наприкінці 1993 року виданням у Торонто англomовної п'ятитомної «Encyclopedia of Ukraine» (АЕУ). Ідеться про словникову енциклопедію, аналогом якої є україномовна ЕУ2. Два томи загальної англomовної енциклопедії: «Ukraine: A Concise Encyclopedia» побачили світ у 1963 і 1970 роках.

За редакцією В. Кубійовича з'явився перший том (1984 р.) та другий том (1988 р.) «Encyclopedia of Ukraine». Однак, ще при житті В. Кубійовича Данило Гусар Струк став керуючим редактором англomовної Енциклопедії України. Саме тому з відходом у вічність В. Кубійовича Данило Гусар Струк був призначений головним

2 Жуковський А. Передмова до одинадцятого тому / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя. – 1995. – Т. II/11. – С. 7.

Наукове Товариство ім. Шевченка

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Словникова частина

37

Головний редактор

проф. д-р Володимир Кубійович

Видавництво „Молоде Життя“

Фото V.2. Фотокопія титульної сторінки Енциклопедії українознавства: словникова частина. – Зошит 37 / Головн. редактор проф. д-р В. Кубійович. – Мюнхен: Молоде життя, 1973.

редактором АЕУ. Новий головний редактор запровадив комп'ютеризацію енциклопедичної праці. Відредаговані та збережені на комп'ютері статті зразу ж ішли до друку. Така модернізація здешевила і значно прискорила вихід трьох останніх томів АЕУ (за п'ять років).

А. Жуковський подає такі важливі статистичні дані щодо обсягу цього найновішого довідника про Україну.

Англomовний п'ятитомник охоплює XXV + 4 311 сторінок великого формату у двох колонках тексту. За окремими томами розподіл обсягу видання такий: том I, літери A – F: XV + 952 сторінки; том II, літери G – K: 737 сторінок; том III, літери L – Pf: 872 сторінки; том IV, літери Ph – Sr: 864 сторінки і, нарешті, том V, літери St – Z: 886 сторінок. Кожен з томів вміщує приблизно 3 000 гасел різного обсягу (від кількох рядків до 32 сторінок – найрозлогіша стаття «Історія України»)³.

Загалом, англomовна енциклопедія на 300 сторінок більша, ніж 10-томна ЕУ2. Варто також узяти до уваги, що на сторінці англomовної енциклопедії на третину більше друкованих знаків, ніж на сторінці українomовної ЕУ2 (5900:4290).

Аркадій Жуковський авторитетно заявляє, що «є зайвим сперечатися про первородство і оригінальність» між попередницею англomовної енциклопедії – ЕУ2 та АЕУ. Оскільки «кожна енциклопедія користує зі всіх існуючих попередніх довідників і старається внести щось більш нового, оригінального, ніж свої попередники. АЕУ не була винятком»⁴.

А. Жуковський погоджується з головним редактором

3. Жуковський А. Важливе українознавче видання (Поява англomовної Енциклопедії України, томи III, IV, V) / А. Жуковський // Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / [упор. Д. Бурім, О. Кучерук, О. Маврін]. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007. – С. 332-333.

4. Там само. – С. 333.

останніх трьох томів АЕУ Данилом Струком, що англomовна Енциклопедія України є доповненням і осучасненням ЕУ2. Твори виринають з того самого джерела, але різняться так, «як різняться батьки і діти...».

Безперечно, на першому етапі задуму АЕУ мала бути перекладом ЕУ2, однак у процесі осучаснення змісту української енциклопедії вносилися істотні доповнення, а починаючи з третього тому стало зрозумілим – АЕУ «уса-мостійнилась», збагатившись новим змістом.

На думку А. Жуковського, АЕУ відрізняється від ЕУ2 такими позиціями:

По-перше, оскільки англomовна енциклопедія орієнтувалася, головню, на англomовного читача, то в ній акцент був зроблений на найвизначніші події й особи українського життя. Другорядні, локальні події, особи чи місцевості не розглядалися.

По-друге, більше місця в АЕУ відведено сучасному стану України. Значна увага приділена проблемам становлення незалежної української держави, краху советської імперії.

По-третє, ґрунтовніше висвітлені проблеми розвитку фізико-математичних, біологічних, технічних, а також економічних, політичних, соціальних наук. Так, зокрема, з 266 авторів останніх трьох томів, десяту частину становили чужинці-україністи (цього не було в ЕУ). І взагалі, як твердить А. Жуковський, АЕУ – це «діяспоральний внесок у різні ділянки українознавства»⁵.

На особливу увагу заслуговує картографічне забезпечення АЕУ. У трьох томах – 127 карт, виконаних під керівництвом Стефанії Кухаришин. А. Жуковський з приємніс-

5. Жуковський А. Важливе українознавче видання (Поява англomовної Енциклопедії України, томи III, IV, V) / А. Жуковський // Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / [упор. Д. Бурім, О. Кучерук, О. Маврін]. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007. – С. 334.

тю відзначає оригінальність авторського «представлення карт: українці у світі, монастирі в Україні, концентраційні табори в Україні, ріки України»⁶.

Дуже цікавим і повчальним в оцінці А. Жуковського є «Постскрипtum» до статті «Важливе українознавче видання...». Він з гіркотою занотовує – щойно появилися останні три томи АЕУ, як почалися різні звинувачення. Під «Заявою співпрацівників Енциклопедії українознавства та прихильників бл. п. проф. В. Кубійовича...» – одинадцять підписантів, що закидають головному редакторові 3, 4, 5 томів АЕУ Д. Струкові «присвоєння спадщини і праці бл. п. В. Кубійовича». Чому, мовляв, на трьох останніх томах АЕУ головним редактором поданий Д. Струк, а не В. Кубійович⁷.

Як один із найближчих співробітників В. Кубійовича, а також авторів «Енциклопедії українознавства» і «Encyclopedia of Ukraine», А. Жуковський займає відповідальну і принципову позицію у «започаткованій дискусії»:

- кожна енциклопедія як сума знань у певній галузі є підсумком попереднього зі своїм власним конкурентним внеском. Безперечно, в АЕУ є багато запозичень з ЕУ, адже у багатьох випадках авторами статей були одні і ті ж дослідники;

- Д. Струка було обрано головним редактором АЕУ колегіально на одному із засідань Головної Редакції АЕУ у Торонто за пропозицією директора КІУС М. Лупула. При цьому важливим був сам факт виконання Д. Струком обов'язків керуючого редактора ще за життя В. Кубійовича;

- як головний редактор АЕУ Д. Струк відповідав за добір членів Головної редакції, редакторів відділів, автор-

6. Там само. – С. 334.

7. Там само. – С. 335.

ські колективи. Ним самостійно були сформовані каталоги на літери L – Z, здійснена редакторська і технічна робота щодо виходу в світ останніх трьох томів АЕУ;

- Д. Струк, по-праву, є головним редактором останніх трьох томів АЕУ, оскільки вони несуть у собі «багато нового, осучасненого й перевіреного матеріалу в порівнянні зі всіма іншими енциклопедіями».

І на завершення. Дискусію можна було б продовжити, «але для добра загальної справи, – мудро заявляє А. Жуковський, – витрачаймо наш час краще на конкретні завдання і збагачуймо спадщину, яку нам залишив В. Кубійович, ніж на взаємні обвинувачення»⁸.

І такі конкретні важливі кроки вперед від самого А. Жуковського настали: ним для англomовної Енциклопедії українознавства підготовлено 237 географічних праць, на аналізі яких варто зупинитися окремо.

Суспільно-географічні праці академіка Аркадія Жуковського в англomовній «Encyclopedia of Ukraine» (Vol. I – V, 1984–1993)

Ретельне вивчення цього унікального твору дозволило нам виявити 237 праць Аркадія Жуковського, що можуть бути віднесеними до системи суспільно-географічних і суміжних з нею дисциплін (див. табл. V.1). Виявлені публікації з певною умовністю (як це визначається їх головною змістовою наповненістю) у структурі суспільної географії, на нашу думку, можуть бути розподілені так. На першому місці у суспільно-географічному доробку А. Жуковського в «Encyclopedia of Ukraine» є політико-географічні праці.

8. Жуковський А. Важливе українознавче видання (Поява англomовної Енциклопедії України, томи III, IV, V) / А. Жуковський // Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / [упор. Д. Бурім, О. Кучерук, О. Маврін]. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007. – С. 335.

Їх майже 30 % від усіх публікацій. Другими за кількістю є дослідження з історичної географії та історії географії (близько 22 %). Далі йдуть праці з суспільно-географічного країнознавства (приблизно 14 %), сакральної або географії релігій, суспільної географії України та інших галузей суспільної географії.

Безперечно, детальний аналіз напрацювань ученого по кожній з указаних суспільно-географічних дисциплін – ще попереду. Тепер зупинимось на узагальненій оцінці основних публікацій А.Жуковського.

Політико-географічні праці. Написані для «Encyclopedia of Ukraine» статті відображають з україноцентричних позицій практично всю предметну галузь політичної географії і суміжної з нею геополітики. При цьому йдеться про становлення та розвиток української політико-географічної думки, її історичні витоки.

А. Жуковський розглядає:

- форми правління й адміністративно-територіального поділу України (Литовська метрика⁹, Київське воєводство¹⁰, Полкова система, Полк¹¹, Малоросійський приказ⁹ та інші);

- формування державної території, оцінка кордонів, прикордонних районів (Центральна Рада¹², Генеральний Секретаріат Центральної Ради¹⁰, Гетьманський уряд¹⁰,

9. Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.III. – С. 161.

10. Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyc. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol.II. – 737 p.

11. Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Volume IV. – С. 163.

12. Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyc. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – 952 p.

Суспільно-географічно спрямовані публікації Аркадія Жуковського в англomовній
«Encyclopedia of Ukraine» (Vol. 1-V, 1984–1993)

Усього публікацій (одиноць), у тому числі по томах	З них: за основними галузями суспільної географії					
	політична географія	історична географія, історія географії	суспільно-географічне країнознавство	географія релігій	суспільна географія України	інші галузі
I-V томи <u>237</u> 100%	<u>69</u> 29 %	<u>53</u> 22 %	<u>34</u> 14 %	<u>32</u> 14 %	<u>29</u> 12 %	<u>20</u> 9 %
I 34	7	1	5	4	9	8
II 71	25	15	11	7	8	5
III 42	7	13	7	8	2	5
IV 47	18	17	5	5	2	-
V 43	12	7	6	8	8	2

Гетьманська держава чи Гетьманат¹³, Уряд УНР в екзилі¹⁴, Рух Прометей (як попередник Антибільшовицького блоку народів)¹¹, Українська лінія (кордон)¹⁵ та ін.).

У цьому зв'язку надзвичайно цінна складова «Encyclopedia of Ukraine» підготовлена та видана у 1984 р. В. Кубійовичем та А. Жуковським карта меж українських етнічних територій. Учені стверджують, що у 1980 р. за межами Української РСР проживало більше 11 млн. українців¹⁶;

- географію партійно-політичних сил України, райони політичної напруги і соціальних вибухів (Револуційна українська партія¹¹, Українська національна партія¹⁵, Українська партія соціалістів-революціонерів¹⁷, Українська соціал-демократична робітничка партія¹⁸, Хотинське повстання¹⁹, Татарбунарське повстання 1924 р.)²⁰;

- організацію збройних виступів та рухів у боротьбі за незалежність України (Всеукраїнський військовий з'їзд²¹,

13. Okinshevych L. Hetman state or Hetmanate (Hetmanshchyna) / L.Okinshevych, A.Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. - Vol.II. - P.145-147.

14. Zhukovsky A. Government-in-exile of the Ukrainian National Republic / A.Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. - Vol.II. - P.71-72.

15. Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. - Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. - Volume V. - P. 886.

16. Map e Gazetteer of Ukraine / Compiled by V. Kubijovyc and A. Zhukovsky: Scale 1: 2, 000, 000 // Encyclopedia of Ukraine / Edited by V. Kubijovyc. - Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. - C. 8.

17. Zhukovsky A. Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. - Vol.V. - P. 418-419.

18. Senkus K. Ukrainian Social Democratic Workers party / K.Senkus, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. - Vol.V. - P. 437-438.

19. Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyc. - Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. - Vol.II. - 737 p.

20. Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. - Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. - Volume V. - P. 886.

21. Zhukovsky A. All - Ukrainian military congresses / A. Zhukovsky //

Українсько-Радянська війна, 1917 – 1921²² та ін.).

Статті з історичної географії та історії географії.
«Encyclopedia of Ukraine» містить цікаві публікації А. Жуковського про корифеїв української географії: І. Фещенка-Чопівського²³, Василя Каразіна¹⁹, Миколу Ханенка¹⁹, Мирона Кордубу²⁴, Володимира Кубійовича²⁵, Наталію Полонську-Василенко²⁶, Антона Синявського²⁷, що розкривають їх внесок у розвиток вітчизняної та світової науки.

В історико-географічних працях реалізувався творчий потенціал А. Жуковського – його націленість на пізнання історичного процесу у нерозривному зв'язку з розміщенням окремих об'єктів та їхніх комплексів у взаємодії з природою.

Саме з таких позицій А. Жуковський аналізує Київський літопис¹⁹, Нестор літописець²⁸, Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов²⁸, Повість временних літ²⁹, Генеральний опис Малоросії²⁹, Шипинська земля²⁹, Сіверська земля²⁹ та ін.

Encyclopedia of Ukraine. – V.I. – P.56.

22. Zhukovsky A. Ukrainian – Sotiet War, 1917 – 21 / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol.V. – P. 462-464.

23. Zhukovsky A. Feshchenko – Chopivshy, Ivan / A.Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. – P.878.

24. Zhukovsky A. Korduba, Myron (1876 – 1947) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol.II. – P. 608.

25. Struk D.H. Kubijovyc, Volodymyr / D.H.Struk, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol.II. – P. 697.

26. Zhukovsky A. Polonska – Vasylenko, Nataliia / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.IV. – P.123.

27. Zhukovsky A. Syniavsky, Antin / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol.V. – P. 147.

28. Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.III. – 872 p.

29. Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Volume IV. – 864 p.

Третьою галуззю наукових уподобань академіка А. Жуковського, поза всяким сумнівом, є суспільно-географічне країнознавство. Назвемо основні праці в алфавітно-хронологічному порядку: Австрія³⁰, Бессарабія чи Басарабія³¹, Бухарест³², Добруджа³³, Франція³⁴, Грузія³⁵, Німеччина³⁶, Греція³⁵, Ясси³⁵, Стамбул³⁵, Японія³⁵, Єрусалим³⁷, Казахстан³⁵, Киргизія³⁵, Марамурешський регіон³⁸, Молдавія³⁸, Москва³⁸, Нідерланди³⁸, Париж³⁹, Румунія⁴⁰, Шанхай⁴¹, Швеція⁴², Швейцарія⁴², Трансільванія⁴², Туреччина⁴² та ін. Країнознавчий суспільно-географічний аналіз розкриває географічне положення, географічні та історичні особливості, населення, промисловий та сіль-

30. Zhukovsky A. Austria / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. – P. 139-141.

31. Kubijovyc V. Besserabia or Basarabiia / V. Kubijovyc, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. – P. 212-215.

32. Zhukovsky A. Bucharest (Bucuresti) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. – P. 307-308.

33. Zhukovsky A. Dobrudja (Dobrogea) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. – P. 713.

34. Zhukovsky A. France / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. – P. 929-936.

35. Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyc. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol.II. – 737 p.

36. Zhukovsky A. Germany / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol.II. – P. 47-56.

37. Zhukovsky A. Ierusalem / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol.II. – P. 379-380.

38. Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.III. – 872 p.

39. Zhukovsky A. Paris / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.III. – P. 776-778.

40. Zhukovsky A. Rumania or Romania / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.IV. – P. 431-435.

41. Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Volume IV. – 864 p.

42. Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Volume V. – P. 886.

ськогосподарський розвиток, транспорт, відпочинок та туризм. Центральним стрижнем є показ ролі і місця українців у тій чи іншій державі, краї, столиці чи місті.

З особливою теплою та одухотворенням Аркадієм Жуковським подаються дослідження з географії релігій чи сакральної географії. Учений розкриває: процес зародження та розвитку українського православ'я (див. праці Київська Митрополія, Українська Автокефальна Православна Церква, Українська Автономна Православна Церква та ін.;^{43,44,45} роль найважливіших православних святинь (Кирилівський монастир, Михайлівський Золотоверхий монастир, Манявський Скит⁴⁶; внесок найвидатніших діячів у розвиток української церкви (Петра Могили, Сільвестра Косіва)⁴⁷ та творчі надбання українського православ'я (Київська Духовна Академія, Пересопницьке Євангеліє⁴⁸)).

Більше 10 відсотків підготовлених для «Encyclopedia of Ukraine» праць складають розвідки з суспільної географії України. Численними є статті з географії населення (етногеографії – розселення українців, росіяни в Україні, татари, зокрема кримські татари; географічні досліджен-

43. Zhukovsky A. Kiev principality / A.Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol.II. – P. 532.

44. Zhukovsky A. Ukrainian Autocephalous Orthodox church / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol.V. – P. 341-342.

45. Zhukovsky A. Ukrainian Autonomous Orthodox church / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol.V. – P. 354.

46. Zhukovsky A. Zymne Monastery / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol.V. – P. 885-886.

47. Ohloblyn O. Mohyla, Petro (1957–1647) / O.Ohloblyn, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.III. – P.432-433.

48. Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyc. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol.II. – 737 p.

ня міст – Києва, Львова, Чернівців, Хотина)^{49,50,51}.

Цікаві комплексні праці Аркадія Жуковського про історико-географічні землі України, а саме: Буковину, Галичину, Запоріжжя, Крим, Покуття, Чернігівський регіон^{52,53}.

Підсумовуючи короткий огляд суспільно-географічного напрацювання Аркадія Жуковського в «Encyclopedia of Ukraine», можна відзначити таке:

1. Кількість, розмаїття та глибина суспільно-географічних публікацій Аркадія Жуковського свідчать про те, що його внесок у вихід у світ розглядуваного видання є одним із найвагоміших.

2. Політична географія та геополітика, історична географія та історія географії, суспільно-географічне країнознавство, географія релігій та суспільна географія України є основними галузями суспільно-географічного пізнання вченого.

3. Творче суспільно-географічне напрацювання академіка Аркадія Жуковського потребує ретельного вивчення, якнайглибшого переосмислення та подальшого конструктивного розвитку його ідей у працях українських учених.

* * *

Після виходу перших томів ЕУ2 читачі-передплатники почали зразу ж вимагати осучаснення цього довідника, адже перші гасла до нього писалися понад сорок років

49. Zhukovsky A. Chernivtsi / A.Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. – P. 433-436.

50. Zhukovsky A. Chernivtsi oblast / A.Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. – P. 437-438.

51. Map e Gazetteer of Ukraine / Compiled by V. Kubijovyc and A. Zhukovsky: Scale 1 : 2, 000, 000 // Encyclopedia of Ukraine / Edited by V. Kubijovyc. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – 31 p.

52. Zhukovsky A. Bukovyna / A.Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. – P. 320-321.

53. Zhukovsky A. Ukraina (Ukraine) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Vol.V. – P. 341-342.

тому. Це ж стосувалося і предметової ЕУ1, яка побачила світ ще раніше.

Саме тому з ініціативи Львівського НТШ і за згодою НТШ – Сарсель планувалося підготувати додаткові два-три томи осучасненої ЕУ-2, «яка буде, – як писав у лютому 1994 року А. Жуковський, – спільним твором українців як України, так і української діаспори. Праця над цими томами повинна бути закінчена в 1996 році»⁵⁴.

Проте справа з різних об'єктивних причин ішла не так швидко, як бажалося. У зв'язку з цим 4 квітня 1995 року А. Жуковський від імені НТШ у Сарселі та Львові звертається з листом до наукової громадськості України та світу з проханням пришвидшити написання статей та їх надсилення до головної редакції «для узагальнення, доповнення, координації з іншими відділами і остаточного відредагування». Ішлося про працю над виготовленням «Енциклопедії українознавства – 3 (ЕУ-3)», присвяченої сучасній Україні, періоду української держави.

А. Жуковський роз'яснює, що:

1) ЕУ-3 повинна була б мати три томи, кожний з яких – 400 сторінок;

2) поява усіх трьох томів одночасно передбачається на кінець 1997 – початок 1998 р.;

3) ЕУ-3 будуватиметься за алфавітним принципом по відділах. За кожним відділом може бути по кілька відповідальних осіб;

4) головна редакція буде тричленна – Львів (О. Романів), Сарсель (А. Жуковський), Київ (поки що не визначено редактора);

5) координуючими осередками стануть: у Києві –

54. Жуковський А. Важливе українознавче видання (Поява англomовної Енциклопедії України, томи III, IV, V) / А. Жуковський // Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / [упор. Д. Бурім, О. Кучерук, О. Маврін]. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007. – С. 8.

Український Міжнародний Комітет з питань науки і культури при НАНУ (54, вул. Володимирська) та Інститут Української Археології (12, вул. Пугачова); у Львові – НТШ (вул. Пушкінська); у Сарселі – НТШ (29, rue des Bauves, 95 200, Sarcelles)⁵⁵.

Так народжувались не додаткові томи ЕУ2, а **«Енциклопедія сучасної України» (ЕСУ)** – «перше багатотомне видання про Україну у всіх вимірах від початку 20 століття до сьогодення. Енциклопедія подає цілісний образ новітньої України в подіях, інституціях, установах, родах діяльності, поняттях, персоналіях. Охоплює всі сфери життя в Україні, відображає сучасні погляди на історичні події та постаті». 2 Співголовами Головної Редакційної Колегії ЕСУ стали І.М. Дзюба, А. І. Жуковський, О.М. Романів, відповідальним секретарем – М. Г. Железняк.

Витворилася нова концепція «Енциклопедії сучасної України» – це мала бути «цілковито самостійна і самодостатня Енциклопедія, з власним обсягом матеріалу, принципами його добору й інтерпретації, власним науковим і творчим обличчям» – вказують співголови Головної Редакційної Колегії ЕСУ⁵⁶.

Як авторитетно стверджував в.о. директора Інституту енциклопедичних досліджень Микола Железняк, проект «Енциклопедія сучасної України» «розпочинався з пропозиції відомого науковця української діаспори професора Аркадія Жуковського. У 1980-х роках він видавав за короном унікальну «Енциклопедію українознавства», розпочату Володимиром Кубійовичем. Щоб зробити додаткові томи про пострадянський період, Жуковський звернувся

55. Жуковський А. НТШ у Львові і Сарселі розпочало працю над виготовленням Енциклопедії українознавства – 3 (ЕУ – 3) / А. Жуковський / Лист до наукової громадськості: Сарсель, 4 квітня 1995 р. / Архів НТШ – Е.

56. Передмова / Енциклопедія сучасної України (ЕСУ). – К., 2001. – Т.1 (А). – С.4.

по допомогу до Академії наук України. Збираючи матеріал, ми зрозуміли, що треба створювати окрему енциклопедію України всього ХХ століття. З одного боку, ЕСУ має таке часове обмеження, а з іншого, якнайширше подає матеріал сьогодення»⁵⁷.

Передбачалося 25 томів, то сьогодні вже зрозуміло, що їх буде близько 35.

А. Жуковський вважав, що нова енциклопедія України повинна бути, по-перше, енциклопедією ХХ ст., її завдання – охарактеризувати добу державної незалежності України.

Дуже важливим принципом сучасної ЕУ, по-друге, є об'єктивність інформації. Довідки про Україну повинні бути написаними «без втручання чужого режиму чи будь-якого ідеологічного тиску».

Третє, сучасна енциклопедія не може залишити без справедливого поцінування молодих науковців і митців України, як і тих діячів, які дискримінувалися у радянські часи.

Багато з сучасних діячів науки, літератури, мистецтва, економіки чи політики, відзначає А. Жуковський, сорок років тому (коли з'явилися перші томи ЕУ2) ще достатньо себе не проявили, щоб їх характеризувати в енциклопедії, а сьогодні – вони на передових рубежах. «Сьогодні люди шукають даних про Івана Драча, Івана Дзюбу, Євгена Гуцала, – пише А. Жуковський. – На окрему увагу заслуговують діячі відродженої української держави 1990-х років, сучасні політичні діячі, дані про яких шукатиме кожний, хто цікавиться сучасною Україною»⁵⁸.

57. Тимченко М. «Наша енциклопедія цікава тим, що її творять люди з усієї України» / М. Тимченко // Вечірній Київ. – 2009. – 3 листопада.

58. Жуковський А. Передмова до одинадцятого тому / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. Париж – Нью-Йорк: Молоде життя. – 1995. – Т. II / 11. – С.8.

Саме такий підхід і сповідують автори «Енциклопедії сучасної України», які на громадських, добровільних засадах, орієнтуючись на інформативність, вичерпність образу сучасної України, ввели до ЕСУ значно ширше коло явищ, подій та осіб, ніж це було раніше. Адже головне – показати усьому світові: наша країна гордиться своїми талановитими людьми та прекрасними плодами їх діяльності.

«Усупереч усім труднощам, сумнівам, пекучим нестаткам – ЕСУ здійснюється!» – оптимістично завершують свій виклад автори «Передмови» «Енциклопедії сучасної України»⁵⁹.

У 2009 р. А. Жуковський в «Енциклопедичному віснику України» публікує узагальнюючу статтю, що стала своєрідним підсумком його багаторічної жертвовної праці як енциклопедиста – «Енциклопедію українознавства»⁶⁰. Проблемам підготовки науково-довідникових видань, які містили б найістотнішу інформацію, були б синтезом знань про Україну, присвячена ціла низка й інших праць ученого⁶¹.

Стаття А. Жуковського «Енциклопедія українознавства» складається з чотирьох частин:

59. Передмова / Енциклопедія сучасної України (ЕСУ). – К., 2001. – Т.1 (А). – С.6.

60. Жуковський А. «Енциклопедія українознавства» / А. Жуковський // Енциклопедичний вісник України. – 2009. – Вип.1. – С. 14-22.

61. Жуковський А. Діяльність Інституту Енциклопедії українознавства при НТШ / А. Жуковський // Наукове товариство ім. Шевченка і українське національне відродження. – Л., 1992.

Жуковський А. Діяльність Володимира Кубійовича на відтинку «Енциклопедії українознавства» (ЕУ) / А. Жуковський // Український історик. – 1998. – Ч. 91-92.

Жуковський А. Вклад Олександра Оглоблина в «Енциклопедію українознавства» (ЕУ) / А. Жуковський // Український історик. – 1995. – Ч. 124-127.

Жуковський А. Володимир Кубійович – людина і енциклопедист / А. Жуковський // О. Шаблій. Володимир Кубійович. – Л. – Париж, 1996.

I. Перші енциклопедичні видання про Україну.

II. «Енциклопедія українознавства» – загальнопредметна частина (ЕУ1).

III. «Енциклопедія українознавства» – словникова частина (ЕУ2).

IV. 11-й том «Енциклопедії українознавства» (див. фото 1146).

Учений відзначає, що перші енциклопедичні українознавчі довідки знаходимо у російськомовних енциклопедіях: Брокгауза і Ефрон (1890–1907) та в «Энциклопедическом словаре» Граната (1910–1948). Цікаво, що авторами статей у цих енциклопедіях були Д. Багалій, М. Василенко, П. Житецький, А. Кримський, М. Сумцов, І. Франко та ін.

За ініціативи М. Грушевського у Петербурзі в 1914–1916 рр. з'явився українознавчий енциклопедичний двотомний збірник «Украинский народ в его прошлом и настоящем».

Проте першою україномовною енциклопедією стала тритомна «Українська загальна енциклопедія» (1930–1935 рр.) за редакцією Івана Раковського. До її творення долучилися Володимир Дорошенко, Михайло Рудницький, Василь Сімович та ін.

Проект великої «Української радянської енциклопедії» Миколи Скрипника 1930-х років після його самогубства зазнав краху – у листопаді 1934 року редакцію ліквідовано, зібраний матеріал – знищено⁶².

Друга частина статті А. Жуковського характеризує період творення загальнопредметної «Енциклопедії українознавства (ЕУ1)». Ця енциклопедія стала «своєрідним підручником з українознавства». Це зумовлено тим, що «Енциклопедія українознавства» охоплює лише україноз-

62. Жуковский А. «Енциклопедія українознавства» / А. Жуковский // Енциклопедичний вісник України. – 2009. – Вип.1. – С.14.

навчий матеріал. З весни 1948 року і до червня 1952 року понад 120 авторами було підготовлено і закінчено редагування трьох томів. Головну редакцію очолювали Володимир Кубійович і Зенон Кузеля.

А. Жуковський подає таку інформацію про першу частину «Енциклопедії українознавства» (20 розділів у трьох томах – 1230 сторінок, з яких 1197 – основного тексту та 33 сторінки додатків) (вказуються назви розділів і кількість у них сторінок):⁶³

1. Загальна частина – 23
2. Фізична географія – 94
3. Людність – 59
4. Етнографія – 136
5. Мова – 47
6. Археографія, історія – 221
7. Церква – 30
8. Право – 67
9. Культура – 23
10. Література – 64
11. Просторове мистецтво – 40
12. Театр, музика, танок – 46
13. Кіно, фото, радіо – 10
14. Наука, освіта, виховання – 67
15. Видавництво, преса – 38
16. Бібліотеки, архіви, музеї – 21
17. Народне господарство – 103
18. Суспільство – 23
19. Народне здоров'я, фізична культура – 20
20. Військо – 30.

Аркадій Жуковський стверджує, що робота над першою частиною ЕУІ йшла результативно і відносно швидко, оскільки основна відповідальність була покладена на редакторів відділів, а автори основних статей, як правило,

63. Там само. – С. 16.

Тридцять літ ЦЕСУС-у/ історичний нарис студ централі/ Віс-
ті ЦЕСУ-у, Париж, 1953/

- Нарис історії Укр. Студ. Громади в Парижі /Альманах 1961,
Париж/.
- Українське студентство Буковини / "Буковина - її минуле й
сучасне", Париж, 1956, стор. 766-828 /

II. Статті з історії укр. техніки, зокрема будівництва

- Відбудова України / "Розбудова Держави", 1951/
- Проблеми відбудови України / Ібідем, ч. 10, 1953/
- Греблі України / Енциклопедія Українознавства, стор. 427-428
- Будівництво на Україні / ЕУ II, стор. 181-184/
- Кахівський гідровузол / ЕУ II, стор. 986-987 /

III. Статті в ЕУ II і АЕУ

- Басарабія / стор. 97-99/
 - Буковина / 188 - 191 /
 - Василько / 216 /
 - Добруджа / 553 - 554 /
 - Кобилиця Л. / 1057 /
 - Марморощина / 1476 - 1477/
 - Молдавія, Молдавська ССР / 1637-1640 /
 - Париж / 1947 - 1949 /
 - Перекладна література / 1987 - 1988 /
 - Попович О. / 2266 /
 - Покуття / 2155 /
- Ukraine - A concise Encyclopedia I, II*
 - Bukovina (AEU, p. 707-710)
 - Bukovina and Bessarabia (p. 556-
 859)
 - Ukrainian Abroad: in France
 (p. 1220-1224)
 - in Roumania
 (p. 1253-
 1256)

IV. Статті з історії укр. Церкви

- Сучасний стан релігії й Церкви під Советами, зокрема в
УСРСР / "ЗНТШ", т. 181, стор. 39-65/, 1966
- 2 інші праці знаходяться в друку.
- La situation religieuse en Ukraine/ "Bulletin de l'Academie
Internationale Libre des Sciences et de Lettres,
Paris, 1970/

V. До історії шевченкіяни в Франції

- Шевченкіяни в бібліотеках Парижу / Видання НТШ, 42 стор.,
Париж, ф 1961/
- Taras Chevtchenko - sa vie et son oeuvre, Paris, 1964, p. 126
- Square T. Chevtchenko à Paris, 1969, p. 70.

VI. Історія Буковини

- Співредактор монографії "Буковина - її минуле й сучасне",
Париж, 1956 :
- Історія Буковини / стор. 63 - 420 /,
- Джерела та бібліографія про Буковину / стор. 9- 14/
- Назва Буковина / стор. 15 - 19 /
- Українська преса і періодичні видання / стор. 616- 658/

Фото V.3. Статті А. Жуковського в «Енциклопедії українознавства» (ЕУ2) та в АЕУ (фотокопія Життєпису А. Жуковського / Архів УВУ. – Справа А. Жуковського. – С. 59)

були знаними фахівцями своєї справи і працювали у відносно близьких куточках Баварії.

У третій частині своєї праці А. Жуковський оцінює роботу над ЕУ2, що розпочалася з середини 1952 року. Учений, відзначаючи, що словникова частина «Енциклопедії українознавства» доповнювала і поглиблювала зміст першої частини, вказує на застосований тут регіональний підхід. Якщо загальнопредметна частина ЕУ1 стосувалася всієї України, то в ЕУ2 розкриті географічні, історичні, культурні, економічні відомості про окремі історико-географічні краї країни – Буковину, Волинь, Галичину, Гуцульщину, Закарпаття, Полісся, Полтавщину, Чернігівщину та ін.

Праця над словниковою або гасловою частиною ЕУ тривала 37 років (1952–1989 рр.). Вийшло 10 томів (4014 сторінок). Коло співробітників ЕУ2 включало найкращих науковців української діаспори, що створили своєрідний українознавчий інститут, який працював на засадах конкретної праці.

А. Жуковський називає членів редакційної колегії у різний час та основних авторів розділів (імена яких не можна не навести у повному обсязі): Миколу Глобенка-Оглоблина, Всеволода Голубничого, Євгена Головінського, Аркадія Жуковського, Івана Кошелівця, Богдана Кравціва, Василя Маркуся, Олександра Оглоблина, Наталію Полонську-Василенко, Матвія Стахіва, Атанаса Фіголя, Миколу Чубатого, Юрія Шевельова, Софію Янів. З 14 редакторів, що у різний час були членами редакційної колегії, нині живими залишилося лише троє. В опрацюванні матеріалів до окремих розділів брали участь:

1. Археологія: Н. Кордиш-Головко, М. Міллер, Я. Пастернак;
2. Біологія: Е. Жарських, І. Розгін;
3. Географія: І. Вакуленко, Д. Дражевська, Е. Жар-

ський, Г. Колодій, В. Кубійович, Г. Махів, Ю. Полянський, І. Стебельський, І. Тесля;

4. Етнографія, фольклор: Л. Бурачинська, Б. Кравців, З. Кузеля, П. Одарченко, Я. Пастернак, В. Січинський;

5. Історія: І. Борщак, Б. Будурович, Л. Винар, І. Ви-танович, П. Грицак, М. Ждан, А. Жуковський, І. Камене-цький, Р. Климкевич, В. Косик, Б. Кравців, Б. Крупниць-кий, В. Кубійович, І. Лисяк-Рудницький, В. Маркусь, Т. Мацьків, М. Міллер, І. Мірчук, О. Оглоблин, Л. Окін-шевич, В. Омельченко, Я. Пеленський, Н. Полонська-Ва-силенко, О. Пріцак, Л. Соневицький, М. Стахів, В. Шуга-євський, О. Шульгин, В. Янів;

6. Історія війська: О. Горбач, М. Курах, В.С. Петров, С. Ріпещкий, З. Стефанів, М. Стечишин, Л. Шанковський, М. Штендера;

7. Країни, оселі: О. Борушенко, М. Горникевич, Д. Горняткевич, М. Добрянський, А. Жуковський, В. Іва-нис, Г. Колодій, О. Краснянський-Зілинський, В. Кубійо-вич, В. Маркусь, І. Мірчук, В. Нота, Т. Олексінок, Г. Про-копчук, І. Світ, А. Фіголь;

8. Культура: Б. Кравців, В. Павловський, А. Штефан, С. Янів;

9. Літературознавство: М. Антохій, Ю. Бойко, М. Гло-бенко, С. Гординський, В. Державин, І. Качуровський, І. Коровицький, І. Кошелівець, Б. Кравців, Ю. Лавріненко, Ю. Луцький, П. Одарченко, П. Петренко, В. Радзикович, Д. Чижевський;

10. Медичні науки: Т. Лапичак, Р. Осінчук, В. Плющ, Н. Шульц;

11. Мистецтво: Я. Гніздовський, С. Гординський, В. Січинський, С. Янів;

12. Мовознавство: О. Горбач, В. Свобода, В. Стецюк, Б. Струмінський, Ю. Шевельов;

13. Музика: В. Витвицький, З. Лисько, А. Рудницький,

Р. Савицький;

14. Народне господарство: О. Архімович, М. Боровський, І. Вакулєнко, Б. Винар, І. Витанович, В. Голубничий, Є. Гловінська, А. Качор, І. Коропецький, В. Кубійович, М. Лебідь, Г. Махів, А. Поплюйко, С. Процюк;

15. Наука: І. Бакало, О. Біланюк, І. Витанович, Б. Кравців, В. Кубійович, О. Прицак, Т. Рябокiнь, Б. Струмiнський, С. Трофименко, К. Туркало, А. Фiголь;

16. Освіта: І. Бакало, М. Глобенко, А. Маркусь, П. Поліщук, С. Сірополко, Б. Струмiнський;

17. Політичні науки: В. Бандера, А. Білинський, І. Витанович, Б. Галайчук, В. Голубничий, М. Добрянський, О. Зінкевич, Б. Левицький, І. Лисяк-Рудницький, І. Майстрєнко, В. Маркусь, В. Мудрий, С. Олійник, К. Паньківський, М. Прокоп, С. Ріпецький, о. І. Сохоцький, Ю. Старосольський, Б. Цюцюра, В. Янів;

18. Право: А. Білинський, К. Кононенко, В. Маркусь, Я. Падох, Ю. Старосольський, М. Стахів, Ю. Фединський, Б. Цюцюра, М. Чубатий, О. Юрченко, А. Яковлів;

19. Преса: Л. Бурачинська, Б. Гошовський, В. Дорошенко, А. Жук, О. Залізнякава, І. Кєдрин-Рудницький, В. Павловський, Р. Шпорлюк, С. Янів;

20. Рослинний і тваринний світ: о. О. Архімович, М. Боровський, Е. Жарський, В. Кубійович, Б. Лучаковський, Н. Осадча-Яната, І. Розгін;

21. Соціологія: І. Витанович, Ф. Гаєнко, В. Голубничий, І. Лисяк-Рудницький, В. Маркусь, О. Смирєнко, М. Стахів, М. Шлемкевич, А. Яковлів;

22. Спорт: Е. Жарський, О. Зінкевич;

23. Театр: В. Гаєвський, Й. Гiрняк, М. Пастєрнакова, В. Рєвуцький;

24. Техніка: А. Жуковський, С. Процюк;

25. Філософія: Є. Лащик, В. Маркусь, І. Мірчук, Д. Чижевський, В. Янів;

26. Церква: В. Боровський, Б. Боцюрків, о. М. Ваврик,

о. А.Г. Великий, І. Власовський, о. І. Гриньох, А. Жуковський, П. Ісаїв, Б. Казимира, І. Коровицький, о. В. Лаба, В. Ленчик, В. Маркус, о. І. Назарко, о. І. Патрило, о. А. Пекар, М. Чубатий;

27. Картографія: А. Жуковський, Г. Колодій⁶⁴.

Відхід у вічність головного редактора, ініціатора і керівника В. Кубійовича 2 листопада 1985 року став великою втратою для авторського колективу «Енциклопедії українознавства».

Нову редакцію очолив сам А. Жуковський, яка за 1986 – 1988 р.р. завершила підготовку останніх трьох зошитів – 48, 49, 50 (частина літери «Ч», літери «Ш», «Щ», «Ю», «Я») та видала останній 10-й том ЕУ2.

Усього ж ЕУ2 має 18 217 гасел, що викладені на 4 000 сторінок. А. Жуковський подає таку таблицю ЕУ2 з числами статей відповідно до літер і посилань:⁶⁵

Літера	Число гасел	Число посилань		Літера	Число гасел	Число посилань
А	488	45		Н	607	41
Б	1223	69		О	540	50
В	915	93		П	1553	90
Г	930	74		Р	821	51
Ґ	119	12		С	1900	127
Д	736	71		Т	727	43
Е	92	15		У	526	43
Є	97	8		Ф	226	7
Ж	108	15		Х	315	8

64. Жуковський А. Енциклопедія українознавства / А. Жуковський // Енциклопедичний вісник України. – 2009. – Вип.1. – С.18-19.

65. Там само. – С. 20.

Літера	Число гасел	Число поси- лань		Літера	Число гасел	Число поси- лань
З	585	59		Ц	119	8
І	293	22		Ч	375	16
Ї	6	0		Ш	504	5
Й	30	6		Щ	98	4
К	1820	164		Ю	123	7
Л	843	58		Я	376	19
М	1128	69		Разом	18 223	1 299

Четверта частина статті вченого присвячена аналізу 11-того тому «Енциклопедії українознавства», про що вже йшлося раніше.

Варто при цьому додати, що у другій частині одинадцятого тому («Виправлення» (errata) і «Доповнення») за редакцією А. Жуковського був поданий перелік виявлених у десяти томах Енциклопедії помилок, виправлені та доповнені дані про репресованих комуністичним режимом осіб, про долю яких раніше не було відомо.

Не менш важливим моментом є доданий список фундаторів «Енциклопедії українознавства» – це, як твердить А. Жуковський, – «найкраще свідчення високої оцінки цієї праці з боку української громади»⁶⁶.

Така оцінка, з другого боку, є результатом щоденної праці керівних осередків найстарішої української наукової установи – Наукового товариства ім. Шевченка, зокрема його Управи – НТШ в Європі, очолюваної А. Жуковським. Так з «Вістей Наукового товариства ім. Шевченка в Європі» довідуємося, що його голова – А. Жуковський взяв участь 19 листопада 1995 р. у засіданні Поширеної Екзекутиви Фондації Приятелів Енциклопедії України у

66. Жуковський А. Енциклопедія українознавства / А. Жуковський // Енциклопедичний вісник України. – 2009. – Вип.1. – С.21.

Нью-Йорку, де обґрунтував необхідність підготовки та видання Енциклопедії Сучасної України (ЕСУ) або ЕУЗ⁶⁷.

Головою фундації Приятелів ЕУ2 (до половини 1995 р.), а згодом ЕСУ у США був доктор Володимир Баранецький, а в Канаді – інж. Олег Іванусів. За домовленістю А. Жуковського з Фундацією у США вона забезпечує потрібні фінансові ресурси для Координаційного бюро ЕСУ у Києві, а Фундація в Канаді – пересилає відповідні фонди для працівників ЕСУ в Сарселі.

Отже, підсумовує А. Жуковський, НТШ в Європі продовжує свою традиційну працю над енциклопедичним проектом, збагативши його зміст «запровадженням нової серії про сучасну Україну і відновлену державність, та реалізуючи його з установами і співробітниками- спеціалістами, що мають безпосереднє відношення до нового змісту проекту»⁶⁸.

* * *

Однією з маловідомих сторінок енциклопедичної діяльності Аркадія Жуковського є його праця над «Енциклопедією української діаспори», головним редактором якої став доктор Василь Маркусь (див. фото V.4).

З матеріалів Архіву НТШ-Е (в Сарселі) довідуємося, що ще 4 серпня 1990 року було «устійнено розподіл гасел, визначено авторів та час подання необхідних зредагованих статей – червень 1991 року»⁶⁹. Ішлося про «комплекс – Українська діаспора в Франції» – складову частину п'ятого тому Енциклопедії української діаспори (ЕУД).

Найактивнішу участь у підготовці «французької» час-

67 Вісті Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. – Сарсель: Президія НТШ в Європі. – 1997. – Число 26 (Травень). – С.22.

68 Там само. – С. 22.

69 Архів НТШ-Е (Сарсель). – Спр. Листування. Лист К. Митровича до вельмишановних співробітників ЕД – Діаспори / ЕУД / у Франції від 25 жовтня 1990 р., 1 арк.

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЯСПОРИ

Том 1

Сполучені Штати Америки

Книга 1

А - К

Василь Маркусь, *Головний редактор*

Дарія Маркусь, *Спів-редактор*

Наукове Товариство ім. Шевченка в Америці
Нью-Йорк - Чикаго
2009

Фото V.4. Фотокопія титульної сторінки «Енциклопедії української діаспори» / Головн. ред. В. Маркуль, співредактор Д. Маркусь. – Т.1: Сполучені Штати Америки. – Книга 1. – Нью-Йорк – Чикаго: НТШ в Америці, 2009.

тини ЕУД, безсумнівно, брав А. Жуковський. У вже згаданому Архіві НТШ-Е у Сарселі міститься його рукописний 12-сторінковий «Список гасел до V-го тому ЕУ-Д з комплексу – Укр. діаспора в Франції», у якому вказані: назва статті (з викладом її короткого змісту); її належність до певної галузі знань; обсяг; автор або особа, що відповідає за підготовку гасла⁷⁰.

У цьому «Списку...» А. Жуковський поклав на себе відповідальність за написання 28 статей до п'ятого тому ЕУД. З географічного погляду для нас найцікавіші: «Боплан Гійом, автор книги «Опис України» (1650 р.), згодом перекладену багатьма мовами; «Міжнародня вільна Академія наук»; «Наукове товариство ім. Шевченка»; «Париж, укр. осередок»; «Студенство у Франції»; «Українська студентська громада в Парижі»; «Українське академічне товариство в Парижі (засноване 1946 р.)»; «Шульгин Олександр (30.7.1889 – 4. 3. 1960)»; «ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй для справ науки, культури й освіти» та ін.⁷¹

З виходом з друку п'ятого тому ЕУД наукова громадськість, безсумнівно, збагатиться цінними розвідками А. Жуковського про талановитих діячів українців і не українців, що пов'язують Францію та Україну.

Отже, уже класична Енциклопедія українознавства, англomовна Енциклопедія українознавства, Енциклопедія сучасної України і, зрештою, Енциклопедія української діаспори стали тим духовним творінням, що увічніли і возвеличили жертовну працю Аркадія Жуковського – великого сина українського народу.

70. Архів НТШ-Е (Сарсель). – Спр. Документи. Список гасел до V-го тому ЕУ-Д з комплексу – Укр. діаспори в Франції, 12 арк.

71. Архів НТШ-Е (Сарсель). – Спр. Документи. Список гасел до V-го тому ЕУ-Д з комплексу – Укр. діаспори в Франції, 12 арк. – С. 1-12.

ПІСЛЯМОВА

Поринувши у світ наукових захоплень академіка Аркадія Жуковського як географа, картографа, енциклопедиста, переконуєшся: вивчення його творчої спадщини у названих ділянках лише розпочинається, хоча дослідженню наукового напрацювання Аркадія Іларіоновича, здавалося б, уже присвячено чимало праць. Серед основних авторів численних розвідок про творчий шлях А. Жуковського можна назвати: М. Антоновича (1995 р.), В. Бородіна (2009 р.), Л. Винара та А. Атаманенко (2003 р.), М. Железняка (2009 р.), Ю. Іванченка (1997 р.), С. Карачко (2008 р.), Л. Корнійчук (2007–2016 рр.), І. Коровицького (1970 р.), С. Кота (2005 р.), Ю. Кочубея (1997 р.), О. Кучерука (1997–2014 рр.), Ю. Макара та О. Добржанського (1998–2014 рр.), Р. Мартинюка (1998 р.), О. Масана (1993 р.), О. Мостіпаку (1996 р.), В. Наулка (2002 р.), Н. Полонську-Василенко (1969 р.), О. Романіва (2000 р.), В. Старика (1991–2016 рр.), І. Теслю (1981 р.), Д. Ярмчука (1997 р.), D. Struk (1993 р.), M. Yurkevich (1993 р.). Проте, як бачимо, за винятком хіба що І. Теслі, серед дослідників творчого шляху А. Жуковського переважають історики.

Уже наша перша нинішня спроба дати узагальнену оцінку географічних і картографічних здобутків Аркадія Жуковського виразно засвідчує: його творча спадщина у цих галузях знань потребуватиме ґрунтовного вивчення, прискіпливого аналізу, переосмислення і, безперечно, подальшого розвитку. Перед нами вчений-географ, картограф, енциклопедист світового рівня. Його думки, ідеї, передбачення, безумовно, випередили час, у якому він жив, і стають нині дороговказом для теперішнього і прийдешніх поколінь. Вийшовши з глибин свого рідного народу і ставши його справжнім сином, здобувши освіту у най-

кращих університетах Європи і, найголовніше, – щоденно, до виснаження працюючи над собою, Аркадій Жуковський сповна зміг виконати свою Місію – його творчість «в її повному обсязі (стала і) стане надійним об'єктивним джерелом знання правди про Україну, що відповідає національним потребам українського народу на Батьківщині та в розсіянні»¹.

На даному етапі вивчення творчої спадщини академіка Аркадія Жуковського нами виявлено й опрацьовано понад 450 його праць географічного, картографічного, загальнонаукового енциклопедичного характеру. Головним критерієм відбору цих праць була відповідність їх змісту загальному об'єкту та предмету географічних наук. За О.Г. Топчієвим, таким об'єктом є ландшафтна оболонка, а предметом – просторова (територіальна) організація ландшафтної оболонки².

Разом з тим А. Жуковському були ближчими дослідження, що стосувалися розробки наукових засад територіальної організації суспільства, вивчення територіального та комплексно-пропорційного аспектів розвитку продуктивних сил. Не менше його цікавили проблеми відображення і дослідження за допомогою картографічних зображень просторових образнознакових моделей природи та суспільства – їх розміщення, властивостей, взаємозв'язків та змін у часі. Тобто йдеться про географічну картографію. Чільне місце у творчості А. Жуковського, безсумнівно, посідало розв'язання загальнонаукових питань, пов'язаних з розвитком українознавчих енциклопедичних досліджень.

1. Жуковський А. Передмова до одинадцятого тому / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II/11. – С. 9.

2. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – С. 72.

Отже, якщо підсумувати у загальних рисах у першому наближенні суспільно-географічні, картографічні та енциклопедичні напрацювання Аркадія Жуковського, то можна достатньо виразно простежити такі основні напрями його наукових досліджень:

1) майже третину всіх публікацій складають політико-географічні та геополітичні праці;

2) близько 1/5 творчого надбання вченого становлять дослідження з історичної географії та історії географії;

3) суспільно-географічне країнознавство представлене понад 50-ма опублікованими працями автора;

4) це ж стосується географії релігій, або сакральної географії;

5) суспільна географія України охоплює десяту частину отриманих ученим результатів досліджень;

6) інші галузі наукових географічних пошуків характеризують п'яту частину наукових публікацій Аркадія Жуковського.

Нижче подаються у рубриці «З національної скарбниці» маловідомі, проте вкрай актуальні нині географічні праці вченого. Додаток містить бібліографічний покажчик основних географічних, картографічних праць Аркадія Жуковського та його публікації енциклопедичного характеру.

Вивчення творчої спадщини і популяризація діяльності вченого потребуватимуть об'єднання зусиль багатьох нинішніх і майбутніх дослідників. Перш за все потрібно сконцентруватися над: підготовкою до видання та видати вибрані географічні праці А. Жуковського, а також збірник наукових статей про його діяльність у різних галузях географічної науки; організацією та проведенням наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження вченого; активізацією пошукових робіт із віднайдення його географічних й картографічних праць, написаних у 50-70-ті роки XX століття.

Уже в найближчий час необхідно відкрити меморіальну дошку на будинку по вул. Шолом-Алейхема, де жив Аркадій Жуковський. Потрібно порушити клопотання перед депутатами Чернівецької міської ради про найменування однієї з вулиць міста іменем академіка Аркадія Жуковського. На честь ученого, колишнього студента Чернівецького державного університету, що як першокурсник розпочинав тут свій шлях у географічній науці, готується до виходу у світ спеціальний випуск «Наукового вісника Чернівецького університету» серії «Географія».

Звичайно ж, це перші кроки. Майбутні дослідники творчої географічної спадщини А. Жуковського, безперечно, збагатять українську науку новими ідеями та творчими напрацюваннями ученого, багато з яких лише тепер знаходять дорогу до зацікавленого читача.

З НАЦІОНАЛЬНОЇ СКАРБНИЦІ: ВИБРАНІ ГЕОГРАФІЧНІ ПРАЦІ А.І. ЖУКОВСЬКОГО

ІСТОРІЯ І ГЕОГРАФІЯ НА ВИКЛАДАХ УКРАЇНОЗНАВСТВА¹

I. Вступні завваги.

Загальноприйнято вважати історію і географію України, поряд мови і літератури, за основу всіх родів курсів українознавства. Звичайно навчання починається з мови, а історія, географія і література – це для більш заавансованих слухачів. Найкращі педагогічні успіхи можна досягнути, коли всі українознавчі дисципліни творитимуть певну цілісність, наприклад, коли виклади історії й географії доповнюватимемо ілюстрацією літературних творів, але до цього ми ще повернемося.

Наші завваги відносно історії й географії основані на досвіді викладів для чужинецьких студентів, досвід яких не все покривається зі станом курсів українознавства, однак тому, що старші учасники цих курсів це гімназисти чи студенти чужинецьких шкіл – університетів, де наша молодь перебуває в середовищі чужинців, – ці завваги можуть видатися доречними.

Трудність українських курсів і українських шкіл випливає із загального стану і положення української еміграції, як також не все сприяючого довкілля, яке не має виrozumіння для потреб людей відірваних від свого материка. Працю викладачів надзвичайно утруднює вже самий склад учнів, серед яких часто поруч дітей, що не знають

1. Друкується за виданням: Жуковський А. Історія і географія на викладах українознавства / А. Жуковский // Педагогічні проблеми та дидактичні поради (Матеріали вишкільного курсу для учителів Суботніх шкіл): На правах рукопису. – Мюнхен: Український вільний університет, 1969. – Серія: Скрипти. – Ч. 34. – С. 69-75.

української мови, що не мають ніяких знань не тільки про Україну, але взагалі, перебувають учні з відповідною підготовкою та добрим знанням предметів українознавства. Завданням педагога є знайти якийсь посередній шлях, що задовольнив би одних і других, а це не все вдається.

Не менші труднощі при організації українського шкільництва – це брак фахових, кваліфікованих учителів, бо переважно вони рекрутуються серед різних професій і в більшості випадків вислід залежить від доброї волі та праці над собою самих цих добровільних учителів. Саме подібні, як ці вчительські курси, мали б бути нагодою, щоб бодай частинно спричинитися для покращення стану вчительських кадрів.

Навчання в українських школах повинно бодай частинно дорівнювати тому, що дитина здобуває в чужинській школі. Тому наші педагоги, крім усного слова і писання на таблиці, повинні послуговуватися всякими модерними засобами навчання, користатися відповідним ілюстраційним матеріалом, проєкційною апаратурою, методою слухово-візуальною тощо.

II. Навчання географії України

а. Аналіза підручників. Сьогодні маємо більше число підручників, як для учнів, так і для вчителів. Згадаємо таких авторів підручників як: С. Рудницький (перероблено видання з-перед 50-ти років), І. Теслі, М. Дольницького, Е. Жарського – для учнів, і «Географію України» – В. Кубійовича та розділи географії з «Енциклопедії Українознавства» чи *Ukraine – A Concise Encyclopedia* – для вчителів.

У більшості ілюстрований матеріал в цих виданнях або застарілий, або зле репродукований. Наприклад, у підручнику М. Дольницького (цим підручником найбільше послуговуються українські школи в Європі) багато карт і ілюстрацій не все вдало перефотографовані з советського

підручника О. Діброви чи з «Енциклопедії українознавства». Крім цього, ілюстрації повинні бути типовими, представляти те, що найбільш характерне для даного краєвиду, напр. подільський краєвид – це круті схили рік і річок, які глибоко врізуються в підложжя, творять великі яри, а не собі звичайна дорога, як це показує підручник М. Дольницького (вид. 1962 р.) на 24 стор.

У підручниках для учнів замало подається даних про людність України та про господарсько-промислові переміни, які заіснували в повоєнній Україні. Так само замало карт, діаграм та статистичних табель. Останнім часом видано низку карт України, як фізичних, так і адміністративних та етнографічних. Найкращі з них – це карти В. Кубішовича – М. Кулицького. На жаль, велика стінна фізична карта України з 1943 р., так потрібна для українських шкіл, уже вичерпана, тому слід би подумати про нове видання цієї карти. Про сучасний етнічний стан України досить точні дані подає В. Наулко в «Карті етнічного складу населення УРСР». Останнім часом як додаток до другого тому англomовної «Енциклопедії українознавства» появилися шість карт України: фізична, ґрунтів, геологічна, адміністративна (стан 1969 р.), і дві етнографічні зі станом з 1926–1930 і 1959 рр.

Серед підручників географії окреме місце займає советське видання: «Географія УРСР» О. Діброви для середньошкілників і для студентів. Ці підручники, хоча добрі з погляду методологічного, однак своїм ворожим наставленням щодо української самобутности можуть бути використані тільки при відповідному поясненні педагогів.

Відносно майже всіх наших підручників можна зробити таку заввагу: вони мало звертають увагу на сучасного користувача, учнів, які виростають серед чужого оточення і які мають менші знання про Україну, ніж їхні ровесники на Батьківщині. При складенні нових підручників треба

звернути на це увагу і подбати, щоб існували різні підручники, у залежності від віку та підготовки учнів

б. Завваги до викладів географії України. Короткими штрихами подано деякі завваги до поодиноких розділів географії, завваги-спостереження, які виринули в контакті з студентами. Для кращого сприймання матеріалу вказаним є робити порівняння між даними України з даними країни побуту учнів. Наприклад, Україна має дещо більшу територію, ніж Франція, зате число населення в обох країнах майже однакове.

в. Кордони України. Назагал на Заході поняття нації ототожнюється з поняттям держави. Вихована на чужих школах молода генерація привикла до точно визначених кордонів держав, тому вона із застереженням дивиться на те, що в нас немає устійнених кордонів. Здається, що найпрактичніше буде, коли вчителі подаватимуть сучасний адміністративно-державний стан кордонів УССР, при чому зназначувати, що багато українців живуть також на етнографічних, суміжних з УССР, територіях. Для завансованих слухачів можна подати історичний розвиток кордонів України, причому зазначити, що брак природних кордонів відіграли в минулому від'ємну роль в стратегічній обороні наших земель.

Аналогічно, в історичному аспекті, потрібно представити етнографічні кордони України, придержуючись дійсного стану й не стягати у Каспійське море, бо подібне трактування проблеми викликає серед слухачів недовір'я, яке може поширитись і на слушні тези викладу.

г. Положення України. Дуже важливим моментом при цьому є пов'язати Україну з рештою Європи. Для цього вдалим є визначення, що Україна є надчорноморською країною, яка почерез Чорне і Середземне моря була постійно зв'язаною з країнами Європейської культури. З другого боку, положення над нижнім Дунаєм дозволяє

Україні брати участь у конференції наддунайських країн і мати зв'язок з Центральною Європою.

Існують різні визначення східних кордонів Європи, однак, відоме гасло «На граніті двох світів» між Європою і Азією, чи не найкраще визначає історичне призначення України.

2. Територія України. Аналогічно, як і з кордонами, треба держатися певної стабільності й окресленості. Якщо територія УССР становить 603,700 км², то суцільна етнографічна територія охоплює біля 750 тисяч кв. км. Тут знову історичний аспект, почавши з княжої доби, по-через козацьку і сучасну – щодо зміни заселеної площі і державних кордонів доцільний для вищих клас навчання.

г. Рельєф і краєвиди. Замало є показати дитині картину краєвиду України, він запам'ятається їй, якщо з даним краєвидом будуть пов'язані якісь глибші переживання. А тому, що тільки рідкі одиниці мають змогу відвідувати Україну, переживання з певним краєвидом можуть викликати мистецько написані твори українських письменників. Для прикладу наведемо деяких письменників, які залишили типові описи української природи. Ось так для Полісся маємо «Лісову пісню» – Лесі Українки, «Волинь» – У. Самчука, «Зачаровану Десну» – О. Довженка. Про Поділля і височини – картини М. Коцюбинського («Коні не винні» тощо); прекрасні картини про український степ залишив Ю. Яновський («Чотири шаблі»), О. Гончар («Тронка» і «Собор»), О. Довженко («Поема про море»). Українські Карпати і Кримські гори знайшли свого мистця слова в М. Коцюбинського («Тіні забутих предків», «На камені»), О. Кобилянську тощо. Про Чорне море чудові картини знайдемо в Т. Шевченка («Гамалія»), чи в Ю. Яновського («Майстер корабля»).

Порушуючи цей розділ з географії, викладач принесе велику прислугу своїм учням, коли підготує відповід-

ний розділ з української літератури, де краєвид набуває життєвого розміру. Для молодших слухачів зорова ілюстрація залишається незаступима, тому треба озброїтися добірними картинами, фотознімками, діапозитивами, фільмами тощо.

При кліматі України добре є порівнювати його з кліматом країни побуту учнів і наголошувати відрубність поодиноких сезонів в Україні, континентальність, яка відсутня в Західній Європі.

Не слід перевантажувати пам'ять молоді величезною кількістю рік і річок (біля 22 000) України, а натомість вказаним є представити історичне значіння для українського народу таких рік і річок, як Дніпро, Дністер, Дунай (український фольклор), Сян, Кубань, Збруч, Калка. З другого боку – представити їхню економічну вагу та застосування в навігації.

Чорне море – це не тільки брама у широкий світ України, єдина природня границя, джерело економічних добробутків, але в першу чергу тісно зв'язане з минулим нашого народу – море. Великий тяг до моря геніально представив Т. Шевченко у своїй поемі «Гамалія».

Дидактично найкраще представити рослинність і тваринність України за клясичними 5-ма флористичними зонами: полісся, лісостепу, степу, карпатської і гірського Криму. При цьому не досить вичислити низку рослин і тварин, треба також показати і господарську їхню вагу.

Чи не найважливіша з географії – географія про людину, про яку знаємо найменше, про яку існують суперечливі відомості (почавши від погляду, що сьогодні в Україні все московське, до наївно-патріотичного бачення положення), а від реального стану якого залежить наше майбутнє. Це фактор, за душу якого йде весь час змаг нашого існування.

У розділі про людність ми повинні довідатися не тіль-

ки докладні демографічні й етнічні дані, але також прослідити їх на протязі віків, побачити коли і як відбувалося заселення українцями сучасної території. Статистичні дані найкраще подавати на підставі переведених офіційних переписів населення; провести їхню критичну аналізу, зокрема переписів з 1926–30 і 1959 рр.

Багато суспільних і національних перемін у сучасній Україні зрозуміємо краще, коли докладно проаналізуємо велику зміну співвідношення за останніх 70 літ змінилося від 13 % до 51 % (відсоток міського населення). Тут і небезпека русифікації, а часом і здобуття українським елементом міста.

Розглядаючи сучасний етнічний стан населення України слід підкреслити, що Україна на всій своїй території, за єдиним виїмком на Криму, має перевагу українського населення, що сільське населення складається майже виключно з українців, та що по містах більшає процентаж українців. При інших національностях треба подавати не тільки їхнє число, але також географічне розміщення. Пояснюючи сучасну етнографічну карту України, вказаним є порівняти її зі станом перед другою світовою війною, з чого буде видно винищення жидів, виселення німців і татар, виміна населення на польсько-українському кордоні, наплив росіян тощо.

Не забувати подати при цьому розділі й релігійно-конфесійну будову населення України; якщо не сучасний стан, що дуже трудно встановити, то бодай окреслити передвоєнний стан.

Окремим розділом людности – це поселення українців поза сучасними межами УССР, на Кубані, Курщині, Вороніжчині, Передкавказзі, в Білорусі, в Польщі, Чехословаччині, Румунії, та вкінці поза етнічною територією України (Азія, еміграція).

Сучасний адміністративний поділ України на 25 об-

ластей і на 475 районів є витвором совєтської системи, тому поряд сучасного поділу, дуже вказаним і навіть ко-нечним є представити історичні країни, які на протязі ві-ків творили окремі адміністративні одиниці. Цей розділ запізнає учнів з такими термінами, як Холмщина, Підляш-ся, Галичина, Закарпаття, Буковина, Бессарабія, Поді-лля, Волинь, Правобережжя, Гетьманщина, Лівобережжя, Слобожанщина, Південна Україна, Крим, Кубань, Перед-кавказзя тощо.

д. Економічна географія. У цьому важливому розділі треба представити не тільки багатства України в сільсько-му господарстві і промислі, але так само виявити нерів-номірне і невластиве використання цих багатств. На під-ставі конкретних даних з поодиноких галузей народного господарства, торгівлі й транспорту показати колоніальну політику, що її проводить ССРСР супроти України. Поми-мо того, що Україна є сьогодні одною з найбагатших країн світу. І тут навести процентовий вклад УССР у порівнянні із загальною продукцією ССРСР таких підставових продук-цій як вугілля, сталь, марганець, природній газ, збіжжя, м'ясо, цукрові буряки, трактори локомотиви тощо – укра-їнський робітник і селянин не користує повнотою зі своєї праці і виробів, бо велику частину вивозять поза кордони УССР. Вказуючи на великі зміни, які сталися в сільському господарстві і промислі, перетворення України на півін-дустрійну країну, показати позитивні, але також негативні сторони цих змін. При цьому однак не забувати про те, щоб предоставити дійсний стан без перебільшень, щоб з викладу сучасна Україна не виходила як господарсько не-розвинена, примітивна і бідна країна, до якої можна мати тільки співчуття, але що великі модерні заводи, фабрики, електрівні, кораблі, літаки, трактори – це не заслуга сучас-ного режиму, а вислід працьовитості й здібності україн-ського робітника, селянина, фахівця.

Закінчуючи розділ про географію України, ще раз хочемо наголосити велику роль, яку при викладах відіграє ілюстрований матеріал, різноманітні карти, діаграми, статистичні таблиці. Щоб при звичаї учнів до положення географічних назв, указаним є додавати їм до виконання «сліпих» карт, а згодом також до рисунка карт України з пам'яті.

III. Історія України

а. Аналіз підручників. З підручниками історії ситуація не краща як на відтинку географії. Насамперед вичислимо найбільш використані видання, а саме: «Історію України» І. Крип'якевича (передрук видань в 1930-х рр.), М. Аркаса з 1900-х рр., М. Антоновича з 1940-х рр., «Ілюстровану історію України-Руси» М. Грушевського, «Нарис історії України» Д. Дорошенка та «Історію України» – І. Холмського-Крип'якевича. З цього переліку видно, що наші підручники історії написані тому 30-50 років, значить, вони перестаріли, що найприкраще, вони майже всі кінчаються на 1917 р., дуже слабо, або цілком не трактують нову добу. А сучасній молоді потрібно знати не тільки те, що відбувалося у глибині віків, за княжої і за козацької доби, але також про наші визвольні змагання 1917–21 рр., про боротьбу за самостійність між двома світовими війнами, під час другої світової війни, аж по сьогодні.

Другим великим мінусом наших підручників, що більшість з них написані під впливом «народницької орієнтації», а ще інші мають «монархістичне навітлення», напрямки, які сьогодні не мають значнішого відгону в суспільстві, натомість є велика потреба на підручники, які б наголошували державницьке бачення нашої історії.

Тільки частинно ці недоліки можуть заповнити розділи з «Історії України» з «Енциклопедії українознавства», і то тільки для викладачів, бо для учнів енциклопедична

форма не має дидактичних завдань і є засухою.

Щодо підручників советського походження, то всі вони наскрізь тенденційні і ними не можуть користуватися ні учні, ні викладачі. Чи двотомове видання Академії наук УРСР, кількакратно перероблене, чи середньошкільні підручники – всі написані зі становища російського імперіялізму, а все, що українське, принизено до провінційності та до наслідування «старшого брата».

б. Завваги до викладів історії України. Уточнення періодизації історії України слід устійнювати у залежності до підготовки учнів. У кожному випадкові відома загальна схема періодизації на княжу, козацьку і нову доби, може вистачати для початкових курсів.

У кожній добі існували великі постаті, які формували зміст і давали унапрявлення історії. Одною з форм ілюстрації історії є персоніфікація її при помочі великих постатей. Вони допомагають також краще зрозуміти і саму добу.

Ось так для молоді княжа доба – це насамперед добрість і войовничість Святослава, державнича творчість і християнізм Володимира, законодапність і мудрість Ярослава, міжнародні зв'язки Данила.

Для поглиблення поодиноких відтинків княжої доби найкраще їх ілюструвати тогочасними історичними джерелами як «Слово о полку Ігоревім», «Руська правда», «Повість временних літ», «Галицько-Волинський літопис». Це, однак, для старшокласників. Багато доступніші будуть сучасні літературні твори, в яких більш чи менш вдало і вірно представлені історичні постаті: «Святослав» і «Володимир» – С. Скляренка, «Іду на Вас» Ю. Опільського тощо.

Немаловажним при викладі про княжу добу є порушити питання, кому належить ця доба. Відомо, що советська історіографія, видвигаючи теорію спільного джерела

для російського, українського і білоруського народів, приписує княжу добу всім цим трьом народам; це т.зв. Теорія «Триєдиної Русі». Про подібне тенденційне наświetлення українська молодь довідується також у чужинецьких школах, тому обов'язком українського викладача є спростувати цю антинаукову теорію, використовуючи розвідку М. Грушевського про «Традиційну схему історії Росії». При цьому підкреслювати, що російсько-советська схема історії має політичні тенденції: якщо спільний початок трьох східнослов'янських народів, яких розлучила тільки зовнішня татарська навала, тоді й намагання до їх сучасного об'єднання могла б бути оправданою. Імперіалістичні наміри підбудовують науково.

Пізніше існування Галицько-Волинського князівства, як безпосереднього продовжувача Київської Русі, а заразом відірваного від північних державних формацій (Новгорода, Суздаля, Москви) додатково спростовує наміри сучасної советської історіографії. Тому на цю добу слід звертати особливу увагу.

Довгий період козацької доби охоплює низку підрозділів: початки козацького руху (XIV і XV століття), козачина як організована формація (XVI і XVII століття) і козацька держава (XVII і XVIII століття). Окремим розділом у цьому періоді – це історія самого Запоріжжя і його відношення до Гетьманщини, яке часто виступало як окрема державно-мілітарна одиниця.

У козацькій добі маємо такі світлі постаті, які повинні персоніфікувати державницький чин українського народу в цьому героїчному періоді: Д. Байда-Вишневецький, П. Конашевич-Сагайдачний, П. Могила, Б. Хмельницький, І. Виговський, П. Дорошенко, І. Мазепа, П. Орлик тощо. Щоб бодай трохи усистематизувати різні тенденції, що існували в цій добі, та для кращого сприймлення матеріалу, можна розрізнити такі орієнтації тодішніх прово-

дирів України: антитурецько-татарську – П. Сагайдачний, антипольську – Б. Хмельницький, антимосковську – І. Виговський і І. Мазепа, про-турецьку – П. Дорошенко, про-московську – і. Брюховецький, І. Скоропадський.

Назагал українська молодь має деякі знання про Б. Хмельницького і І. Мазепу, однак, усе решта з козацької доби є дуже мрячне і неточне. Часто цю добу закінчується битвою під Полтавою (1709 р.), хоча в історії України ще відбувалися ряд важливих подій до самого зруйнування Січі 1775 р.

У цій добі на особливу увагу заслуговує питання релігійне та висвітлення національних почувань. При цьому слід пояснити ролі братств та період розбудови церковного життя за митрополита Петра Могили. Об'єктивно треба пояснити події і наслідки Берестейської Унії.

Про козацьку добу можна використати витяги з таких джерельних, сучасних добі, праць: «Опис України» – Г. Бопляна, «Подорож Антіохійського патріарха Макарія» – П. Алепського, Літописи Г. Грабянки, С. Величка, «Милость Божія», «Дума» – І. Мазепа тощо. З белетристики рекомендується читати «Трилогію» Б. Лепкого, «Чорну Радугу» П. Куліша, оповідання і повісті про козаччину А. Кашенка: «Славні побратими», «Під Корсунем», «Борці за правду», «Запорозька слава» тощо. Серед мистецьких картин популярності набули твори М. Івасюка «В'їзд Б. Хмельницького до Києва» і «Богун під Берестечком».

Найменше уваги звертається останньому періодові української історії, т. зв. новій добі, чи національному відродженню України (XIX і XX століття). Звичайно на наших викладах багато часу присвячується попереднім двом добам, вважаючи, що ще завчасу говорити про найновішу добу. А саме молодь найбільш цікавить історія визвольних змагань, історичні події та постаті з найновіших часів. Цей факт треба мати на увазі і відповідно улажувати

загальну програму викладів.

XIX століття – це доба культурного відродження, про яке слухачі частинно довідаються з викладів української літератури, на зміну якому прийшло і політичне відродження. Ріст політичної думки слід представити на підставі аналізу таких формацій: Кирило-Методіївське Братство, Братерство Тарасівців, РУП, ТУП, Української Національної Революції 1917–21.

Очевидно, що найбільшу увагу треба присвятити Визвольним Змаганням і створенню Української Держави у формі Української Центральної Ради – Української Народної Республіки, Гетьманату, Директорії, ЗУНР. Це все представити в історичному, а не святково-патріотичному аспекті. При цьому не забувати про такі історичні річниці як: 20.XI.1917 (УНР), 22.I.1918 (Самостійність), битва під Крутами, Берестейський договір, Гетьманський переворот, листопадові події на ЗУЗ (1918), 22.I.1919 (Соборність), бій під Базаром тощо.

Доцільним є також охарактеризувати боротьбу під чотирьом окупаціями між двома світовими війнами, революційну діяльність УВООУН, про українську участь в другій світовій війні, знищення більшовиків і німців в 1941–45 рр., про Українську Повстанчу Армію тощо.

З найновішої доби на окрему увагу заслуговують відповідного насвітлення такі історичні постаті: І. Котляревський, Т. Шевченко, І. Франко, Л. Кобилиця (провідна постать 1848 р.), М. Міхновський, М. Грушевський, С. Петлюра, Є. Коновалець, митр. А. Шептицький, митр. В. Липківський. Документальними матеріалами з цього відтинку історії повинні послужити: «Книги битія українського народу», Відозва Руської Народної Ради (1848), «Самостійна Україна» – М. Міхновського, 4 Універсали Української Центральної Ради, Листопадовий Маніфест на ЗУЗ.

Не можна промовчати і періоду УССР – большевицького режиму, бо краще, щоб молодь довідалася інтерпретацію з компетентних джерел, ніж мала б черпати інформації з чужинецьких чи советських підручників. Указуючи на знищення, що приніс советський режим: період воєнного комунізму, колективізація, голод, постешевщина, період Кагановича-Хрущова, нищення Церков і культури, рівночасно треба показати і внутрішній резистанс, період культурного відродження, згодом «розстріляного», «українізацію», СБУ-СУМ, культурний процес 1941–44 рр. і 1956–59 рр., «шістьдесятників» і найновіший період «захальної літератури» та політичних процесів (А. Лукіяненко, В. Чорновіл, 20 осіб з «Лиха з розуму» тощо).

Підсумовуючи наші завваги про виклади історії України, хочемо ще раз підкреслити такі моменти, які слід наголошувати на викладах українознавства:

- Окремішність розвитку історії та культури України; з найдавніших часів українському народові приходилося серед найтрудніших умовин протистояти втручанням імперіалістичних сусідів.

- Тісні зв'язки і постійні прагнення України бути в контактах із Західною Європою. Цьому сприяло християнство, дипломатичні, торговельні, культурні і родинні зв'язки за Княжої доби, розквіт культури і науки з постановням Могилянської Академії, зв'язки І. Мазепи з Карлом XII, Національне Відродження XIX ст.

- Підкреслювати ті факти з історії України, які пов'язують нашу Батьківщину з країною, в якій перебувають учні. Наприклад, у Франції слід відповідно наголошувати події, зв'язані з Анною Ярославною, участь козаків під Дюнкерком, діяльність Григорія Орлика, зацікавлення Наполеона Україною, праці Боплана, Вольтера, П. Меріме, роль ген. Табуї тощо.

- Дуже вказаним є при викладі певних історичних по-

дій наводити для порівняння події, що відбувалися в тому самому часі в історії країни побуту учнів. Це допоможе їм краще часово визначити порушений відтинок української історії й у зіставленні з чужинною історією краще зрозуміти її вагу.

- Аналогічно, як при викладах географії, також на викладах історії слід користатися історичними картами, ілюстрованим матеріалом у формі портретів князів, гетьманів, провідників українського народу, показувати по мистецьки виконані баталії з української історії, зразки українських грошей банкнотів, українських марок, одностроїв українського війська, зразки зброї тощо.

Треба стреміти до того, щоб виклади українознавства, як під оглядом змісту, нових педагогічних метод, допоміжних ілюстративних засобів були на рівні навчання модерних сучасних шкіл.

КАРТА УКРАЇНИ²

***В. Кубійович – А. Жуковський: Карта України
1:2 000 000 Мюнхен – Париж 1978***

У середині цього року Інститут Енциклопедії Українознавства видав карту України в мірілі 1:2 000 000 в українській і англійській редакціях. Карта була виконана під кутом завдань і потреб гаслової Енциклопедії Українознавства – з метою представити (але й поширити) географічний матеріал, що є в енциклопедії. Вона є додатком до 8-го тому ЕУ/2 (англо-мовний варіант до майбутнього англомовного видання ЕУ/2). Карта появляється також як окреме видання (у двох варіантах – українському і англо-мовному) з коротким вступом і докладним індексом (разом

2. Жуковський Аркадій. Карта України / Аркадій Жуковський / В. Кубійович – А. Жуковський: Карта України 1: 2 000 000. – Мюнхен – Париж, 1978 // Вісті із Сарселю: Неперіодичний бюлетень Акції – С. – Париж – Мюнхен, 1979. – Ч.21. – С.8-11.

40 сторінок друку). Вона опрацьована за станом з 1976–77 років. Карту виконало одне з найкращих німецьких картографічних видавництв – Карла Веншова у Мюнхені.

За своїм змістом карта України – це загальна топографічна карта у мірилі 1:2 000 000, яка охоплює простори всіх українських земель від Попраду на заході по Каспійське море на сході і від Нарви на півночі по Кавказькі гори на півдні.

Рельєф представлено схематично за методою фірми Веншова, який, однак, через велике число написів і неутральний колір рельєфу (для втримання загальної гармонії змісту і написів) не вийшов ефективно. На карті представлена багата річкова система, причому в засаді описані всі ріки, більші як 50 кілометрів; далі озера й лимани, водоймища, меліоративні канали, частини морів. Описано головніші географічні краї, а також назви верхів з їхньою висотою, гірські перевали тощо. Умовними знаками представлені піски, болота, солончаки, зеленим кольором – заповідники. Крім назв сучасних держав і деяких адміністративних одиниць, на карті подано назви історичних країв (червоним шрифтом), чого, звичайно, не можна знайти на картах совєтської продукції.

Цінність карти полягає у відносно великому числі осель (бл. 5 000); подані всі міста й селища міського типу, як також значніші села. Оселі поділені на 11 категорій за величиною: 1 – села, 2 – села понад 10 000 мешканців; міста і селища міського типу; 3 – менш як 10 000 мешканців; 4 – 10 000-25 000, 5 – 25 000-50 000, 6 – 50 000-100 000, 7 – 100 000-250 000, 8 – 250 000-500 000, 9 – 500 000-1 000 000, 10 – понад 1 000 000 і 11 – селища, що входять до складу міста (представлені трикутником). Величина осель подана також при допомозі величини і характеру шрифту. При більших як 500000 мешканцях містах представлені схематично їхні контури. Розміщення

осель на карті є приблизно пропорційне до дійсного, щоб читач (також при допомозі величини сигнатур і шрифту) мав картину густоти населення і осель України (на землях поза українською національною територією географічних написів є значно менше).

Група працівників ЕУ в Сарселі 1978 Зліва направо: А. Жуковський (Париж), В. Кубійович (Сарсель), С. Янів (Сарсель), Ю. Коваленко (Париж), С. Волошина (Сарсель), І. Керестіль (Мюнхен), В. Маркусь (Чикаго), І. Кошелівець (Мюнхен).

При допомозі підкреслень подано столиці, центри областей, країв, автономних республік, автономних областей, воєводств; районні центри відзначені виповненням червоним кольором сигнатур осель. На карті представлений сучасний політичний і адміністративний поділ: кордони і межі держав, советських республік, автономних республік, автономних областей, областей, країв, воєводств. Цінністю карти є визначення меж української суцільної і мішаної національної території у 1930-х роках (теперішні дані переписів не дозволяють на таке визначення).

Докладно представлено шляхи сполучення. Залізниці

поділено на головні магістралі і звичайні; биті шляхи на автостради, головні й інші. Зазначено судноплавні канали, порти й пристані та початок судноплавства на ріках; врешті – інтернаціональні і звичайні аеропорти.

На маргінесі карти позначено червоними числами географічні поля (ширину – 1 до 28, довжину I-XI), щоб улегшити читачеві енциклопедії знайти відповідну оселю (ріку, озеро, верх) на карті (приклад в ЕУ/2 – Крути [П-13]).

У північно-східньому куті карти додано дві детальніші карти: побільшену карту Донбасу (мірило 1:1 500 000), на якій вміщено всі міста, що їх через густоту і величину міст не можна було вписати на зальній карті, і схематичний плян міста Києва і околиць в мірилі (приблизно) 1:250 000. На пляні Києва представлено схематичну забудову міста, його озеленення, води, стрімкий берег Дніпра і транспорт – залізниці й метрополітен. Описано головні вулиці, найголовніші історичні й культурні пам'ятники.

Порівняно з іншими картами України, карта в ЕУ/2 відзначається багатим змістом, зокрема багатством географічних назв (приблизно 5 800). Чимало труднощів мали автори карти з устійненням географічної номенклатури, зокрема осель, хоч для більших осель ця проблема вже була розв'язана (гасла в ЕУ/2). Якщо мова про УССР, то джерелом для устійнення номенклатури є довідник «Адміністративно-територіальний поділ УРСР», офіційні карти, а також карти в УРЕ. Але часто офіційна номенклатура намагається русифікувати українські назви як в Україні, так і сусідніх країнах. Автори карти дотримувалися номенклатури за правописом ВУАН-у устійнено А. Кримським, О. Синявським, Г. Голоскевичем, М. Грунським і Адміністративної карти УСРР (Харків 1927; номенклатура звірена А. Кримським). Тому найменовано Дніпропетровське (бо місто, а не город), Рівне, а не Ров-

но, Симферопіль, а не Симферополь, Путилів, а не Путила, Делятин, а не Ділятин, Букарешт, а не Бухарест й т. д. Більші труднощі з устійненням номенклатури були на українських землях поза УССР, зокрема на мішаній російсько-українській території Передкавказзя, бо нам не відомі українські назви. На неукраїнських землях лише винятково українізовано чужі назви (деякі труднощі виникали при підшуканні правильних білоруських назв, майже неможливо підшукати назви мовами народів на Північному Кавказі і на Поволжі).

Автори карти думають, що географічна номенклатура на карті в ЕУ/2 є правильніша, як на дотеперішніх, і що вона може стати нормативною для географічних найменувань.

Поряд сучасних назв міст в дужках подані також колишні назви: Дніпропетровське (Катеринослав), Кіровоград (Єлисаветград), Нестеров (Жовква) і т. д. Міста, які є на території іншої держави і яким присвоєно чужу назву, мають українську і сучасну офіційну назву: Перемишль (Пжемисьль), Холм (Хелм), Берестя (Брест).

Якщо мова про транслітерацію географічних назв на англломовному варіанті карти, то автори вживали тієї системи, що і в першій частині АЕУ, тільки з різницею, що брався до уваги знак м'якшення (тобто L'viv, а не Lviv). На неукраїнських землях вживаємо урядової номенклатури тієї чи тієї держави. Якщо в англійській мові прийнято якусь географічну назву, ми її вживаємо (Kiev, Dnieper, Warsaw). На східньому Передкавказзі, де міста заселені росіянами, ми вживаємо переважно російські назви; про послідовність трудно тут говорити.

Можна додати, що в справі номенклатури і транслітерації ми користалися з консультацій мовознавців і географів.

Перед нашим індексом вміщено короткий вступ, в

якому подано дані про розвиток української національної території, адміністративно-територіальний поділ УССР на 1. 1. 1977, список і число мешканців у містах більших як 100 000, національний склад населення всіх українських земель на 1. 1. 1933 та УССР на 1959 і 1970, та число українців у світі у 1933 і 1970 роках.

Карту України повинен набути кожний свідомий українець і кожна українська установа, вона може бути допомогою для українознавчих шкіл – викладів; її англomовне видання може бути корисним інформатором для осіб і установ, зацікавлених проблемами Східної Європи.

Через відносно мале мірило карти (1:2 000 000) написи найменших осель зроблені малим шрифтом, а в Карпатах надто густо подано географічні одиниці, і тому вони є мало чіткі. Карту можна легко побільшити технічними засобами до розміру 1:1 500 000, щоб улегшити її читання і чіткість. Фірма Веншов може також умістити на окремій карті тільки рельєф і фізичний зміст і відповідно нюансувати добір кольорів. Щоб зреалізувати такі можливості, треба знайти українську установу (чи мецената), що перебрала б фінансування цих додаткових карт.

ФУНДАМЕНТАЛЬНЕ ВИДАННЯ³

Вихід у світ тритомної Географії енциклопедії України – визначна подія не лише для країни, яка домоглася незалежності. Адже йдеться про те, що фактично з'явилася нова держава, інтерес до якої дедалі більше зростатиме. Це стосується не тільки історичних і культурних надбань

3. Жуковський А. Фундаментальне видання. Рецензія на «Географічну енциклопедію України» / А. Жуковський // Український географічний журнал. – 1994. – №3. – С. 68-70.

народу України, а й, не меншою мірою, природного середовища, в якому він живе, розміщення ресурсів і продуктивних сил, структури економіки, особливостей людності, виробничо-територіальних комплексів.

Поза сумнівом, ставлення до України в світі багато в чому залежатиме від того, чи зможе вона піднести свою економіку, тобто раціонально і продуктивно використати свої природні можливості. Саме ці проблеми, з географічної точки зору, всебічно розглянуті у рецензованому фундаментальному виданні.

Важко навіть перерахувати надзвичайно широке коло питань, які розглянуто в ГЕУ. В ній детально, з використанням широкої бібліографічної бази, наведено узагальнені наслідки основних теоретичних і прикладних досліджень, висвітлено сучасний рівень господарської освоєності території, розглянуто соціальний і етнічний склад людності, ступінь антропогенного впливу, проблемами природоохоронних заходів і покращення екологічного середовища, найважливіші географічні поняття і терміни, структура науки про Землю, суміжні з географією галузі знань та ін.

При цьому дозволимо зробити собі одне зауваження. За попередньою практикою у підручниках з географії відносно мало місця приділялося антропогеографії, особливо в етнічному і національному аспекті. А цими проблемами, як відомо, цікавиться не лише західний світ, а й самі українці.

В ГЕУ відносно мало матеріалу приділено етнічним спільностям України. Дві короткі статті – «Національний склад населення» (півсторінки) і в «Додатку» – «Етнічні спільності України» не вичерпують проблеми. Про кожную національність варто було б подати окрему статтю. Також в ГЕУ бракують карти про етнічний стан і етнічний розвиток України. Дані про національний склад подані за об-

ласним розрізом, тоді як побажаним було б подати хоча б окремі відомості за районами і найбільшими населеними пунктами.

І ще одне питання, як то кажуть, «зі зовні»: у ГЕУ подано сучасний адміністративно-територіальний поділ України. Бажаним було б подати також зміни адміністративного поділу в історичному аспекті, чим займається історична географія (наприклад полковий, губерніяльний поділ тощо). Також дуже шкода, що не узгляднено історичні країни, які були на теренах України в минулому. Читачі хотіли б бачити в цьому виданні статті про Галичину, Буковину, Волинь, Слобожанщину тощо. Про деякі з них є кілька рядків, але цього замало. Це саме можна сказати і про мовні і етнографічні групи (гуцулів, бойків, лемків, поліщуків тощо).

Особлива увага авторами приділена проблемам районування – що є, як відомо, підсумковим етапом багаторічних досліджень. Крім чіткого комплексного фізико-географічного районування України, читач знайде у рецензованому виданні регіональні особливості країни, її кліматичних умов, тваринного і рослинного світу, ґрунтів, водних ресурсів, форм земної поверхні, природно-господарські зони тощо.

Незаперечною заслугою авторського колективу ГЕУ слід вважати комплексний характер висвітлення проблем. У ґрунтовних статтях (їх 7 150) дослідники не обмежились суто географічним питанням, а широко застосовують дані наук, суміжних з географією (геології, економіки, біології та ін.), що зовсім не означає, що географія не має свого «об'єкта» досліджень (хоча диференціація її на сучасному етапі досить значна і продовжує зростати). З цього погляду цілком виправданим є те, що редколегія ГЕУ надала можливість для публікації на своїх сторінках провідним вченим, які досліджують проблеми,

пов'язані з «традиційною» географією – економістам, геологам, юристам, етнографам, краєзнавцям та ін. Це надзвичайно важливо, оскільки як за методами досліджень, так і їх наслідками, сьогодні не може бути «чистих» наук, а найбільш несподівані результати спостерігаються саме на стику різних галузей знань. Зокрема, проблема уніфікації географічних назв і їх правопису, про яку йдеться в енциклопедії, може бути вирішена географами лише спільно з мовознавцями, історичного картографування – з істориками та ін. Щодо вживаних в ГЕУ власних географічних назв, можна сказати, що вони не завжди витримують критику – деякі з них є простою калькою з російської мови, наприклад, «Луганськ», «Донецьк», «Дніпропетровськ». Чому не «Луганське», «Донецьке», «Дніпропетровське»?

У географічній енциклопедії, цілком справедливо, велика увага приділена історії географічного вивчення України і далеко не безхмарному його розвитку, особливо у 1930-ті роки і післявоєнного часу, коли навіть було ліквідовано єдиний науково-дослідний центр – Інститут географії.

Проблеми і труднощі на шляху розвитку географії в Україні частинно висвітлені на сторінках енциклопедії. Це особливо важливо в зв'язку з сучасним станом і розвитком географічної освіти (про що також йдеться в ГЕУ), тобто підготовкою кадрів географів. До речі, в енциклопедії наведені біографічні відомості не лише на титулованих провідних вчених, а й на тих, хто дбає про постійний розвиток географічної освіти – вчителів України.

У 3 томі, який вийшов друком 1993 року, знайшлося місце і для вчених української діаспори та деяких дослідників, які зазнали репресій в умовах тоталітарної системи. Поза сумнівом, такі географи, як С. Рудницький, М. Кордуба, В. Кубійович, М. Іваничук та інші багато зробили для розвитку географії України і заслуговують на

широке визнання. В цьому ж томі, чи не вперше, подана об'єктивна стаття і про українську діаспору.

Цілком зрозуміло, що в змістовному і багатопрофільному виданні важко уникнути окремих недоліків. Вони є і в ГЕУ, хоча не знижують надзвичайно високого враження про рецензовану працю. Зокрема, дещо забагато фотографій пам'ятників, особливо в 1 томі, які не завжди стосуються гасел. В статті про українську діаспору варто було б назвати хоча б кілька прізвищ тих, хто прославив не лише землю своїх предків – Україну, а й держави, в яких вони жили. Можливо, в деяких випадках замість фотографій варто було б дати більше графіків і діаграм.

На завершення хотілося б відзначити високу поліграфічну якість видання, прекрасно виконані мапи (їх загальна кількість становить 743) і багатющий ілюстративний матеріал.

**СПИСОК ДЖЕРЕЛ.
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК
НАЙВАЖЛИВІШИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ
А. ЖУКОВСЬКОГО**

**І. Джерела
а) Неопубліковані**

**Архів УІТ, Острог
Ф. «Зарево»**

1. Спр. Біографічні матеріали. Програма ювілейних заходів з нагоди 75-ліття від дня народження А. Жуковського (копія), 1 арк.

2. Спр. Листування. Вітальний лист Президента України Л. Кучми до А. Жуковського від 24 серпня 1996 р. (копія), 3 арк.

3. Спр. Листування. Лист Президента Національної академії наук України академіка НАН України Б.Є. Патона до А.І. Жуковського від 13 березня 1997 р. (копія), 1 арк.

4. Спр. Листування. Лист Української Буковинської Громади Торонто до Організаційного комітету по відзначенню 75-річного ювілею академіка Аркадія Жуковського від 12 січня 1997 р. (копія), 1 арк.

5. Спр. Листування. Лист Управи УВАН у США (М. Антоновича, А. Процик, Т. Булат) до А. Жуковського від 1 грудня 1993 р. (копія), 1 арк.

6. Спр. Наукові дослідження. Жуковський А. НТШ в Європі на порозі ХХІ ст. (копія), 13 арк.

7. Спр. Особисті матеріали. *Palmes académiques. Le Premier Ministre, par décret en date du 19 novembre 1982 a nommé Chevalier dans l'Ordre des Palmes académiques monsieur Joukovsky Arcady* (копія), 1 арк.

8. Спр. Особисті матеріали. Інтродукція до акту надання докторату проф. А. Жуковському від 3 листопада 1996 р. (копія), 2 арк.

9. Спр. Особисті матеріали. Диплом про присвоєння Аркадію Жуковському звання почесного доктора Чернівецького державного університету ім. Юрія Федьковича (копія), 1 арк.

10. Спр. Особисті матеріали. Почесна грамота про присвоєння А.І. Жуковському звання почесний громадянин м. Чернівці від 18 січня 1997 р. (копія), 1 арк.

11. Спр. Офіційні документи. Почесна грамота А. Жуковському за значний особистий внесок у розвиток української науки та культури від Президії НАН України від 15 січня 1997 р. (копія), 1 арк.

12. Спр. Спогади. Жуковський А. Декілька думок з приводу 190-ї річниці від заснування Школи № 1 м. Чернівців, колишнього Ліцею-гімназії «Арон Пумнул» (копія), 3 арк.

**Державний архів Чернівецької області, м. Чернівці
Ф. 228 Державний ліцей «Арон Пумнул». 1808–1944 рр.**

Оп. 2

13. Спр. 374. Матеріали проведення вступних екзаменів (списки учнів із зазначенням оцінок, протокол екзаменаційної комісії, теми контрольних робіт), 1932 р., 8 арк.

14. Спр. 557. Відомості обліку успішності учнів з історії за 1936 – 1937 рр., 19 арк.

Оп. 3

15. Спр. 221. Списки викладачів ліцею із зазначенням предметів викладання. 1939 – 1940 рр., 4 арк.

б) Опубліковані

Спогади, звіти, повідомлення та ін.

16. Аркадій Жуковський. Бібліографія (До 75-річчя від дня народження) / [упор. О. Кучерук]. – К.: НАН України, Інститут української археографії і джерелознавства ім. М.С. Грушевського, НТШ в Європі, 1997. – 27 с.

17. Карась О. Професор Аркадій Жуковський: «Я тільки хотів волі Україні» / О. Карась // Молода Галичина. – 16 червня 1990 р. – № 72 (6335). – С. 3.

18. Указ Президента України №109/97 Про нагородження відзнакою Президента України – орденом «За заслуги» III ступеня від 7 лютого 1997 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

19. Указ Президента України №17/2002 Про нагородження відзнакою Президента України – орденом «За заслуги» II ступеня від 14 січня 2002 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

20. Український енциклопедист Аркадій Жуковський. Інтерв'ю // Чернівці. Газета Чернівецької міської ради. – 2004. – № 50 (735). – С. 2-3.

Праці А. Жуковського

21. Жуковський А. Буковина в рамках Соборної України: 10.6.1955 / А. Жуковський // Бюлетень Українського Академічного Товариства в Парижі / Ред. В. Маркусь. – Париж, 1958. – С. 20.

22. Буковина. Її минуле і сучасне / [ред. Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський]. – Париж; Філадельфія; Детройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.

23. Жуковський А. «Без його участі великий твір ЕУ не був би реалізований» / А. Жуковський // Будівничі НТШ й ЕУД: Володимир Кубійович (1900 – 1985), Атанас Фіголь (1908–1993). Науковий збірник / [упор. В. Маркусь]. – К.; Нью-Йорк; Чикаго: Обереги, 1998. – С. 181-183.

24. Жуковський А. «Енциклопедія українознавства» / А. Жуковський // Енциклопедичний вісник України. Збірник наукових праць / [гол. ред. М. Железняк]. – К.: Інсти-

тут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. – Ч. 1. – С. 14-22.

25. Жуковський А. 50 чисел «Інформаційного бюлетеня» / А. Жуковський // Інформаційний бюлетень Української Бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі. – Вересень 1987. – Ч. 50. – С. 2.

26. Жуковський А. Богдан Степан Винар – заслужений науковий діяч (До 80-ліття народження) / А. Жуковський // Український історик. – 2006. – № 1-3 (169-171). – С. 144-152.

27. Жуковський А. Важливе українознавче видання (Поява англomовної Енциклопедії України, томи III, IV, V) / А. Жуковський // Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / [упор. Д. Бурім, О. Кучерук, О. Маврін]. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007. – С. 332-335.

28. Жуковський А. Від Енциклопедії українознавства до Енциклопедії сучасної України / А. Жуковський // Український історик. – 2000. – № 4 (147). – С. 95-101.

29. Жуковський А. Відбудова України / А. Жуковський // Розбудова держави. Бюлетень Зарева. – 1951. – Ч. 1 (4). – С. 2-4.

30. Жуковський А. Володимир Кубійович – людина і енциклопедист / А. Жуковський // Шаблій О. Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення / О. Шаблій. – Париж; Львів: Фенікс, Українська академія друкарства, 1996. – С. 579-606.

31. Жуковський А. Вклад Київської духовної Академії і її Трудів на культурному і богословському відтинках // Укр. історик, 1988. – №1-4, 1989. – № 1-3.

32. Жуковський А. Діяльність В. Кубійовича на відтинку Енциклопедії українознавства / А. Жуковський // Український історик. – 1986. – № 3-4 (91-92). – С. 15-22.

33. Жуковський А. Діяльність Інституту Енциклопедії українознавства при Науковому товаристві імені Шевченка / А. Жуковський // Наукове товариство ім. Шевченка і українське національне відродження. Перша наукова сесія НТШ (березень 1990 р.): доповіді, повідомлення, матеріали / [упор. О. Купчинський]. – Львів: [б. в.], 1992. – С. 57-64.

34. Жуковський А. Діяльність Наукового Товариства ім. Шевченка в Європі // Хроніка НТШ. Рік 1994. – Львів; Нью-Йорк: Наукове товариство імені Т. Шевченка, 1995. – Ч. 86. – С. 34-37.

35. Жуковський А. До питання державного планування / А. Жуковський // Розбудова держави. Бюлетень «Зарева». – 1952. – Ч. 4 (8). – С. 19-23.

36. Жуковський А. До проблеми націоналістичної державної системи / А. Жуковський // Розбудова держави. Бюлетень «Зарева». – 1952. – Ч. 1 (5). – С. 1-6.

37. Жуковський А. З історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі / А. Жуковський // З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові / [ред. О. Купчинський]. – Львів: Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1998. – С. 151-216.

38. Жуковський А. За державну самостійність України. Українська Держава – суспільне добро всіх громадян [Текст]: Матеріали Сьомого (23 – ? серпня 1970, Лондон) і Десятого Великих Зборів Українських Націоналістів, який відбувся 24-28 лист. 1983 р., США / ОУН. Життя творчість Олега Штуля-Ждановича / Аркадій Жуковський. – [В.м.] Накладом ОУН, 1983. – 1 т. (224 с.).

39. Жуковський А. Засоби нищення Церкви й питання «наукового атеїзму» / Наукові записки Українського вільного університету. Церква і релігія в Україні / Ред. В. Янів. – Мюнхен: УВУ, 1984. – Ч. 11/12. – С. 132-155.

40. Жуковський А. За ясність у основних справах / А. Жуковський // Розбудова держави. Бюлетень «Зарева». – 1952. – Ч. 2-3 (6-7). – С. 14-16.

41. Жуковський А. Історія Буковини / А. Жуковський. – Чернівці: Редакційно-видавничий відділ облполіграфу, 1991. – Т. 1. – 119 с.

42. Жуковський А. Історія Буковини / А. Жуковський. – Чернівці: Редакційно-видавничий відділ облполіграфу, 1993. – Т. 2. – 222 с.

43. Жуковський А. Історія й географія на викладах українознавства / А. Жуковський // Педагогічні проблеми та дидактичні поради. Матеріяли Вишкільного Курсу для учителів Суботніх Шкіл, 23-26 травня 1969 р. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1969. – (Серія: Скрипти. Т. 34). – С. 69-75.

44. Жуковський А. Карта України / А. Жуковський // Вісті із Сарселю. – 1979. – Ч. 21. – С. 8-11.

45. Жуковський А. Любомир Винар – провідний історик і організатор українського наукового життя / А. Жуковський // Новий шлях. – 1997. – 5 квітня. – Ч. 14. – С. 12-13.

46. Жуковський А. Любомир Винар: життя і діяльність (3 нагоди 75-ліття вченого) / А. Жуковський, А. Атаманенко // Любомир Винар. Біобібліографічний показник (1948–2007). – Львів; Острог; Нью-Йорк; Париж: [б. в.], 2007. – С. 19-46.

47. Жуковський Аркадій. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я / Аркадій Жуковський // Науковий збірник укр. вільн. ун-ту. – Мюнхен, 1992. – Т. 15. – С. 37-48.

48. Жуковський А. Михайло Грушевський і журнал «Україна» / А. Жуковський // Український історик. – 1986. – № 1-2 (89-90). – С. 5-20.

49. Жуковський А. Михайло Грушевський і Франція /

А. Жуковський // Український історик. – 1991–1992. – Ч. 112/115. – С. 306-318.

50. Жуковський А. Молдавський воєводич на Київському митрополичому престолі / А. Жуковський // Феномен Петра Могили (Біографія. Діяльність. Позиція) / В. Климов, А. Колодний, А. Жуковський та ін. – К.: Дніпро, 1996. – С. 8-40.

51. Жуковський А. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі / А. Жуковський. – К.: Видавничий центр Наукового товариства ім. Шевченка, 2000. – 139 с.

52. Жуковський А. Наукове Товариство ім. Шевченка у своє 115-ліття / А. Жуковський // Вісті із Сарселю. – Париж; Мюнхен. – 1988. – Ч. 31/32, верес. – С. 1-11.

53. Жуковський А. Національне питання в полеміці між М. Драгомановим і Б. Грінченком / А. Жуковський // Діалоги про українську національну справу. – К., 1994. – С. 18-30.

54. Жуковський А. Новий шлях (дискусійна стаття) / А. Жуковський // Листок дружби. Інформаційний орган ОУСТНС «Зарево». – 1951. – Ч. 7. – С. 37-38.

55. Жуковський А. Пам'яті Марії Шерер / А. Жуковський // Український історик. – 1998. – Т. 35 – Число – (136-139). – С. 245-249.

56. Жуковський А. Передмова / А. Жуковський // Kubijowytsch W. Historischer atlas der Ukraine. Ein deutsches Dokument aus dem jahr 1941 / W. Kubijowysch. – Paris : Harrassowitz, 1993. – С. IX-XI.

57. Жуковський А. Петро Могила – засновник Київської Колегії-Академії і реформатор освіти в Україні / А. Жуковський // Український історик. – 1997. – № 1-4 (132-135). – С. 61-70.

58. Жуковський А. Петро Могила – засновник Київської Колегії-Академії і реформатор освіти в Україні / А. Жуковський // Українське слово. – 30 січня 1997 р. – № 4. – С. 13.

59. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков / А. Жуковський. – К. : Мистецтво, 1997. – 302 с.

60. Жуковський А. Політична і публіцистична діяльність М.С. Грушевського на еміграції 1919–1924 рр. / А. Жуковський // Український історичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 96-125.

61. Жуковський А. Проблема єдності церков у творчості Петра Могили / А. Жуковський / Феномен Петра Могили (Біографія. Дільність. Позиція) / В. Климов, А. Колодний, А. Жуковський та ін. – К.: Дніпро, 1996. – С. 111-125.

62. Жуковський А. Проблеми відбудови України / А. Жуковський // Розбудова держави. Бюлетень «Зарева». – 1953. – Ч. 2 (10). – С. 7-13.

63. Жуковський А. Проблеми відбудови України (закінчення) / А. Жуковський // Розбудова держави. Бюлетень «Зарева». – 1953. – Ч. 5 (9). – С. 1-6.

64. Жуковський А. Пропозиції до другого видання словникової «Енциклопедії Українознавства» / А. Жуковський // Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі / [упор. Д. Бурім, О. Кучерук, О. Маврін]. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2007. – С. 317-325.

65. Жуковський А. Професор Богдан Степан Винар (3 нагоди 80-ліття) / А. Жуковський // Свобода. – 29 вересня 2006. – № 39. – С. 14, 19.

66. Жуковський Аркадій. П'ятдесятиріччя УАПЦ на еміграції: спроба перегляду й оцінки / А. Жуковський // Український церковно-визвольний рух і утворення української автокефальної православної церкви: Матер.наук. конф. Київ, 12 жовтня 1996 р. / За ред. к.і.н. А. Зінченка. – К.: Логос, 1997. – С. 183-195.

67. Жуковський А. Релігійне життя на Україні. Вступна доповідь / А. Жуковський // Проблеми дослідження

історії України. Збірник матеріалів. – Славськ, вересень 1990. – Львів, 1993. – С. 51-55.

68. Жуковський А. Розбудова держави / А. Жуковський // Розбудова держави «Зарево». Бюлетень. – 1951. – Ч. 3. – С. 3-4.

69. Жуковський А. Симон Петлюра і Франція / А. Жуковський // Інформаційний бюлетень Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі. – Січень 1983. – Ч. 45. – С. 7-10.

70. Жуковський А. Симон Петлюра на еміграції (частина Третя), 1920 – 1926 / А. Жуковський // Симон Петлюра. Вибрані твори та документи. – К., 1994. – С. 171-178.

71. Жуковський А. Спроба єдності Церков у XVII ст. Православна перспектива / А. Жуковський // Науковий Конгрес у 1000-ліття Хрещення Руси – України у співпраці з Укр. Вільн. Ун-том. Збірник пр. Ювілейного Конгресу / Ред. В. Янів. – Мюнхен, 1988/89 (Науковий збірник УВУ. – Т. 13). – С. 208-235.

72. Жуковський А. Стан Православної Церкви в Україні / А. Жуковський // Православний вісник, № 1-3. УПЦ Київський Патріархат. – Київ, 1994, стор. 21-32; Українське Православне Слово (South Bound Brook, N.J.), № 5-6, стор. 6-7, № 7-8, стор. 5-7.

73. Жуковський А. Сучасний стан церкви і релігії в Україні / А. Жуковський // Наукові записки Українського Вільного Університету. Церква і релігія в Україні 50 літ після жовтневої революції (1917–1967): збірник доповідей наукової конференції Українського вільного університету в Мюнхені (5-7 липня 1968 р.) / [ред. В. Янів]. – Мюнхен: [б. в.], 1984. – Т. 11-12. – С. 65-89.

74. Жуковський А. Тисячоріччя хрещення Русі-України / А. Жуковський // Рідна нива. Український православний календар-альманах. – Вінніпег: Екклезія, 1989. – С. 130-144.

75. Жуковський А. Україна і Франція. Історичний нарис / А. Жуковський / Україна і Франція: нариси багатовікової історії відносин / А. Жуковський, А. Зленко, В. Манжола та ін. – Львів: Світло і тінь, 2001. – С. 29-35.

76. Україна і Франція: нариси багатовікової історії відносин / [ред. А. Жуковський, А. Зленко, В. Манжола]. – Львів: Світло і тінь, 2001. – 224 с.

77. Жуковський А. Україна. Карта України / А. Жуковський, В. Кубійович. – Мюнхен ; Париж : [б. в.], 1978. – 38 с.

78. Жуковський Аркадій. Українознавчі дослідження у Франції / А. Жуковський / Україна і Франція: нариси багатовікової історії відносин / А. Жуковський, А. Зленко, В. Манжола та ін. – Львів: Світло і тінь, 2001. – С. 98-115.

79. Жуковський А. Українознавчі студії у Франції / А. Жуковський // Український історик. – 2001. – № 1-4 (148-151). – С. 151-166.

80. Жуковський А. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі / А. Жуковський // Український археографічний щорічник. – К.: Наукова думка, 1992. – Вип. 1. – Т. 4. – С. 439-441.

81. Жуковський А. Українська Православна церква і Вселенська Константинопільська Патріярхія / А. Жуковський // Матеріали Конференції 1000-ліття Хрещення Русі – України в місті Ноттінгемі, 24-25 серпня 1985 р. – Лондон, 1985. – С. 29-40.

82. Жуковський А. Українське академічне товариство в Парижі / А. Жуковський // Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889 – 1960). Записки НТШ / [ред. В. Янів]. – Париж; Мюнхен: [б. в.], 1969. – Т. 186. – С. 116-139.

83. Жуковський А. Українські землі під румунською окупацією в часі Другої світової війни: Північна Буковина, частина Бессарабії і Трансністрія, 1941–1944 / А. Жуковський // Український історик. – 1987. – № 1-4 (93-96). – С. 83-96.

84. Жуковський Аркадій. Українські науковці у Франції / А. Жуковський / Україна і Франція: нариси багатовікової історії відносин / А. Жуковський, А. Зленко, В. Манжола та ін. – Львів: Світло і тінь, 2001. – С. 117-125.

85. Жуковський А. Українці у Франції. Історичний огляд / А. Жуковський / Україна і Франція: нариси багатовікової історії відносин / А. Жуковський, А. Зленко, В. Манжола та ін. – Львів: Світло і тінь, 2001. – С. 37-61.

86. Жуковський А. Участь Олександра Оглоблина в «Енциклопедії українознавства» / А. Жуковський // На службі Кліо: 36. наук. пр. на пошану Любомира Романа Винаря з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 345.

87. Жуковський А. Фізична і етнографічна карти Буковини / А. Жуковський. – Париж, 1956. – 1 с.

88. Жуковський А. Фінансова підтримка НТШЄ та її видань українською громадськістю / А. Жуковський // Бурім Д.В., Кучерук О.О., Маврін Д.О. Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. – К., 2007. – С. 66-67.

89. Жуковський А. Форум зустрічі паризької інтелігенції / А. Жуковський // Бюлетень Українського академічного товариства в Парижі / Ред. В. Маркусь. – Париж, 1958. – С. 12-13.

90. Жуковський А. Фундаментальне видання (Рецензія на «Географічну енциклопедію України») / А. Жуковський // Український географічний журнал. – Київ, – 1994. № 3. – С. 68-70.

91. Joukovsky A. Die Ukrainische Akademie der Wissenschaften / A. Joukovsky // Jahrbuch der Ukrainekunde. Ausgabe der Arbeits – und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e.V. / Hg.v. Hryhorij Waskowycz. – München: «CICERO», 1983. – S. 53.

92. Joukovsky A. Die Ukrainische Orthodoxe

Kirche / A. Joukovsky // Jahrbuch der Arbeits – und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e.V. / Ag. v. Hryhorij Waskowycz. – München: «CICERO», 1984. – S. 33.

93. Joukovsky A. Der Versuch einer Kirchenvereinigung im 17. Jahrhundert / A. Joukovsky // Jahrbuch der Ukrainekunde. Ausgabe der Arbeits – und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e.V. / Ag. v. Hryhorij Waskowycz. – München: Mühlthaler's Buch – 1988. – S. 72.

94. Joukovsky A. Ivan Franko – eine biographische Silhouette / A. Joukovsky // Jahrbuch der Ukrainekunde. Ausgabe der Arbeits – und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e.V. / Ag. v. Hryhorij Waskowycz. – München: «CICERO». 1985. – S. 7.

95. Joukovsky, Arcady. La famine – génocide de 1932 – 1933 en Ukraine dans les belles – lettres ukrainiennes par Arcady Joukovsky: Traductions d'Anatole Tchumak et Myroslawa Maslow. – Paris: Aux Editions du Dauphin, 2003. – 80 p.

96. Joukovsky, Arcady. Les relations culturelles entre L'Ukraine et la Moldavie au 17e siècle / Arcady Joukovsky. – Paris: Institut d'études slaves, 1973. – p. 217-230.

97. Joukovsky, Arcady. Le rôles des Ukrainiens dans la libération nationale des Slaves du Sud dans la deuxième moitié du XIX siècle / Revue des Etudes Slaves. – Paris, 1978. – 8 p.

98. Joukovsky A. Mychajlo Hruševs'kyi und die Zeitschrift «Ukrajina» / A. Joukovsky // Jahrbuch der Ukrainekunde. Ausgabe der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e.V. / Hg. v. Hryhorij Waskowycz. – München: Mühlthaler's Buch – und Kunstdruckerei GmbH, 1986. – S. 86.

99. Joukovsky A. Petro Mohyla und seine ökumenismus – Auffassung / A. Joukovsky // Mitteilungen. Ausgabe der Arbeits- und Förderangsgemeinschaft der Ukrainischen

Wissenschaften e.V. / Hg. v. Hryhorij Waskowycz. – München: «Logos», 1978. – № 15. – S. 211.

100. Joukovsky A. Prosper Merimée et la question ukrainienne / L'Ukraine et la France au XIe siècle. – Paris, 1987.

101. Joukovsky A. 115 Jahre Ševčenko – Gesellschaft der Wissenschaften / A. Joukovsky // Jahrbuch der Ukrainekunde. Ausgabe der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e.V. / Hg. v. Hryhorij Waskowycz. – München: Mühlthaler's Buch – und Kunstdruckerei GmbH, 1987. – S. 285.

102. Joukovsky A. The Symon Petliura Ukrainian Library / A. Joukovsky // Harvard Ukrainian Studies. – 1990. – Vol. 14, № 1/2. – P. 218-235.

103. Joukovsky Arcady.

Ukrainisation, aspect de la question nationale en Ukraine soviétique dans les années 1920. – Paris: Institut National des Langues et Civilisation Orientales, 1980. – P. 25.

104. Joukovsky A. Veröffentlichungen der Ševčenko – Gesellschaft der Wissenschaften, SGW im Exil / A. Joukovsky // Jahrbuch der Ukrainekunde. Ausgabe der Arbeits- und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e.v. / Hg.v. Hryhorij Waskowycz – München: Mühlthaler's Buch – und Kunstdruckerei GmbH, 1987. – S. 290

105. Joukovsky A. 40 – jähriges Jubiläum der Bischofsweite des Metropolitens Mstyslav Skrypnyk // Jahrbuch der Ukrainekunde. Ausgabe der Arbeits – und Förderungsgemeinschaft der Ukrainischen Wissenschaften e.v. / Hg.v. Hryhorij Waskowycz – München: «CICERO», 1982. – S. 7.

Енциклопедичні гасла А. Жуковського

106. Жуковський А. Бовуа Даніель / А. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2004. – Т. 3. – С. 113-114.

107. Жуковський А. Бойков О.М. / А. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2004. – Т. 3. – С. 179-180.

108. Жуковський А. Борис Євген – Фердинанд / А. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2004. – Т. 3. – С. 295.

109. Жуковський А. Будівництво / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Вид-во «Молоде життя», 1955. – Т. II/1. – С. 181-187.

110. Жуковський А. Будівництво / А. Жуковський, В.Й. Сівко // Енциклопедія сучасної України. – 2004. – Т. 3. – С. 536-538.

111. Жуковський А. Буковина / А. Жуковський // Енциклопедія сучасної України / [ред. І. Дзюба, А. Жуковський, О. Романів та ін.]. – К.: [б. в.], 2004. – Т. 3. – С. 562-563.

112. Жуковський А.І. Бучко Іван / А.І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2004. – Т.3. – С. 676-677.

113. Жуковський А. Братіану Йон / А. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2004. – Т.3. – С. 427.

114. Жуковський А. Бриндзан Теофіл / А. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2004. – Т.3. – С. 458.

115. Жуковський А. І. Ваврик М.-М. / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2005. – Т.4. – С. 9.

116. Жуковський А. Василько Микола (1866–1924) / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955. – Т. II/1. – С. 216.

117. Жуковський А. І. Васькович Г.І. / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2005. – Т.4. – С. 148-149.

118. Жуковський А. І. Визвольні змагання 1917–21 / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2005. – Т.4. – С. 394-399.

119. Жуковський А. І. Винар Б.І. / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2005. – Т. 4. – С. 407.

120. Жуковський А. І. Винар Л.І. / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2005. – Т. 4. – С. 407.

121. Жуковський А. І. Вирста Аристид / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2005. – Т.4. – С. 441-442.

122. Жуковський А. І. Вишневський В. И. / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2005. – Т.4. – С. 478.

123. Жуковський А.І. Відибіда – Руденко Петро / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2006. – Т.5. – С. 494.

124. Жуковський А.І. Вільнюс / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2006. – Т. 5. – С. 550.

125. Жуковський А.І. Вінтоняк О.М. / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2006. – Т. 5. – С. 576.

126. Жуковський А.І. Власовський К.І. / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2006. – Т. 5. – С. 665.

127. Жуковський А. Всеросійські Установчі Збори / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / [Голов. ред. В. Кубійович]. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II/11. – С. 15-16.

128. Жуковський А. І. Гец Серж-Володимир / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2007. – Т. 7. – С. 44.

129. Жуковський А. І. Гольдельман Соломон (Симон) Ізраїльович / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2007. – Т. 7. – С. 64-65.

130. Жуковський А.І. Голод Р.Т. / А.І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2006. – Т. 6. – С. 88.

131. Жуковський А. Греблі / А. Жуковський // Енци-

клопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1957. – Т. II/2. – С. 427-428.

132. Жуковський А.І. Гринчишин М. / А.І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2006. – Т. 6. – С. 464.

133. Жуковський А.І. «Дніпрова хвиля» / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2008. – Т. 8. – С. 37-38.

134. Жуковський А.І. Дністрянський Северин / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2008. – Т. 8. – С. 91.

135. Жуковський А.І. Дорош Алін / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2008. – Т. 8. – С. 333.

136. Жуковський А. І. Єлизаветинська / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2009. – Т. 9. – С. 388.

137. Жуковський А. І. Жанерас Себастья / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2009. – Т. 9. – С. 494.

138. Жуковський А. І. Железняк М. Г. / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2009. – Т. 9. – С. 529-530.

139. Жуковський А. І. Залітач Роман / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2010. – Т. 10. – С. 199.

140. Жуковський А. І. Залозецький-Сас Володимир-Сергій / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2010. Т. 10. – С. 203.

141. Жуковський А. І. «Зарево» / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2010. – Т. 10. – С. 315.

142. Жуковський А. І. Іларіон / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – К., 2011. – Т. 11. – С. 292.

143. Жуковський А. І. Іоанн / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – К., 2011. – Т. 11. – С. 487.

144. Жуковський А. І. Іоанн (Теодорович Іван) / А. І.

Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – К., 2011. – Т. 11. – С. 489.

145. Жуковський А. І. Іов / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – К., 2011. – Т. 11. – С. 493.

146. Жуковський А. Історія України / А. Жуковський, О. Субтельний // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / [Голов. ред. В. Кубійович]. Париж – Нью-Йорк. – 1995. – Т. II/11. – С. 31-51, 67-116.

147. Жуковський А. І. Історія / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – К., 2011. – Т. 11. – С. 576-577.

148. Жуковський А. І. Йорґа Ніколай / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – К., 2011. – Т. 11. – С. 622.

149. Жуковський А. І. Кадо Мішель / А. І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – К., 2011. – Т. 11. – С. 666.

150. Жуковський А. Кахівський гідровузол / А.І. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина. — Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1959. – Т. II/3. – С. 986-987.

151. Жуковський А. І. Кобилиця Лук'ян (бл. 1803–51) / А. І. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1959. – Т. II/3. – С. 1057.

152. Жуковський А. Мармарощина / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1962. – Т. II/4. – С. 1476-1477.

153. Жуковський А. Молдавія / А. І. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1966. – Т. II/5. – С. 1637-1639.

154. Жуковський А. Молдавська ССР / А. І. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина

на / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1966. – Т. II/5. – С. 1640.

155. Жуковський А. Німеччина / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / [Голов. ред. В. Кубійович]. – Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, – 1995. – Т. II/11. – С. 142-153.

156. Жуковський А. Одеса / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1966. – Т. II/5. – С.1821.

157. Жуковський А. Париж / А. І. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1966. – Т. II/5. – С. 1947-1949.

158. Жуковський А. Передмова до одинадцятого тому / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / [Голов. ред. В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II/11. – С. 5-9.

159. Жуковський А. Перекладна література / А. Жуковський, Б. Кравців // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1966. – Т. II/5. – С. 1987-1991.

160. Жуковський А. Плян Києва / А.І. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина. — Париж – Нью-Йорк: Молоде життя, 1959. – Т. II/3. – С. 1008-1009.

161. Жуковський А. Покуття / А. Жуковський, М. Ковалюк, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1970. – Т. II/6. – С. 2153-2155.

162. Жуковський А. Попович Омелян / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1970. – Т. II/6. – С. 2266.

163. Жуковський А. Росіяни на Україні / А. Жуковський, Б. Кравців, В. Кубійович, М. Прокоп // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1973. – Т. II/7. – С. 2612-2621.

164. Жуковський А. Румуни на Україні / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1973. – Т. II/7. – С. 2634-2635.

165. Жуковський А. РУП – Револуційна Українська Партія / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1973. – Т. II/7. – С. 2641-2642.

166. Жуковський А. «Руська Бесіда» / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1973. – Т. II/7. – С. 2653.

167. Жуковський А. Світові війни / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / [Голов. ред. В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II/11. – С. 172-176.

168. Жуковський А. Скоропадський Павло / А. Жуковський, О. Оглоблин // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. – Т. II/8. – С. 2869-2870.

169. Жуковський А. Соловецькі острови, Соловки / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. – Т. II/8. – С. 2945-2946.

170. Жуковський А. Союз Визволення України / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. – Т. II/8. – С. 2971-2973.

171. Жуковський А. Спілка / А. Жуковський // Енци-

клопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. – Т. II/8. – С. 3000.

172. Жуковський А. Студентство / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. – Т. II/8. – С. 3076-3083.

173. Жуковський А. Тарасівці / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. – Т. II/8. – С. 3131.

174. Жуковський А. Технічні науки / А. Жуковський, С. Процюк // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. – Т. II/8. – С. 3189-3195.

175. Жуковський А. Товариство Українських Поступовців / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3230-3231.

176. Жуковський А. Трансністрія / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3249.

177. Жуковський А. Тризуб / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3257-3258.

178. Жуковський А. Туреччина і Україна / А. Жуковський, О. Оглоблин // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3279-3283.

179. Жуковський А. Україна в 1917 – 1980 рр. / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова

частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3308-3325.

180. Жуковський А. Українізація / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3327-3329.

181. Жуковський А. Українська Греко-Православна Церква в Канаді / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3350-3351.

182. Жуковський А. Українська Партія Соціалістів-Революціонерів / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3375-3376.

183. Жуковський А. Українська Партія Соціалістів-Федералістів / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3377.

184. Жуковський А. Українська Православна Церква / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: «Молоде життя», 1980. – Т. II/9. – С. 3381-3383.

185. Жуковський А. Українська Православна Церква / А. Жуковський // Закарпаття в Енциклопедії українознавства / Редактор-упорядник проф. В. Маркус. – Ужгород, 2003. – С. 185-186.

186. Жуковський А. Українська Православна Церква у ЗДА / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3383-3384.

187. Жуковський А. Українська Соціал-Демократична Робітнича Партія / А. Жуковський // Енциклопедія украї-

нознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3398-3399.

188. Жуковський А. Українська Центральна Рада (УЦР) / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3402-3404.

189. Жуковський А. Українські поселення в Добруджі / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1957. – Т. II/2. – С. 554.

190. Жуковський А. Українські Установчі Збори / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3449-3450.

191. Жуковський А. Українсько-совєтська війна 1917 – 21 / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3456-3459.

192. Жуковський А. Універсали Української Центральної Ради / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3462-3463.

193. Жуковський А. Уряд Української Народної Республіки (УНР) в екзилі в 1920 – 48 рр. / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3466-3467.

194. Жуковський А. Федькович Осип Юрій / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3492-3493.

195. Жуковський А. Франко Іван / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол.

ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3525-3529.

196. Жуковський А. Франція й Україна / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3530-3540.

197. Жуковський А. Ханенки / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3546-3547.

198. Жуковський А. Ханенко Микола / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3547-3548.

199. Жуковський А. Хвойка Вікентій / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3576-3577.

200. Жуковський А. Хлопоманство / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1980. – Т. II/9. – С. 3591-3592.

201. Жуковський А. Хмельницький Тиміш / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3605.

202. Жуковський А. Хмельницький Юрій / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3605-3606.

203. Жуковський А. Хозари / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3610-3611.

204. Жуковський А. Холодний Яр / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3622-3623.

205. Жуковський А. Хортиця / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3628-3629.

206. Жуковський А. Хотин / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3629-3630.

207. Жуковський А. Храмове свято / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3632.

208. Жуковський А. Хрещатик / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3634-3635.

209. Жуковський А. Царгород / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3644-3646.

210. Жуковський А. Центральний Союз Українського Студентства / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3656-3658.

211. Жуковський А. Центральний Союз українського студентства (ЦЕСУС) / А. Жуковський // Закарпаття в Енциклопедії українознавства / Редактор-упорядник проф. В. Маркусь. – Ужгород, 2003. – С. 194.

212. Жуковський А. Церква на Україні – Хронологічна таблиця / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства:

словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3661-3669.

213. Жуковський А. Церква на Україні / А. Жуковський // Закарпаття в Енциклопедії українознавства / Редактор-упорядник проф. В. Маркус. – Ужгород, 2003. – С. 194.

214. Жуковський А. Церковна історіографія / А. Жуковський, О. Оглоблін, о. І. Патрило // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3660, 3669-3672.

215. Жуковський А. Цілинні землі / А. Жуковський, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3684-3685.

216. Жуковський А. Цюцюра Тиміш / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3690.

217. Жуковський А. Чернівецький державний університет / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3713.

218. Жуковський А. Чернівці / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3714-3718.

219. Жуковський А. Чернігівського полку повстання / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3723-3724.

220. Жуковський А. Чернігівщина / А. Жуковський, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3724-3733.

221. Жуковський А. Чехівський Володимир / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3736-3738.

222. Жуковський А. Чикаленко Євген / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3748.

223. Жуковський А. Чорнобиль / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3768.

224. Жуковський А. Чорноморське козацтво / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3771-3772.

225. Жуковський А. Шамрай Сергій / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3786.

226. Жуковський А. Шанхал / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3787-3788.

227. Жуковський А. Шаповал Микита / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3788.

228. Жуковський А. Шаповал Микола / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3788-3789.

229. Жуковський А. Шараневич Ісидор / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина

на / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3789-3790.

230. Жуковський А. Швайцарія / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3798-3802.

231. Жуковський А. Шварцбарда процес / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3802-3803.

232. Жуковський А. Швеція / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3805-3808.

233. Жуковський А. Шевство / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3811.

234. Жуковський А. Шелухин Сергій / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3838.

235. Жуковський А. Шипинська земля / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / [ред. В. Кубійович]. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. 10. – С. 3852.

236. Жуковський А. Шліхтер Олександр / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3878.

237. Жуковський А. Шляхта / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3880-3884.

238. Жуковський А. Шнурової кераміки культура / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3886-3887.

239. Жуковський А. Шульгин Олександр / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3902-3903.

240. Жуковський А. Шульгин Яків / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3903.

241. Жуковський А. Шумицький Микола / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3904.

242. Жуковський А. Шумський Олександр / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3905-3906.

243. Жуковський А. Щербацький Тимофій / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3915.

244. Жуковський А. Щербина Володимир / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3915-3916.

245. Жуковський А. Щербина Федір / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3916-3917.

246. Жуковський А. Щит / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства : словникова частина / Гол. ред.

В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3919.

247. Жуковський А. ЮНЕСКО / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3937-3938.

248. Жуковський А. Юрій Долгорукий / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3943.

249. Жуковський А. Яворницький Дмитро / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3955-3957.

250. Жуковський А. Яворський Матвій / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3957.

251. Жуковський А. Японія / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3978-3981.

252. Жуковський А. Яричевський Сильвестер / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3984.

253. Жуковський А. Ярослав, м. / А. Жуковський, С. Кікта // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3987-3988.

254. Жуковський А. Ярослав Володимирович Осмогисл / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3988-3989.

255. Жуковський А. Ярослав Мудрий / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3989-3990.

256. Жуковський А. Яси, м. / А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1984. – Т. II/10. – С. 3995.

257. Голубничий В. Румунія / В. Голубничий, А. Жуковський, В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1973. – Т. II/7. – С. 2635-2640.

258. Горникевич О.М. Відень / О.М. Горникевич, А.І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – Т. 5. – С. 492-493.

259. Деко О.А. Єрусалим / О.А. Деко, А.І. Жуковський // Енциклопедія сучасної України. – 2009. – Т. 9. – С.449-451.

260. Ждан М. Росія / М. Ждан, А. Жуковський, Б. Кравців, В. Кубійович, Р.М. // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1973. – Т. II/7. – С. 2583-2600.

261. Ждан М. Росія й Україна / М. Ждан, А. Жуковський, О. Оглоблин, // ЕУ Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1973. – Т. II/7. – С. 2600-2609.

262. Ждан М. Татари й Україна / М. Ждан, А. Жуковський, Р.М. // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1976. – Т. II/8. – С. 3136-3140.

263. Кубійович В. Басарабія / В. Кубійович, А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955. – Т. II/1. С. 96-99.

264. Кубійович В. Буковина / В. Кубійович, А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955. – Т. II/1. С. 187-191.

265. Кубійович В. Українці / В. Кубійович, Б. Струмінський, А. Жуковський, В. Наулко // Енциклопедія українознавства: словникова частина – доповнення / [Голов. ред. В. Кубійович]. Париж – Нью-Йорк. – 1995. – Т. II/11. – С. 231-239.

266. Новосівський І.М. Добруджа / І.М. Новосівський, А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1955–1957. – Т. II/2. – С. 553-554.

267. Шишов І. Москва / І. Шишов, А. Жуковський // Енциклопедія українознавства: словникова частина / Голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк: Молоде життя, 1995. – Т. II/11. – С. 129-137.

Список англомовних праць

268. Zhukovsky A. Abramovych, Nykanor / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P.2.

269. Ohloblyn O. Academy of Sciences of the Ukrainian SSP / O. Ohloblyn, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P.3-8.

270. Zhukovsky A. All – Ukrainian military congresses / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 56.

271. Zhukovsky A. All – Ukrainian National Congress / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) /

Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 56-57.

272. Zhukovsky A. Annunciation, Cathedral of the (Blagovishehenskyi sobor) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 56-57.

273. Zhukovsky A. Athus, Mount (Hagion Oros) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 135-136.

274. Zhukovsky A. Austria / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 139-141.

275. Zhukovsky A. Antioch / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 141-142.

276. Horbach O. Banat / O. Horbach, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 168-169.

277. Kubijovyč V. Bessarabia or Basarabiia / V. Kubijovyč, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 212-215.

278. Zhukovsky A. Black Sea Cossacks / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 244.

279. Zhukovsky A. Brotherhood of Taras / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr

Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 302-303.

280. Zhukovsky A. Brotherhoods (bratstvo) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 303-306.

281. Zhukovsky A. Bucharest (Bucuresti) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 307-308.

282. Kubijovyč V. Bukovyna / V. Kubijovyč, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 316-320.

283. Zhukovsky A. Bukovyna / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 320-321.

284. Zhukovsky A. Central Rada / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 392-393.

285. Zhukovsky A. Central Scientific Library of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 394.

286. Zhukovsky A. Central Union of Ukrainian Students / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 396-397.

287. Zhukovsky A. Chernihiv region / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr

Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 428-433.

288. Zhukovsky A. Chernivtsi / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 433-436.

289. Zhukovsky A. Chernivtsi oblast / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 437-438.

290. Zhukovsky A. Chernivtsi University / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 439.

291. Zhukovsky A. The Church in Bukovina / A. Zhukovsky // Ukraine: A Concise Encyclopaedia: Shevchenko Scientific Society / Edited by V. Kubijovyč. – Toronto: University of Toronto Press, 1971. – Vol. II. – S. 198 – 200.

292. Zhukovsky A. Chyralenko, Yevhen / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 494.

293. Zhukovsky A. Constituent Assembly of Ukraine / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 567-568.

294. Zhukovsky A. Construction industry / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 571-579.

295. Kubijovyč V. Crimea / V. Kubijovyč, M. Miller, O. Ohloblyn, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 611-617.

296. Zhukovsky A. Dobrudja (Dobrogea) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 713.

297. Chyzhevsky D. Ethics / D. Chyzhevsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 838.

298. Zhukovsky A. February Revolution of 1917 / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 864-865.

299. Zhukovsky A. Fedenko, Panas / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 865-866.

300. Zhukovsky A. Fedrovych, Yurii / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 871.

301. Zhukovsky A. Feshchenko – Chopivshy, Ivan / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 878.

302. Zhukovsky A. France / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 929-936.

303. Zhukovsky A. Franko, Ivan / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – V.I. (A-F) / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – P. 936-992.

304. Kubijovyč V. Galicia (Halychyna) / V. Kubijovyč, Ya. Pasternak, I. Vytanovych, A. Zhukovsky // Encyclopedia of

Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol.II – P. 3-14.

305. Zhukovsky A. Galician-Bukovinian Committee / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / [ed. V. Kubijovyč]. – Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. 2 «G-K». – P. 15.

306. Zhukovsky A. Galician – Volhynian Chronicle / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – P. 15.

307. Zhukovsky A. Galicia – Volhynia, Principality of / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol.II. – P. 15-16.

308. Shulhyn O. General Secretariat of the Central Rada / O. Shulhyn, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol.II. – P. 23-24.

309. Zhukovsky A. General Ukrainian Council / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol.II. – P. 24-25.

310. Hlobenko M. Georgia / M. Hlobenko, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol.II. – P. 40-41.

311. Zhukovsky A. Germany / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol.II. – P. 47-56.

312. Zhukovsky A. Goldelman, Solomon / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol.II. – P. 65.

313. Zhukovsky A. Goths / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 70-71.

314. Zhukovsky A. Government-in-exile of the Ukrainian National Republic / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 71-72.

315. Zhukovsky A. Greece / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 92.

316. Kubijovyč V. Greeks (hrekyy) / V. Kubijovyč, R. Senkus, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 95-97.

317. Chyzhevsky D. Hagiography / D. Chyzhevsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 109-110.

318. Krupnytsky B. Haidamaka uprisings (Haidamachchyna) / B. Krupnytsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 111-112.

319. Zhukovsky A. Hankevych, Lev / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 122.

320. Balan B. Hetman government / B. Balan, O. Shulhyn, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 143-145.

321. Okinshevych L. Hetman state or Hetmanate

(Hetmanshchyna) / L. Okinshevych, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol.II. – P. 145-147.

322. Ohloblyn O. Historiography / O. Ohloblyn, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 156-161.

323. Subtelny O. History of Ukraine / O. Subtelny, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 161-193.

324. Zhukovsky A. Hromada of Kiev / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 244-245.

325. Hlobenko M. Hromadas / M.Hlobenko, T. Zakydalsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol.II. – P. 245-247.

326. Zhukovsky A. Iasi (Iassy) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol.II. – P. 294.

327. Zhukovsky A. Independence, Struggle for (1917-20) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 294.

328. Zhukovsky A. Istambul / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 359-360.

329. Zhukovsky A. Japan / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto,

Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 379-380.

330. Zhukovsky A. Ierusalem / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 379-380.

331. Zhukovsky A. Kachkavsky Society / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 399.

332. Balan B. Karazyn, Vasyl (1773–1842) / B. Balan, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 422.

333. Krawchenko B. Kazakhstan or Kazakh Soviet Socialist Republic / B. Krawchenko, V. Kubijovyč, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 432-433.

334. Zhukovsky A. Khanenko [Xanenko] / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 439-440.

335. Zhukovsky A. Khanenko, Mykhailo (1620–1680) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 440.

336. Zhukovsky A. Khanenko, Mykola (1693–1760) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 440 – 441.

337. Zhukovsky A. Khazars (Ukrainian: khozary) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – P. 440-441.

338. Zhukovsky A. Khlopoman / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 468.

339. Zhukovsky A. Khmelnytsky, Tymish (1632–1653) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 473.

340. Zhukovsky A. Khmelnytsky, Yurii / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 473-474.

341. Zhukovsky A. Khortytsia Island [Xortycja] / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 490.

342. Zhukovsky A. Khotyn [Xotyn] / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 492.

343. Zhukovsky A. Khotyn, battle of / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 492-493.

344. Zhukovsky A. Khotyn uprising / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 493.

345. Zhukovsky A. Khreshchatyk / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 494.

346. Zhukovsky A. Khrystiuk, Pavlo / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. –

Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988.
– Vol. II. – P. 496.

347. Zhukovsky A. Khvoika, Vikentii (1850–1914) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 498-499.

348. Kubijovyč V. Kiev [Kyjiv] / V. Kubijovyč, V. Pavlovsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 502-517.

349. Zhukovsky A. Kiev Archeographic Commission / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 517.

350. Chyzhevsky D. Kiev Chronicle (Kyivskyi lotopys) / D. Chyzhevsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 519.

351. Zhukovsky A. Kiev Cossacks / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 521.

352. Senkus R. Kiev gubernia / R. Senkus, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 522-523.

353. Zhukovsky A. Kiev metro / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 525-526.

354. Vlasovsky I. Kiev metropoly / I. Vlasovsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 526-528.

355. Zhukovsky A. Kiev principality / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 532.

356. Korovytsky I. Kiev Theological Academy / I. Korovytsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 535-536.

357. Zhukovsky A. Kiev voivodeship / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 539-540.

358. Kubijovyč V. Kirgizia or Kirgiz SSP / V. Kubijovyč, R. Senkus, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II – 737 p. // E of U. – Vol. II. – P. 556-557.

359. Senkus R. Kirovohrad / R. Senkus, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 558-559.

360. Zhukovsky A. Klym (Klymentii) Smoliatyok / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 566.

361. Zhukovsky A. Knyhy bytiia ukrains'kogo narody / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 570.

362. Senkus R. Knysh, Zynavii / R. Senkus, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 570-571.

363. Zhukovsky A. Kobylitsia, Lukian (1803–1851)

/ A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 573-574.

364. Zhukovsky A. Koch, Hans (1894–1959) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 577.

365. Zhukovsky A. Koliivshchyna rebellion / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 586-587.

366. Zhukovsky A. Konyshy, Heorhii / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 601.

367. Zhukovsky A. Korduba, Myron (1876–1947) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 608.

368. Zhukovsky A. Kosiv, Sylvestr (–1657) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 623.

369. Zhukovsky A. Kostomarov, Mykola (1817–1885) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 629-631.

370. Zhukovsky A. Kozlovsky – Trofymovych, Isaia / [–15.03.1651] / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 653.

371. Zhukovsky A. Krevetsky, Ivan / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 670.

372. Zhukovsky A. Krushelnytsky, Antin (1878–1941) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 676.

373. Struk D.H. Kubijovyč, Volodymyr / D.H. Struk, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 697.

374. Zhukovsky A. Kvitkovsky, Denus / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 730.

375. Zhukovsky A. Kysil, Adam / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Volodymyr Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1988. – Vol. II. – P. 735.

376. Zhukovsky A. Labor Congress (Kongres trudovoho narodu Ukrainy) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 4.

377. Zhukovsky A. Levytsky, Orest / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 103.

378. Kubijovyč V., Zhukovsky A. Lithuania (Lytve) / V. Kubijovyč, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 159-161.

379. Zhukovsky A. Lithuanian Register (Lytovska metryka) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 161.

380. Zhukovsky A. Little Russian Office (Malorosiiskij prikaz) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto,

Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.III. – P. 166.

381. Zhukovsky A. Luchytsky, Ivan / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 199.

382. Figol A. Lviv / A. Figol, V. Kubijovyč, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 217-229.

383. Korovytsky I. Maniava Hermitage (Maniavskiy Skyt) / I. Korovytsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 299-300.

384. Pavliuk M. Maramures region (Marmaroshchyna) / M. Pavliuk, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 305-307.

385. Zhukovsky A. Markovych, Oleksander / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 317.

386. Kurakh M. Mazepa, Isaah / M. Kurakh, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 353.

387. Zhukovsky A. Merimee, Prosper (1803–1870) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 383-384.

388. Zhukovsky A. Miiakovsky, Volodymar / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 404-405.

389. Zhukovsky A. Mnohohrishny, Memian (1630–1701) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – 872 p. // E of U. – V. III. – P. 430.

390. Ohloblyn O. Mohyla, Petro (1957–1647) / O. Ohloblyn, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 432-433.

391. Zhukovsky A. Petro Mohyla i pyttannia jednosity Tserkov (Paris, 1969) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III.

392. Zhukovsky A. Mohyliansky, Arsenii (1704-1770) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 434.

393. Zhukovsky A. Moldavia / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – 872 p. // E of U. – V. III. – P. 438-441.

394. Joukovsky, A Les relations culturellas entre L'Ukraine et la Moldavia an XVII e siècle / VII Congres Iternational des Slavistes: Vassovie, 21-27.08.1973. – Paris, 1973.

395. Zhukovsky A. Moldavian Soviet Socialist Republic / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 441-442.

396. Shyshov I. Moscow (Moskva) / I. Shyshov, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 462-466.

397. Zhukovsky A. Museum of Ukraine's Struggle for Independence / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 487.

398. Zhukovsky A. Myslavsky, Samuil (1731–1796) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 520.

399. Zhukovsky A. Nestor the Chronicler (Nestor litopysets) (1056–1114) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 585.

400. Zhukovsky A. Netherlands / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 586.

401. Zhukovsky A. New Serbia / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 591.

402. Zhukovsky A. Nobility / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 604-608.

403. Zhukovsky A. Okinshevych, Lew (1898–1980) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 673-674.

404. Korovytsky I. Old believers / I. Korovytsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 676-678.

405. Zhadan M. Oleh (Oleg) (– 912) / M. Zhadan, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 678-679.

406. Zhukovsky A. Oleh Sviatoslavovych (1050-1115) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo,

London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 679.

407. Zhadan M. Olha (890–969) / M. Zhadan, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 686.

408. Zhukovsky A. Pamiatniki, izdannye Vremennoi komisiei dlia razbora drevnikh aktov / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 763.

409. Zhukovsky A. Paris / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 776-778.

410. Zhukovsky A. Parkhomenko, Volodymyr (1880–1942) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 781-782.

411. Zhukovsky A. Paskevych / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 791.

412. Zhukovsky A. Paul of Alepyo (1627–1669) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 799-800.

413. Zhukovsky A. Pavlovsky, Ivan (1851–1922) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 803.

414. Zhukovsky A. Peresopnytsia / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 847.

415. Zhukovsky A. A. Perfetsky, Yevhen (1888–1947) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. III. – P. 850.

416. Zhukovsky A. Picheta, Volodymyr / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 17-18.

417. Kubijovyč V. Pokutia / V. Kubijovyč, M. Kovaliuk, I. Stebelsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 74-75.

418. Zhukovsky A. Polianians (poliany) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 96-97.

419. Zhukovsky A. Polonska – Vasylenko, Nataliia / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 123.

420. Zhukovsky A. Poltava regiment (Poltavskiyi polk) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 123.

421. Zhukovsky A. Popovych, Omelian / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 145-146.

422. Zhukovsky A. Potocki / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 171-172.

423. Zhukovsky A. Povist vremennykh lit / A. Zhukovsky

// Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk.
– Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press
Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 174-175.

424. Korovytsky I., Zhukovsky A. Prokopovych, Teofan /
A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo
Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of
Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 235-236.

425. Zhukovsky A. Prokopovych, Viacheslav /
A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo
Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of
Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 236.

426. Zhukovsky A. Promethean movement / A. Zhukovsky
// Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk.
– Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press
Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 238-239.

427. Korovytsky I. Pynske Congregation / I. Korovytsky,
A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo
Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of
Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 288.

428. Wynar L. Radziwill / L. Wynar, A. Zhukovsky //
Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk.
– Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press
Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 306.

429. Zhukovsky A. Rank estates (rangovi maietnosti) /
A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo
Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of
Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 316.

430. Zhukovsky A. Rebet, Lev / A. Zhukovsky //
Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk.
– Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press
Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 323.

431. Zhukovsky A. Regiment (polk) / A. Zhukovsky //
Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk.
– Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press
Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 330-331.

432. Zhukovsky A. Regiment system / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 331.

433. Zhukovsky A. Revolutionary Ukrainian party / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 361-362.

434. Holubnychy V. Richytsky, Andrii / V. Holubnychy, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 367.

435. Zhukovsky A. Romanovsky, Viktor / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 401.

436. Zhukovsky A. Rumania or Romania / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – 435.

437. Kubijovyč V. Rumanians or Romanians / V. Kubijovyč, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 436.

438. Ohloblyn O. Rumiantsev censuc (Generalnai opis Malorossii) / O. Ohloblyn, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 437 – 438.

439. Zhukovsky A. Rus' voivodeship / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 439-440.

440. Kravtsiv B. Russians in Ukraine / B. Kravtsiv, V. Kubijovyč, M. Prokop, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 461-468.

441. Zhukovsky A. Russo – Turkish wars / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 475-477.

442. Zhukovsky A. Savonovych, Teodosii / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 494.

443. Wynar L. Sahaidachny, Petro / L. Wynar, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 494-495.

444. Zhukovsky A. Saint Cyril's Monastery / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 500.

445. Pavlovsky V. Saint Michael's Golden-Domed Monastery / V. Pavlovsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 503-504.

446. Zhukovsky A. Saint Theodosins of the Caves / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 513.

447. Zhukovsky A. Sanguszko / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 513.

448. Kravtsiv B. Sarmatians / B. Kravtsiv, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 536-537.

449. Zhukovsky A. Shanghai / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 614-615.

450. Zhukovsky A. Shapoval, Mykyta / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 616-617.

451. Zhukovsky A. Shcherbyna, Fedir / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 626.

452. Zhukovsky A. Shevchenko, Fedir / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 645.

453. Zhukovsky A. Shulhyu, Yakiv / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 684.

454. Zhukovsky A. Shypyntsi land (Shypynska zemlia) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 692.

455. Zhukovsky A. Siverians. Siversk principality / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 721.

456. Ohloblyn O. Skalkovsky, Apolon / O. Ohloblyn, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo

Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 724.

457. Ohloblyn O. Skoropadsky, Pavlo (1873–1945) / O. Ohloblyn, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 731-732.

458. Zhukovsky A. Sloviano-Serbia / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 762-763.

459. Zhukovsky A. Society of Ukrainian Progressives / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 799.

460. Zhukovsky A. Solovei, Dmutro (1888 – 1966) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 821-822.

461. Zhukovsky A. Solovets Islands / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 822-823.

462. Zhukovsky A. Somko, Yakym / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. IV. – P. 825.

463. Zhukovsky A. Statute of the Higher Administration of Ukraine / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. V. – P. 28.

464. Zhukovsky A. Stebnytsky, Petro / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk.

– Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 36-37.

465. Zhukovsky A. Storozhenko / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 59.

466. Zhukovsky A. Storozhenko, Andrii / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 59.

467. Zhukovsky A. Storozhenko, Mykola / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. V. – P. 59-60.

468. Senkur K. students, postsecondary / K.Senkur, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 75-82.

469. Zhukovsky A. Sudiienko, Mykhailo / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 95.

470. Zhukovsky A. Sweden / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 131-133.

471. Zhukovsky A. Switzerland / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 134-136.

472. Zhukovsky A. Syniavsky, Antin / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 147.

473. Zhukovsky A. Tadzhihs / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 155.

474. Zhukovsky A. Tatarbunary uprising of 1924 / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 170-171.

475. Zhdan M. Tatars (tatary) / M. Zhdan, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 171-173.

476. Protsiuk S. Technological sciences / S. Protsiuk, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 182-183.

477. Zhukovsky A. Teodorovych, Ioan / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 189.

478. Zhukovsky A. Tereshchenko / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 193.

479. Zhukovsky A. Third Rome / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 218-219.

480. Zhukovsky A. Titov, Teodor / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 224-225.

481. Zhukovsky A. Tomashivsky, Stepan / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk.

– Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 236.

482. Zhukovsky A. Transnistria / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 274-275.

483. Zhukovsky A. Transylvania / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 277.

484. Zhukovsky A. Trident (tryzub) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 283-284.

485. Zhukovsky A. Tumansky, Fedir / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 314.

486. Zhukovsky A. Turkey / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 319-321.

487. Zhukovsky A. Ukraina (Ukraine) / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 341-342.

488. Zhukovsky A. Ukrainian Autocephalous Orthodox church / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 341-342.

489. Zhukovsky A. Ukrainian Autonomous Orthodox church / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 354.

490. Zhukovsky A. Ukrainian Central Committee in Poland / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 370.

491. Zhukovsky A. Ukrainian line / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 398.

492. Zhukovsky A. Ukrainian National Committee / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 405.

493. Zhukovsky A. Ukrainian National party / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 408-409.

494. Zhukovsky A. Ukrainian National State Union / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 410.

495. Zhukovsky A. Ukrainian National Union in France / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. V. – P. 411.

496. Zhukovsky A. Ukrainian Orthodox Church / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. V. – P. 413-415.

497. Zhukovsky A. Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol. V. – P. 418-419.

498. Zhukovsky A. Ukrainians Abroad: In Western

Europe: In France (History of Settlement; Number and Distribution of Ukrainians; Religions Life; Social and Political Life; Educational and Cultural Life; Arts and Folklore) / A. Zhukovsky // Ukraine: A Concise Encyclopaedia: Shevchenko Scientific Society / Edited by V. Kubijovyč. – Toronto: University of Toronto Press, 1971. – Vol. II. – P. 1220-1226.'

499. Senkus K. Ukrainian Social Democtatic Workers party / K.Senkus, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. –Vol.V. – P. 437-438.

500. Kubijovyč V. / Ukrainians / V. Kubijovyč, V. Naulko, B. Struminsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine. Edited by D.H. Struk. – Toronto, Buffalo, London, 1993. – Vol. V. – P. 459-462.

501. Zhukovsky A. Ukrainian – Sotiet War, 1917–21 / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 462-464.

502. Zhukovsky A. Zamosc / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 809.

503. Krupnytsky B. Zaporizhia / B. Krupnytsky, A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 812-814.

504. Zhukovsky A. Zavitnevych, V / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 830.

505. Zhukovsky A. Zvenyhorod / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk.

– Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 883.

506. Zhukovsky A. Zymne Monastery / A. Zhukovsky // Encyclopedia of Ukraine / Edited by Danylo Husar Struk. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated, 1993. – Vol.V. – P. 885-886.

507. Map E Gazetteer of Ukraine / Compiled by V. Kubijovyč and A. Zhukovsky: Scale 1:2, 000, 000 // Encyclopedia of Ukraine / Edited by V. Kubijovyč. – Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1984. – 31 p.

Література про А. Жуковського:

1. Аркадій Жуковський. Бібліографія (До 75-річчя від дня народження)/ Упор. О. Кучерук. – К., 1997. – 27 с.

2. Буковина вітає свого славного сина // Нова буковинська газета. – 17 січня 1997. – № 3 (107). – С. 1.

3. Винар Л., Атаманенко А. Академік Аркадій Жуковський: історик енциклопедист // Укр. історик. – 2003. – № 1-5 (156-160). – С. 397-408.

4. Кучерук О. Академік Аркадій Жуковський / О. Кучерук, Л. Корнійчук // Українське слово. – 3-9 січня 2007. – № 1-2. – С. 5.

5. Кучерук О. Аркадій Жуковський на чолі Наукового товариства імені Шевченка в Європі / О. Кучерук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. – Вип. 11. – С. 235-244.

6. Макар Ю. Патріярх українського буковинознавства / Ю. Макар, О. Добржанський // Український історик. – 1998. – № 1-4 (136-139). – С. 150-156.

7. Масан О. Енциклопедія історії української Буковини / О. Масан // Жуковський А. Історія Буковини / А. Жу-

ковський. – Чернівці: Редакційно-видавничий відділ об-
лполіграфу, 1993. – Т. 2. – С. 199-201.

8. Наулко В. До 80-річчя професора Аркадія Жуков-
ського / В. Наулко // Український археографічний щоріч-
ник. – К.; Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 2002. – Т.
10. – Вип. 7. – С. 7-10.

9. Полонська-Василенко Н. Передмова / Н. Полон-
ська-Василенко // Жуковський А. Петро Могила й пита-
ння єдності церков / А. Жуковський. – Париж: УВУ, 1969.
– С. 7-11.

10. Сердечно вітаємо А. Жуковського // Українське
слово. – 19 січня 1992 р. – № 2599. – С. 1, 8.

11. Старик В. Від Сараєва до Парижа. Буковинський
Interregnum 1914 – 1921. – Чернівці: Прут, 2009. – 184 с.

12. Тесля І. Поява нової карти України [рец. на карту]:
Кубійович В., Жуковський А. Карта України 1:2 000 000.
– Мюнхен; Париж, 1978. – 38 с. / І. Тесля // Український
історик. – 1981. – Ч. 1-4 (69-72). – С. 203-208.

13. Федорук О. Вчений європейського рівня / О. Федо-
рук // Науковий вісник Чернівецького університету. Збір-
ник наук. праць: Історія. – Чернівці: ЧДУ, 1996. – Вип. 6-7.
– С. 4-12.

14. Шаблій О. Володимир Кубійович: Енциклопедія
життя і творення / О. Шаблій. – Париж; Львів: Фенікс,
Українська академія друкарства, 1996. – 703 с.

Довідкові видання

15. Бородін В. Жуковський Аркадій / В. Бородін
// Шевченківська енциклопедія. – [Електронний ре-
сурс]. – Режим доступу: [http://www.shevchcycl.kiev.ua/
shevchenkoznavstvo/jukovsky_a.htm](http://www.shevchcycl.kiev.ua/shevchenkoznavstvo/jukovsky_a.htm)

16. Железняк М. Жуковський Аркадій / М. Железняк
// Енциклопедія сучасної України / [ред. І. Дзюба, А. Жу-

ковський, М. Железняк]. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, Наукове товариство ім. Шевченка, 2009. – Т. 9. – С. 668-669.

17. Жуковський Аркадій Іларіонович // Національна академія наук України. Персональний склад (1918–1998). – К.: НАН України, 1998. – С. 185.

18. Кот С. Жуковський Аркадій Іларіонович / С. Кот // Енциклопедія історії України. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 173.

19. Кот С. Жуковський Аркадій / С. Кот // Українські історики ХХ століття: біобібліографічний довідник. – К.; Львів: [б. в.]. – Вип. 2, Ч. 1. – С. 117-118.

20. Struk D. Zhukovsky Arkadii / D. Struk // Encyclopedia of Ukraine / [ed. D. Husar Struk]. – Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1993. – Vol. 5 «St-Z». – P. 854-855.

SUMMARY

V.P. Rudenko, A.M. Pyrohivska. Academician Arkadiy Zhukovsky: Ukrainian Geographer, Cartographer and Encyclopaedist

The book is devoted to coverage of scientific activity of Academician Arkadiy Ilarionobych Zhukovsky (25.01.1922 – 02.10.2014), Ukrainian geographer, cartographer, educationalist and encyclopaedist.

Arkadiy Zhukovsky has become the full member of Shevchenko Scientific Society (SSS) in 1972, and Honorary Fellow of National Academy of Sciences of Ukraine in 1992.

A. Zhukovsky was born on 25 January 1922 in the family of orthodox priest in Chernivtsi. He completed programs of his higher education in Chernivtsi University, Higher Technical School of Breslau, the same of Graz, and Ukrainian Free University (UFU). His Doctoral theses were defended in Ukrainian Free University in Munich in 1969 and in Sorbonne in 1976. A. Zhukovsky was lecturing at National Institute for Oriental Languages and Civilizations in Paris in 1960–1988, and Ukrainian Free University since 1969 where he was elected as Pro-Dean of the Department of Philosophy. He was elected as Shevchenko Scientific Society's (Europe) Academic Secretary in 1968, and its Chair in 1987. The scientist co-edited the Encyclopedia of Ukrainian Studies (EUS) and has become its Chief Editor in 1985. He was member of editorial board of the EUS English version, and co-chaired the board of the Encyclopedia of Present-Day Ukraine (2001–2014).

A. Zhukovsky's geographical, cartographic and educational creative work is yet underexplored. At the same time, his contribution in the aforesaid areas amounts to over 480 scientific publications. The analysis of Academician Arkadiy Zhukovsky's social-geographic, cartographic, pedagogic and

encyclopedic works allows to clearly trace major focus of his scientific interest:

1) almost a third of his publications comprise political-geographic and geopolitical studies;

2) nearly 1/5 of scientist's creative heritage deal with historic geography and history of geography;

3) social-geographic country studies are represented by over 50 author's publications;

4) the same is with geography of religions, or sacral geography;

5) social geography of Ukraine covers one tenth of his scientific results;

6) other areas of his scientific geographical search characterize 1/5 of publications by Arkadiy Zhukovsky.

The book's Chapter I is devoted to highlighting of geographical and cartographic paths in Arkadiy Zhukovsky's life journey. Chapter II deals with the scientist's creative heritage in the capacity of Ukrainian geographer: his contribution in solution of problems of geography of Ukraine, geographical regional and country studies is analyzed, as well as his research into political geography and geography of religions is discussed; and A. Zhukovsky's estimation of past-day enthusiasts of Ukrainian geography is presented. Chapter III represents an attempt to disclose academician's geographical-pedagogic activity and his efforts in methods of teaching geography on the basis of Ukrainian studies. The researcher's works in cartography, in particular, his social-economic maps are assessed in Chapter IV. And, finally, Chapter V is devoted to scientist's encyclopedic work.

The book is supplemented with handwritten and little-known selected geographical and cartographic works by A. Zhukovsky; and bibliographic index of his major publications in the capacity of Ukrainian geographer, cartographer and encyclopaedist.

The authors consider their work as only the first step into study of rich geographical, cartographic and encyclopedic contribution left by Academician Arkadiy Zhukovsky, and will therefore appreciate the interested readers' comments and suggestions that would be helpful in improving the book's structure, deepening of its contents or otherwise add to the analysis and synthesis of the scientist's creative heritage.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
I. ГЕОГРАФІЧНІ СТЕЖИНИ НА ЖИТТЄВОМУ ШЛЯХУ АРКАДІЯ ЖУКОВСЬКОГО	9
II. АРКАДІЙ ЖУКОВСЬКИЙ ЯК УКРАЇНСЬКИЙ ГЕОГРАФ	32
1. Розробка проблем географії України	32
2. Географічне крає- та країнознавство	54
3. Політико-географічні дослідження	85
4. Географія релігій	104
5. Історико-географічні студії	125
6. Подвижники української географії	157
III. ГЕОГРАФО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ОСНОВИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ НА ВИКЛАДАХ УКРАЇНОЗНАВСТВА	175
IV. КАРТОГРАФІЧНІ ПРАЦІ ДОСЛІДНИКА	194
1. Аркадій Жуковський як український картограф	194
2. Соціально-економічні карти в «Ukraine. A Concise Encyclopaedia»	209
3. «Етнографічна карта (мапа) Буковини» як історико-географічний твір	230
V. ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ НАПРАЦЮВАННЯ ВЧЕНОГО	235
ПІСЛЯМОВА	265
З НАЦІОНАЛЬНОЇ СКАРБНИЦІ: ВИБРАНІ ГЕОГРАФІЧНІ ПРАЦІ А.І. ЖУКОВСЬКОГО:	269
Історія і географія на викладах українознавства	269
Карта України	283
Фундаментальне видання. Рецензія на «Географічну енциклопедію України»	288
СПИСОК ДЖЕРЕЛ. БІБЛОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК НАЙВАЖЛИВІШИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ А. ЖУКОВСЬКОГО	293
РЕЗЮМЕ (англ.)	355

CONTENTS

PREFACE	5
I. GEOGRAPHICAL PATHS IN ARKADIY ZHUKOVSKY'S LIFE JOURNEY	9
II. ARKADIY ZHUKOVSKY AS UKRAINIAN GEOGRAPHER	32
1. Geography of Ukraine: Problem Statement	32
2. Geographic Regional and Country Studies	54
3. Political-Geographic Studies	85
4. Geography of Religions	104
5. Historic-Geographical Studies	125
6. Enthusiasts of Ukrainian Geography	157
III. GEOGRAPHICAL-PEDAGOGIC ACTIVITY. BASICS OF TEACHING GEOGRAPHY ON THE BASIS OF UKRAINIAN STUDIES	175
IV. SCIENTIST'S CARTOGRAPHIC WORKS	194
1. Arkadiy Zhukovsky as Ukrainian Cartographer	194
2. Social-Economic Maps in «Ukraine. A Concise Encyclopaedia»	209
3. «Ethnographic Map of Bukovyna» as Historic- Geographical Work	230
V. SCIENTIST'S ENCYCLOPEDIC CONTRIBUTIONS	235
AFTERWORD	265
FROM NATIONAL TREASURY: A.I. ZHUKOVSKY'S SELECTED GEOGRAPHICAL WORKS:	269
History and Geography Based on Ukrainian Studiesa	269
Map of Ukraine	283
Fundamental Edition. A Review of «Geographical Encyclopedia of Ukraine»	288
REFERENCES. BIBLIOGRAPHIC INDEX OF A.I. ZHUKOVSKY'S MOST IMPORTANT GEOGRAPHICAL WORKS	293
SUMMARY (in English)	355

Наукове видання

Руденко В.П, Пирогівська А.М.

Академік Аркадій Жуковський: український географ,
картограф, енциклопедист

Літературний редактор: *Омелян Лупул*

Верстка: *Алла Пирогівська*

Переклад видання: В.М. Грохольський